

A.V. ANOHİN

Altay
Şamanlığına
Ait Materyaller

kömen

Kömen Yayınları: 24
Türk Dünyası Folklor Dizisi: 2

Kömen Yayınları
1. Baskı
Konya 2006

ISBN:975-6527-23-4

Kapak sayfa tasarım
Kömen

Bu kitabın ilk baskısı “ Materialı Po Şamanstvu u Altaytsev” adıyla 1924 yılında Leningrad’da yayımlanmıştır.

Kömen Eğitim Elektronik Turizm Ticaret Ltd. Şti.
Rampalı Çarşı Zemin kat Nu: 11 Konya
Tel: 0332 353 47 15
eposta: komen54@hotmail.com

Baskı
Olgun Çelik Ofset Matbaa Tesisleri
0332 3423220
Konya

A. V. ANOHİN

**ALTAY ŞAMANLIĞINA
AİT
MATERYALLER**

Rusça'dan Çevirenler:

Dr. Zekeriya Karadavut - Jannet Meyermanova

Kömen Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENLERİN ÖN SÖZÜ.....	I
ÖN SÖZ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RUHLAR VE TANRILAR HAKKINDA	3
Tösler Hakkında	3
A) Kara Tösler	3
1. Erlik	3
2. Erlik'in Oğulları (Erlik'tin Uldarı, Kara Tös).....	6
3. Erlik'in Kızları.....	9
B) Aruu Tösler (Temiz Tösler).....	10
1. Gökyüzü (Semavi) Ruhları.....	10
a) Ülgen.....	10
b) Ülgen'in Oğulları.....	13
c) Ülgen'in Kızları.....	13
d) Yayık (Aracı Ruh).....	13
e) Suyla	14
f) Karlık	15
g) Utkuüçi (Utkuüçi)	15
h) Yer veya Dağ Ruhları.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN VE YERİN YARATILIŞI HAKKINDA MİTLER.....	19
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CANLAR, ÖLENLERİN RUHLARI VE ŞAMANLAR HAKKINDA.....	23
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖRMÖSLERE KURBAN SUNUMU HAKKINDA	35
A) Kansız Kurbanlar	35
B) Karlı Kurbanlar	36

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞAMANLARIN ELBİSESİ VE DİĞER EŞYALARI	39
A) Manyak (Şaman Elbisesi)	39
1. Manyakın Parçaları	45
2. Manyakın Arka Tarafı	46
3. Kuşak (Kurdak)	48
4. Manyakın Alt Tarafı	48
5. Manyakın Yan (Mıkın) Aksesuarları	50
6. Manyakın Etek Aksesuarları	51
7. Manyakın Omzundaki Aksesuarlar	52
8. Manyakın Ön (Etek) Tarafındaki Parçalar	53
B) Şapka (Pörük)	53
Manyak Şapkasının Parçaları	55
C) Şaman Davulu	56
Davulun Parçaları	60
1. Kaş (İskelet)	60
2. Davulun İç Kısmı	60
3. Davulun Kasnağı (Tegerek)	61
4. Davulun Üzerindeki Resimler (Ülkeri)	62
5. Davulun İç Kısımındaki Resimler	63
6. Kasnağın Üzerindeki Resimleri	64
7. Davulun Derisi Üzerindeki Resimler	64
8. Orbu (Tokmak)	70

Altay'a	90
5. Altay'a Akşam Ayini	91
Kurbanlık Hayvana Gitmek İçin Çadırdan Çıkarken [Okunan	
Dua]	91
Yaka Puudak (Kenardaki Engel)ta	91
Orto Puudak (Orta Engel)ta	92
Üçüncü Puudak (Üçüncü Engel)ta	92
Törtüncü Puudak (Dördüncü Engel)ta	93
II. Şaman Mampıy (Aşjaktu Nehri'nin Sahilinde Yaşamaktadır)	95
1. Erlik'e Ayin	95
Giriş	95
Ruhlara (Aruu-Neme) Sesleniş (Dua)	96
1. Puudak	96
2. Puudak	96
3. Puudak	97
4. Puudak	97
5. Puudak	98
6. Puudak	98
7. Puudak	98
Şamanın Erlik İle Konuşma	99
Şamanın Çaluu'yu Ululamaya Başlaması	100
2. Altay Çaptı Kaan İçin Ayin	103
(Şamanın) Kâse Atması	105
Yurttaki Akşam Ayini	106
3. Ülgen'in Oğlu Karşıt İçin Yapılan Ayin	110
Şamanın Yola Çıkmadan Önce Evinde Okuduğu Dua	110
Çadıra Gelince Yayık İçin	111
Tenere'ye (Ülgen'in Oğlu Karşıt'a)	111
Kurbanlık Hayvanların Yıkınması	111
Yayık'a	112
Paş Tutkan'a Akşam Ayini	113
Karlık'a	114

1. Puudak	114
2. Puudak	115
3. Puudak	115
Gökyüzünde Üçüncü Sürgekteki Dua	116
Puudaklardan Dönüşünde	117
Çaluu'ya	117
Sabahleyin, Hayvanı Boğmadan Önce	117
Kurban Taşı Yanında Okunan Dua	118
Yurt Sahibinden	118
Başka İnsanlardan	119
Kâse ve Et Atarken	119
Yurtun İçinde	119
Yurtun Ön Köşesine (Et Dolu Tabak İle)	119
Yeraltındaki Ruhlara (Körmös)	119
Ocağın Etrafında	119
Çaluu'nun Eve Dönüşünde Okunan Dua	120

YEDİNCİ BÖLÜM

ALTAY ŞAMANLARININ SOY AĞAÇLARI VE TANRILAŞMIŞ

ATALARI	121
Kürtü Art (Katun Nehri'nin Sol Kolu)	121
Sandep İçin İlk Dua	123
Sandep İçin İkinci Dua	123
Ata Şaman Öndiyek	124
Öndiyek'e Dua	124
Sema Nehri'nin Kolu Olan Çiçke Çargı Bölgesi	125
Kalpas'a Dua	126
Anos Nehri'nin Ağzı (Katun Nehri'nin Sol Kolu)	127
Anos Nehri'nin Ağzı	127
Kuyum Nehri	131
Kuyum Nehri, Katun Nehri'nin Sağ Kolu	134
Sanızak'a Dua	136

Sema Nehri'nin Kolu Olan Çiçke-Çargı Nehri	137
1. Altay Düçinadan Olan Demiçi Aspina'nın Ayılı	139
2. Alkış Sös (Dua)	140
Tostogoş'a Alkış Sös	143
Elikmanara Nehri'nin Ağzı.....	144
Boklı ve Otustoy'a Dua	144
Kanaa'ye Alkış Sös	145
Sürteş'in Koruyucu Atası Olan Pılas'a Alkış Sös	146
Kuyum Nehri'nin Ağzı	146
Töslere Alkış Sös	147
Ülüp'e Alkış Sös	148
Kurtuu Köl (Mayma Nehri'nin Ağzı).....	148
Mayme Nehri.....	149
Yeor, Tartık Kös ve Sumgaya'ya Alkış Sös	150
Ata-Ruhlara Diğer Alkış Sös	151
Beş-Piltir'e Kavuşan Çiçke Nehri	151
Peş-Peltir Nehri.....	153
Çopoş Nehri.....	155
Kuybadak ve Diğerleri İçin Alkış, Sös	156
Karum'a Alkış Sös	157
Kara Turuk Nehri	158
Ata Şaman Tarhan	159
Ak Yayzan.....	160
Ata Şamanlar	161

Birinci Bölüm’de Altay Türk şamanizmindeki *Tanrılar ve Ruhlar* ele alınmıştır. İkinci Bölüm, *İnsan ve Yerin Yaratılışı Hakkındaki Mitler*’den oluşur. Üçüncü Bölüm, *Canlar, Ölenlerin Ruhları ve Şamanlara* ayrılmıştır. Dördüncü Bölüm, *Körmöslere Kurban Sunumu Hakkında* başlığını taşımaktadır. Beşinci Bölüm’de, *Şamanların Elbiseleri ve Diğer Eşyaları* anlatılmaktadır. Altıncı Bölüm, *Şaman Ayinlerinin Metinleri ve Tercümelerinden* oluşur. Yedinci Bölüm’de ise *Altay Şamanlarının Soy Ağaçları* verilmiştir.

Ayinlerdeki şaman dualarının Türkiye Türkçesine aktarılmasında ve anlamlandırılmasında çeşitli zorluklarla karşılaştık. Ayin törenlerinin ve tören sırasında şamanın okuduğu duaların standart olmaması, metinlerin aktarılmasını zorlaştırdı.

Altay Türkçesindeki bazı terimleşmiş kelimeleri Türkiye Türkçesine aktaramadık. Bunların geçtikleri ilk yerde anlamlarını vererek özgün biçimlerini kullandık. *Ayıl, çook, ürgü, albır, payırım* gibi. Kutsal, zengin, yüce gibi pek çok anlama gelen *pay* kelimesini bazen olduğu gibi bıraktık, bazen de bay, kutsal, yüce ve zengin biçiminde aktardık. *Kaan, Süt Kol, Abuu Kaan* gibi, unvan ve yer adlarını özgün şekliyle kullandık.

Eserin çevrilmesinde yardımlarını gördüğümüz İlmira Ragibova’ya ve eseri yayımlayan Kömen Yayınevi’ne teşekkür ederiz.

Konya, 10 Temmuz 2006

BİRİNCİ BÖLÜM

RUHLAR VE TANRILAR HAKKINDA

Şamanist Altaylılara göre ruhlar yeraltı, yer üstü ve gökyüzü olmak üzere üç mekânda varlıklarını sürdürmektedirler. Yeraltı ruhları genellikle *körmös*, gökyüzündekiler *kuday*, yer ruhları ise *yer-su* (yer su) veya *altay* olarak adlandırılırlar.

Altaylılar tüm ruhları: 1) *tös* (harfi harfine: öz, kök, başlangıç, temel) yani ilk baştaki ruhlar, evvelen var olanlar ve 2) *yayan neme* (harfi harfine: yaratılmış bir şey) veya basitçe *neme* (harfi harfine: bir şey) yani sonrakinin ruhları olmak üzere iki gruba ayırmaktadırlar. Bu ruhlar ya *aruu* (temiz) ya da *kara* (pis, kötü niyetli) olarak ikiye ayrılır. Buradan hareketle, ruhlar: 1. *aruu töş*, 2. *kara töş*, 3. *aruu neme*, 4. *kara neme* olarak dörde ayrılır. Son iki grup, başka bir ifade ile sonrakinin ruhları *körmös* gibi genel bir isim altında toplanabilir. Bu *körmös*ler daha önce ölmüş şamanların ruhlarını temsil etmektedirler. Bunlar da 2 gruba ayrılır: 1. *Ozogi taydalar*: Anne tarafından atalar (tay+ada=dayı ata) demektir. 2. *Kan adalar*: Esas, öz atalar demektir ki o da baba tarafından atalar-dır. *Körmös* sözcüğünün ikinci gruba dâhil olan ebediyetin kara ruhlarını (*kara töş*) ifade etmek için kullanılan bir manası daha vardır.

Tösler Hakkında

A) Kara Tösler (veya kara körmös)

Altaylıların inanç sisteminde merkezî bir yer işgal etmekte olan *Erlık* bu sınıfa aittir.

1. Erlık¹ (yek kara töş/menfur, nefret uyandıran, kara temel)

Altaylılarda, insanlar ve hayvanlar için en ağır ve salgın hastalıklar (kızamık, tifo gibi) ile korkunç felaketler (*katuu yobol*, *aç kıyal*) *Erlık*'in adıyla bağdaştırılır. O, insanı kendisine kurban kesmesi için zorlamak amacıyla bu hastalıkları gönderir. Eğer insan onun arzusunu yerine getirmez, kurban sunmaz ise *Erlık* onu ölümle cezalandırır. Sonra onun canını yanına alıp (*ölöttön tın*

¹ Bu kelime *Erlık Han*, yani *güçlü handan* türemiştir. Uygur Budist anıtlarında bu isim ile *Yama*, yani yeraltı dünyasının hâkimi ifade edilir. Şu anki şekli olan *Erlık* Moğolca'dan yanlış bir telaffuzla geçmiş olup sonunda Sibirya Türkleri de bu kelimeyi benimsemişlerdir.

algan) yeraltı âlemine götürür (*altingı oroon*) ve kendisinin hâkim olduğu bir mahkemede yargıladıktan sonra onu kendine uşak, hizmetkâr yapar (*Erlik Piydiñ elçizi*/Erlik Beyin hizmetkârı veya elçisi). *Erlik* bazen o ruhu insanlara kötülük yapmak amacıyla yer üstüne gönderir. Altaylılar tarafından kötü bir varlık olarak kabul edilen *Erlik*'in insana ve onun canına karşı bütün münasebeti ile ilgili inanç bunlardan ibarettir.

Altaylılar her zaman, özellikle de hastalık hüküm sürdüğü dönemlerde *Erlik*'ten çok korkarlar. Doğrudan adını söylemekten sakınarak ona kısaca *kara neme* (kara bir şey) olarak seslenirler. Bundan başka onu küstah, edepsiz (*Kal Erlik*) inatçı, uyumsuz olarak da (*Pos Erlik*) adlandırırlar.

İnsan bu derece sıkı bir şekilde *Erlik*'in tahakkümü altında bulunsa da, onu kandırabilir ve hatta ona karşı faaliyetlerde bulunabilir. İnsanlar kurban sunarak, tabiri caizse, *Erlik*'in gözüne girmeye, kendi huzur ve refahını satın almaya çalışırlar. Bunula beraber kurban kesme süreci pek de samimi olmayan bir hava içerisinde geçer.

*Bu parılgım slerge tabışın,
Paşım ezen yatsın!
Kaya körüp alkatpagar.*

Bu kurbanım sizlere ulaşsın,
Başım esen, sağ yatsın!
Ters bakıp bizi ağlatma.

*Üç yılga amır yatsam,
Paşa parılgıgar paşa yetsin.
Yakşı kamınñ küçün alattan*

Üç yıl huzur içinde yaşarsam,
Yine kurbanlar ona ulaşsın.
İyi kamları da güçsüzleştirmektesiniz.

edeger

İnsanlar *Erlik*'e karşı böyle saygısızca davranmakla kalmıyor, daha ağırını, daha fazlasını da yapabiliyorlar. Örneğin ona sık sık zayıf, hatta hasta hayvanları kurban ediyorlar. İyi töşler şerefine kesilen kurbanların derilerini özel yapılan kazıklara astıkları hâlde, *Erlik*'e verilen kurbanların derilerini asılı olarak bırakmayıp, evlerine götürüyorlar. *Taylga* olarak adlandırılan kurban sunma mekânının yapımında kullanılan ağaç ve kurbanlığın parçalarının asıldığı direk ve kazıkların bile kötü nitelikte, eski ve eğri büğrü olanlarını seçerler. Gelecekte *Erlik*'in aç gözlülüğünü azaltmak için bir çare olarak *taylgayı* bazen onun korktuğu kuşburnu ağacının (*togonok*) ya da akdikenin (*pele*) ya-

nında, *ayıl*¹dan uzakta, en az saygı duyulan kuzey tarafta (*arka yanı*), çöp ve leşlerin atıldığı yerde kurarlar.

Togonoktuŋ tölüzi pirigip,

Kuşburnunun fidyesi olarak

Togus sööktüü mırdı.

Dokuz kemikli paçavra eklenir.

Şamanlar dualarında *Erlik*'e *Kayrakan* olarak seslenirler. *Erlik* ve insan arasındaki ilişkiler dikkate alırsak, bu ifade bazılarının tercüme ettiği gibi hayırsever, lütufkâr hakan² (Tanrı) değil, keskin, sivri, kesici³ hakan yani her zaman acı ve eziyet çektiren ve hatta ölüm getiren anlamına gelir. Bundan dolayıdır ki Altaylılar insan canına *iplik* (sağlam olmayan) derler (*uçuk tındı bıçıp salgan*/ipsi ruhu yaratan). Dualarda *Erlik*'e sık sık baba (*Erlik ada*) ve insan ruhunun yaratıcısı (*özör tındı bıçışkan*/hayat için ruh ören, yaratan) olarak hitap ederler.

Şaman dualarında *Erlik*'in dış görünüşü ve kıyafeti de tasvir edilmektedir. Bu tasvire göre *Erlik* atletik vücutlu, ihtiyar bir adam olarak tanıtılır. Gözleri ve kaşları kömür gibi kapkaradır, sakalı ise ikiye ayrılarak dizlerine kadar uzanmıştır. Köpeğin azı dişine benzeyen bıyığı, kıvrılarak kulaklarına asılmış hâldedir. Çenesi tokmağa, boynuzları ağaç köklerine benzer; saçları ise kıvrıktır (*yelbir çaçtuu pos Erlik*/ dalgalı saçlı inatçı *Erlik*).

Erlik yeraltı diyarında (*altıngı oroon* veya *alıs yer*/ırak ülke) kara çamurdan yapılmış sarayda, diğer versiyona göre de duvarla çevrili kara demirden yapılmış sarayda yaşamaktadır. Onun sarayı insanların gözyaşlarından oluşan dokuz nehrin birleşerek *Toybodım* (Doymadım) *Nehri*'ne dönüştüğü yerde veya *abra* ve *yutpa* denilen korkunç su canavarlarıyla dolu olan *Bay Tenis* (Bay Deniz)'in yanında bulunmaktadır. *Toybodım Nehri*'nin üzerinde at kılından kurulmuş bir köprü vardır. *Erlik*'in âleminin nüfusunu ölmüş insanların sayısız ruhları oluşturmaktadır (*kançanını pajın algan, kamık pajın yunaktan*/ pek çok baş almış, tüm başları toplamış). Eğer bu canlılardan herhangi biri keyfine göre onun âlemini terk etmeye kalkışırsa, at kılından yapılmış olan köprüye basar basmaz nehre düşer. Bu nehir, arsız kaçakları *Erlik*'in topraklarına geri getirir. *Toybodım Nehri*'nin kıyısında yeşil kalçalı, solgun göğüslü, büyük kayığa ben-

¹ Altaylılar keçeden yapılan çadır eve *ayıl* dedikleri gibi, birkaç evden oluşan gruba da *ayıl* demektedirler. (Türkçeye çevirenler)

² Karşılaştırm: *Kayrakkan* (*kayran*: sevgili+kan) koruyucu melek. (V. V. Radlov, *Opit Slovaryä Türkskih Nareçiy*, II")

³ İlerde ruha "ipsi" denildiğine göre, *Erlik* bu hayat ipini kesmektedir.

zer çeneli korkunç su canavarları, *yutpalar*, yaşamaktadır. *Yutpalar Erlik'in* sarayının bekçileridir.

Erlik'e ulaşılacak bir tek yol vardır; fakat bu yol *puudak* denilen büyük engellerle doludur. Şamanlar ayin yaparken *Erlik'in* huzuruna bu yoldan gidebilirler. Ayrıca onlar *Erlik'in* sarayına (*örgöö*) girebilir ve onunla direkt irtibata geçebilirler.

Erlik küreksiz kara kayıkta gezer; yağız, rahvan ata, yük hayvanına (*kölkö*) veya kel bir öküze biner.

Erlik kızıl, kanlı yemeklerle beslenmekte, akciğer kanı içmektedir. Yeme ve içme zamanı ise akşamüstü, gökyüzünün kızardığı zamandır.

Erlik'in tasvirleri yapılmaz. *Erlik* büyük kara ruh (*kara yaan tös*) olarak kabul edilir. Onun hatırı için ayılda, kapının sol tarafında, bulaşık suyu konulan kabın durduğu ve şamanlara göre kötü *körmöslerin* (*yaman körmös*) güçlerinin toplandığı yerde ayin düzenlenir.

2. *Erlik'in* Oğulları (*Erlik'tin* Uldarı, Kara Tös)

Erlik'in bir rivayete göre yedi, başka bir rivayete göre de demir başlı dokuz kara oğlu (*temir paştuu kara uuldar*) vardır. Onların çok farklı özel isimleri vardır. Fakat bir şamanın söylediği isim diğer şamanın söylediği isme uymayabilir. Her şaman onları kendi inandığı rivayete göre isimlendirir. Genellikle karmaşık bir yapıya sahip olan isimler her ruhun herhangi bir özelliğini belirtmektedir. Birinci rivayete göre *Erlik'in* oğullarının adları şu şekildedir:

1. *Taş pilektüü Pay-Maattır* (Taş Bilekli Pay Maattır)
2. *Karaş*
3. *Yes pilektüü Kerey Kaan* (Bakır Bilekli Kerey Kaan)
4. *Uçar-Kaan*
5. *Yabaş-Kaan*
6. *Kömiür-Kaan*
7. *Şedey -Kaan*

İkinci rivayete göre:

1. *Erliktiñ yilanduu Karaş* (*Erlik'in* Yılanlı Karaş)
Katuu sinduu Kaan-Karaş (Sert Yapılı Kaan Karaş)
Pik sinduu Piy-Karaş (Koca Vücutlu Piy Karaş)
2. *Taş pilektüü Mattır* (Taş Bilekli Mattır).
3. *Yetti oduluu.* (Şıjay Han neslinden yedi otağlı Kerey Kaan)

<i>Peli yok – pertikter</i>	Beli yok, sakatlar
<i>Yanmaji yok – sınıktar</i>	Kalçası yok, kırıklar
<i>Pel söögi pertikter</i>	Bel kemiği sakatlar
<i>Kabırgazı kayşaktar</i>	Kaburgası eğriler,
<i>Uye söögi oyşaktar</i>	Boğum kemikleri bükülenler.

Altaylıların anlattıklarına göre kötü ruhlar arasında disiplin söz konusu değildir. Aralarında kavga eder, çıkışır ve hatta savaşır. Onların hepsi son derece açgözlü ve oburdur. Bunlar insanı da rahat yiyebilirler. Biri hastalandığı zaman Altaylılar: “kötü ruh onu yemektedir” (*körmös yep-yat*), öldüğünde ise “kötü ruh onu yedi” (*körmös yegen*) derler. Vücuttaki yara izleri ise (*paluu*) *körmösün* ısırıkları (*körmöstün tiştegeni*) olarak izah edilir. Kötü ruhlar sadece insanlar için değil, *Erlık* için de zararlıdır, çünkü çok açgözlü oldukları için insanları yemekle *Erlık*’in payını da yemiş oluyolar.

Kötü ruhlar ölen insanların canlarıdır. Onlar boylara (*söök*) ayrılımtadırlar. Bunlar kalabalık gruplar oluşturarak bir zamanlar yaşadıkları, ait oldukları ayılın etrafında dolaşarak varlıklarını sürdürürler. Bazen açgözlülük onları kendi boylarının ayılından başka bir boyun ayılma gitmeye zorlar. Kurnaz ve sırnaşık olan bu ruhlar kapı veya duvardaki yarı ve çatlaklardan içeri sızarak insanı yemek için saldırırlar.

Kötü ruhların özel ilişkileri ve iç işlerinde asayışı sağlamak ve insanı onların keyfi muamelelerinden korumak amacıyla *Erlık* yeryüzüne kendi bahadır oğullarını gönderir. Onlar tehditkâr muhafızlar olarak (*katuu kuyak*) kapıdan içeriye kötü, kara unsurların girmesini engellemekte (*ejigine katuu yaman kelze, kuyaktap yat*), bundan dolayı da kapının zırhları (*ejiktin kuyagi*) olarak adlandırılmaktadırlar.

Erlık’in bahadır oğulları kapıları kötü ruhlardan korumak amacıyla kapı söğelerinin iki yanında (*eki yaagi*) nöbet tutar, eşik önünde (*pozogo*) gezinir veya ayılın önündeki alana (*kürentik*) doğru giderler. Ayılda kötü ruhun varlığını fark ederlerse ona saldırır ve güçlü kolları ile sıkıca yakalayıp ceza olarak daima kaynamakta olan dört kulplu dökme demirden yapılan kazana (*tört kulaktuu küler kazan*) atarlar. Kötü ruh bu yer altı cehenneminin ağzında (*yer taamının uuzı*) cezasını görür.

Her boy (*söök*), ayıl kapısının muhafızlığını kabilenin hamisi olan *Erlık*’in bir veya iki oğlunun yürütmekte olduğuna inanır. *Erlık*’in oğulları arasında kapı muhafızları olarak *Karaş*, *Kerey-Kaan*, *Temir-Kaan*, *Padiş-piy* ve *Pay-Maattır*’m adları geçmektedir.

İnsanlar *Erlik*'in oğullarını, yüce velinimet olarak görmekte bundan dolayı da onlara büyük saygı duymaktadırlar, ama aynı zamanda onların korkunç öfke ve gazabından da korkmaktadırlar.

Bazı şamanların anlattıklarına göre, *Erlik*'in oğulları babalarına kurban sunulurken şamanı yönetmekte, yeraltı dünyasına inmelerine eşlik etmekte, şaman ve *Erlik* arasında bir tür aracı veya arabulucu görevini üstlenerek *Erlik* ile müzakereleri yürütmektedirler.

Şamanların inancına göre, *Erlik*'in çocukları insan için *kara töşler*dir. Her boyun (*söök*) *Erlik*'in oğullarından hürmet ve saygı gösterdiği kendi *tösü* vardır, onlar diğer boyların *töslerine* kayıtsızdırlar. Bu *tösler* adına düzenlenen ibadet törenleri *Erlik* için düzenlenenlerden sadece birkaç dua ile farklılaşmaktadır. Kurbanlıklar da (hayvanlar) *Erlik*'e sunulanların aynısıdır.

Erlik'in oğullarının yeraltı dünyasındaki rolleri tam olarak anlaşılmış değildir. Bunlar yeraltı dünyasındaki gölleri, ırmakları, deniz ve deniz canavarlarını idare ederler. Herbirinin pek çok otağı (*oduu*) vardır.

Altaylılar *Erlik*'in oğullarının faaliyetlerini Rus yönetimi memurlarının faaliyetlerine benzeterek onlara *kamp polisleri* (*oşkoşlo stanaboy pristap*) demektedirler.

Erlik'in oğullarından biri olan *Taş pilektüü Pay- Maattır*'ın dokuz kızı vardır:

<i>Maattırdıñ togus kızı,</i>	<i>Maattır</i> 'ın dokuz kızı,
<i>Yelter kara çaçtuular,</i>	<i>Doğuştan kara kırıtkanlar,</i>
<i>Yeltekkara püdüülüü,</i>	<i>Dokuzu da denk karalar.</i>
<i>Togus tüñey karalar.</i>	<i>Örgülü kara saçlılar</i>

Maattır'ın kızları ayılın kapısı önünde bulunurlar, yani kapıcı sayırlar. Şaman dualarında onlar siyah yılanlara benzetilirler (*kara yılan kıstarı*).

Erlik'in oğullarından yalnız *Karaş'a* bir tasvir (*çaluu*) yapılır. Bu tasvir dokuz şerit ve kara bez (*kara pös*)den ibarettir; ayılın kapısının sol tarafına konulan bir sırığa asılır.

3. *Erlik*'in Kızları

Bir rivayete göre *Erlik*'in sadece iki kızı vardır. Birinin adı *Segis Köstüü Kıştey Ene* (Sekiz Gözlü Kıştey Ana), diğerinin ise *Erke Solton* (Nazlı Sultan)'dır.

Başka bir rivayete göre ise *Erlik*'in dokuz kızı vardır (*Erlik piydin tokus kızı*).

Onlar yeraltı dünyasında, şaman dualarında *oyın yer* (oyun yeri) veya *yılğayaktuu sarı oyık edirgendüü kuu taktak* (kaygan sarı oyuk, harman yeri olan kuru düz yer) olarak adlandırılan yerde yaşarlar.

Erlik'in kızlarının belli başlı işleri yoktur. Vakitlerini eğlence ve oyunlarla geçirirler. Şaman, ayin esnasında onların yanından geçerken kızlar onu kandırıp baştan çıkararak yataklarına alırlar ve bütün *tös* ve kurbanların kendilerine ait olduğu fikrini benimsetmeye çalışırlar. Eğer şaman onların cilvelerine aldanıp sözlerine kanarsa *Erlik* ve diğer *tös*ler tarafından ölüm cezasına çarptırılır.

Şaman dualarındaki vasıflara bakılırsa, *Erlik*'in kızları pek de cazibeli değildir.

<i>Tamuguu yok tolgoştor,</i>	Topuğu yok elastiki vücutlular,
<i>Şalbarı yok şaltandar,</i>	Şalvarsız çıplaklar,
<i>Yelim kara keptüiler</i>	Yapışkan kara yüzlüler
<i>Yelteke kara çaçtuular,</i>	Siyah kıvrırcık saçlılar,
<i>Peş orolgon tulunduu:</i>	Beş örgülü, tulumlu
<i>Uyadı yok, kajan,</i>	Hayâsız maskaralar,
<i>Yer yarık poloktuu,</i>	Yer yarığı gibi çatallı göğüslüler
<i>Yer mecelik emçektüü,</i>	Tepe gibi tümsek memeliler,
<i>Ködöndörüüü tatpañdajıp,</i>	Kızlarını oynatıp
<i>Emçekteri pelçendejip</i>	Memelerini sallayıp
<i>Erlik togus tilney kara kıs.</i>	<i>Erlik</i> 'in dokuzu da aynı kara kızları.

B) Aruu Tösler (Temiz Tösler)

1. Gökyüzü (Semavi) Ruhları

Şaman metinlerine göre: *Ülgen*, *Ülgen*'in oğulları, *Ülgen*'in kızları ve *Yayık*, *Suyla*, *Karlık*, *Utkuuçı* gibi hizmetkâr ruhlar gökyüzü ruhlarıdır.

a) Ülgen

İyilik yapmayı seven bir ilahdır. O, ay ve güneşin arkasında, yıldızların üstünde (*örö turgan Kудayım*¹/üstümdeki Kудayım) yaşamaktadır. *Ülgen*'e giden

¹ Farsça: *Kuda*/Tanrı

yolda yedi, başka bir rivayete göre dokuz engel (*puudak*) vardır. Bu yol ancak erkek şamanlar için açıktır. Bununla beraber ayın sırasında, erkek şaman da ancak beşinci engeli teşkil eden *altın kazık*¹a kadar gelebilir, buradan geri dönmeye mecburdur. *Ülgen*'in altın kapılı (*örgöö*) ve altın tahtlı (*altın şire*) bir sarayı (*örgöö*) vardır. *Ülgen* dış görünüş olarak bir insan gibi görünür. (*Adam Ülgen-piy kiji*/atam *Ülgen* Bey kişi). Dualarda ona "ak nur (*Ak Ayaş*)", nurlu Hakan (*Ayaş Kaan*)", "fırtına koparan (*künürtçi*)", "şimşek çaktıran (*yalgınçı*)" ve "yakıcı (*küygekeçi*)" olarak seslenilir.

Ülgen güneş, ay ve gökyüzünün yaratıcısıdır:

<i>Ayluu kündüü yaan yer,</i>	Aylı, güneşli büyük yeri,
<i>Ay küünüm yayagan,</i>	Ay ve güneşi yaratmış,
<i>Adam Ülgen pıçıgan.</i>	Atam <i>Ülgen</i> biçmiş.

Ülgen, gökkuşağının yaratıcısıdır (*eki soloŋı saçılgan*/onun iki gökkuşağı dikilmiş); insanların, vahşi ve evcil hayvanların ise baş, kirpik ve göbeğini yaratmıştır. Ayrıca insanların barınağını, otlak ve yaylaların yaratıcısı da *Ülgen*'dir.

<i>Tulku sindu baştın kuduun yayagan</i>	Güzel (yuvarlak) vücutlu başın kutunu yaratan,
<i>Kindiktüüdü yayap salgan</i>	Göbekliyi yaratan,
<i>Kirbiktüüdü pıçıp salgan,</i>	Kirpikliyi biçip salan,
<i>Aygır malır. yayap pergen,</i>	Aygırlı at sürüsü yaratan,
<i>Ar tebegezin pıçıp salgan,</i>	Çeşit çeşit otlaklar yaratan,
<i>Tebelüüde mal yayap peretten,</i>	Otlaklı yerde bize mal yaratan,
<i>Tergeliüde yurt yayap peretten.</i>	Başkentli yurtlar kurduran.

Ülgen aynı zamanda ateşin de yaratıcısıdır:

<i>Üç odıŋdı küydürüp pergen,</i>	Üç ateşi yakıp veren,
<i>Üç oçogıŋdı kadap pergen</i>	Sacayağını dikip veren,
<i>Adam Ülgen!</i>	Atam <i>Ülgen</i> !

¹ Altın kazık/Kutup yıldızı

Ülgen, gök cisimlerini hareketlendirip yönetmek, gök gürültüsü yaratmak, yıldırım düşürmek, Tanrı tükürükleri (*silekey*) olarak adlandırılan yağmur başlatmak gibi pek çok tanrısal güce sahiptir.

*Aydı kündü yalıştırğan,
Ak puluttı ajırgan,
Kara ağajtı ootkon,
Kalbakka, sapkakka kemdep kalğan.*

Ay ve güneşi hareket ettiren,
Ak bulutu aşırın,
(Yıldırım) Kara Ormanı yok eden,
Kaşık ve kepçeyle herşeyi hesap eden,

*Yalğınçı, Künjürtçi!
Yizirt edip iygende
Yer yeris silkinet.
Yibirt edip iygende
Yat kijidin
Yal yürägi yalrayt.*

Yalğınçı¹, Künjürtçi²
Tepindiği zaman,
Yeryüzü sallanır.
Şimşek çaktığı zaman,
Yabancıların
(Korkudan) yüreği yanar.

Ülgen'in ezeli ve ebedi olduğuna, ona tapmanın başlangıcına dair şaman dualarında şöyle denir:

*Yetti adamnıñ ködürgeni,
Yer püdüürde, yayagan.*

Yedi atalamın yücelttiği,
Daha yer yokken yaratmaya başlayan,

Pajırganım Pay-Ülgen!

Benim de taptığım Pay Ülgen!

Ülgen'e üç, altı, dokuz veya on iki yılda bir defa ayin yapılır ve kurban olarak da üç yaşında, boz renkli bir kısrak kesilir. Kurban kesme töreni mutlaka bahar ya da yaz döneminde, bazen de sonbaharda yapılır. Kurban merasiminde şaman ayinleri bütün detaylarıyla uygulanır. Ayine kalabalık bir halk kitlesi katılır. Kurbanı kesen adam, ailesi, yakınları ve misafirleri Ülgen'e bağışladığı tüm nimetler için teşekkür ederler, gelecekte de merhametli olmasını dilerler. Malların (*maldıñ suzu*) ve çocukların (*kijiniñ suzu*) çoğalması, avda başarılı ve şanslı (*multıktıñ suzu*) olmak, sütün, arpanın ve otun bol olması, bütün halkın refahı, sağlığı ve mutluluğu için dua ederler.

Kurban kesme töreninin özel bir adı vardır: *Üstügü*, yani gökyüzündeki ruha kurban sunma. Kurbanın kendisine ise *parılgı* denir.

¹ Yalğınçı: Yıldırım çıkaran (çevirenler)

² Künjürtçi: Şimşek çaktıran (çevirenler)

b) Ülgen'in Oğulları

Ülgen'in, 1) Karşıt, 2) Puura-Kaan, 3) Yajıl-Kaan, 4) Burça-Kaan, 5) Kara Kuş (kartal), 6) Paktı-Kaan ve 7) Er-Kaanım olmak üzere yedi oğlu vardır.

Ülgen'in oğulları gökyüzünde yaşamaktadırlar. Ülgen gibi onlar da Kuday'm iyi ruhları olarak kabul edilir. Fakat onlar Ülgen'den kopmuş¹, ayrılmış (ayrılğan) olmalarına rağmen babaları ile aynı seviyede değildirler.

Her boy (söök) Ülgen'in oğullarından birini kendisi için koruyucu ruh sayar. Buna göre Ülgen'in oğulları Altaylılar için, Ülgen gibi temiz ve iyi ruh (aruu tos)lardandır. Bu ruhlar için tıpkı Ülgen'e yapılan ayin ve kurban töreni gibi tören yapılır ve aynı dualar okunur.

Altaylılar arasında özellikle büyük oğul Karşıt oldukça popülerdir. Onların tasvirleri (tös) yapılamaz.

c) Ülgen'in Kızları

Ülgen'in dokuz kızı vardır. Bunlara (ak kıstar: kıyandar) temiz ak kızlar denir. Özel adları yoktur.

Bu kızlar ayin sırasında bazı şamanları yönlendirirler.

Ay kulagıma, kiji polup, Ay (gibi)kulağıma,
Aydıp peretten edeger! İnsan gibi her şeyi anlatıyorsunuz.

Bu kızların tasvirleri (tös) kukla şeklinde yapıp şaman cüppesinin (manyak) sırt kısmına asılır.

d) Yayık (Aracı Ruh)

Tüm aracı ruhlar arasında ilk sırayı Yayık alır. O gökyüzünde yaşayan bir ruh olup Ülgen'in varlığının bir parçasıdır.

Ayas Kaanın ülegi, Ayas Kaan'ın (Ülgen)'in parçası
Aydın künün ülüü. Ay ve güneşin parçası

Yayık yerde, insanlar arasında yaşamaktadır. Ülgen onu gökyüzünden insanı tüm kötülüklerden koruması ve tüm canlılara hayat vermesi için göndermiştir. Bundan dolayıdır ki o dualarda Kuday (Tanrı) adıyla göklere

¹Büyük ihtimalle burada fiziksel kopukluktan bahsedilmektedir, yani Ülgen'in oğulları onun vücudundan ayrılmış parçalardır. Daha sonra geçen metinde Yayık ruhunun tanımında: "Yayık, Ülgen'in parçası, yani güneş ve ayın parçasıdır."

çıkarılmaktadır. Ama yire de *Yayık*'ın en önemli rolü insan ve *Ülgen* arasında aracı olmasıdır.

<i>Ülgen-piydiñ yarlıkçızı,</i>	<i>Ülgen Piy'in habercisi (Emirleri),</i>
<i>Kızıl pulut kuyuluu,</i>	<i>Kızıl bulut kenarlı,</i>
<i>Kızırılıu tiskindüü,</i>	<i>Gökkuşağı dizginli,</i>
<i>Kuba yalgın kamçıluu,</i>	<i>Solgun şimşek kamçılı,</i>
<i>Teñerede til alışkan, Ak-Yayık!</i>	<i>Gökten haber alan Ak Yayık!</i>

Altaylılar *Yayık*'a özel saygı gösterirler. İlkbaharda, kısrakların ilk sağılan sütü ile yulaf ununu karıştırıp lapa (*potko*) hazırlayıp *Yayık*'a saç saçarlar. Bu törene *Yayık kaldırma* (*Yayık çıkarar/ Yayık'ı yüceltmek*) denir. Bunun yanı sıra, bu törende gelecek yıl için de öncekilerde olduğu gibi, nimetler dilenir.

Ustiügü ayını yaparken şaman *Yayık*'ı çağırır ve onun eşliğinde kurbanını *Ülgen*'e götürür. *Yayık*'ın yardımı ve rehberliği olmaksızın şaman göklere çıkamaz.

Yayık'a, beyaz bir kumaş parçasından kurdeleli bir tasvir yapılır. Bu tasvire beyaz şeritten baş, kulak, kol, ayak ve kuyruk yapılır. Ayaklarına kırmızı şeritten kurdele dikilir. Bu kuklalar yirmi otuz arasında olur. Hepsi beyaz kıldan örülen bir ipe bağlanarak ayılın arkasındaki iki kayın ağacına gerilir.

<i>Uç üyeliüü Ak-Yayık,</i>	<i>Uç boğumlu Ak Yayık,</i>
<i>Altın kırılıu Ak-Yayık!</i>	<i>Altın kenarlı Ak Yayık!</i>

e) *Suyla*

Suyla, insanın yerdeki muhafızıdır. At gözlüdür (*at karaktuu Kaan-Suyla*). Ancak otuz günde ulaşılacak uzaklıktaki yerleri bile görebilmektedir.

Bazı şamanlar *Suyla*yı at gözlü atmaca şeklinde tasavvur etmektedirler (*at karaktuu mörküdüüm*).

Suyla, gökyüzünde yaşayanlar grubuna dahil olup ayın ve güneşin parçası olarak adlandırılmaktadır (*Ay küünüñ kırkını*).

Onun görevi insanların hayatını kontrol etmek ve herhangi bir değişiklik olduğu zaman onu bildirmekten ibarettir. Bundan dolayı ona *iki dilli ve kekeme* denir (*eki tildüü Kaan-kele*).

Suyla, ayın arasında şamanı kötülüklerden koruyarak, ona gökyüzü ve yeraltı âlemine yolculuğunda eşlik etmekte ve *Yayık* ile beraber kurbanlık hayvanı şu ya da bu yere götürmektedir.

bilmemektedir. Onlar onu bir şekilde zihinlerinde tasavvur etmektedirler (*ebeltip-yat*).

Dağ ruhları gökyüzünde veya yeraltında değil, insanın kendisinin yaşadığı dünyada varlıklarını sürdürmektedirler. Bundan dolayıdır ki Altaylılar *yer ve su ruhları (yer-su)*, *buzul ruhları (yezim tayka)* ve *dağ ruhları (altay)* olmak üzere üç gruba ayırmaktadırlar.

Bu ruhların genel ismi *ee* (sahip) ve *yezim-piydir*.

Bu ruhlar kesin sınırlar içinde şahıslandırılmakta ve böylece dağ, nehir, göl, kayalık, vs. ruhları olmaktadır. Bundan dolayı, dağ, nehir ve göllerin coğrafi adları Altaylılar için öylece basit, sıradan isimleri değil ruhların özel adlarını temsil etmektedirler. Örneğin, *Abu-Kaan Dağı*, *Süt-Köl gölü*, *Ülemen Nehri*, *Ak-Kaya* kayalığı gibi coğrafi yerler sadece canlı varlıklar değil, aynı zamanda da tanrılardır. Altaylılar bu tanrılara dua ederler ve onların öfkelenme, merhamet gösterme, insanın dualarını cevaplama gibi kabiliyetlere sahip olduklarını düşünürler. İnsana benzeyen bu canlıların çocukları da olabilmektedir.

Örneğin *Abu-Kaan* dağının iki kızı vardır ve ikisinin de isimleri *Yelbis*'tir.

Altaylılar bu tanrısal varlıklara şöyle bir dua ile seslenirler:

<i>Sümer-Ulan taykam,</i>	Sümer Ulan Dağım,
<i>Süt-kölüm, Sümer taykam!</i>	Süt Köl'üm, Sümer Dağım!
<i>Altın yargı perzin,</i>	Altın hükmünü versin,
<i>Agar pajım amır etkey.</i>	Ağaran başıma rahat versin.

Dağlar, nehirler ve göller ise şöyle cevap verirler:

<i>Undubay, taştabay!</i>	Unutma, bırakma (beni)!
<i>Agar yuurtun amır yatsın!</i>	Ak yurdun esen yatsın!

Her dağın, her gölün, nehrin ve kayanın altın kapısı, altın tahtı ve at bağlama için altın direği vardır.

<i>Altın ejiginnen çıkıp,</i>	Altın kapından çıkarak
<i>Ay bozogondı altap yadım</i>	Ay eşiğinden atlıyorum (dua ediyorum)
<i>Altın örgööñö tabışsın tep,</i>	(Kurbanım) Altın sarayına erişsin diye,
<i>Altın çakkıña puulalzın tep.</i>	Altın direğine bağlansın diye.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSANIN VE YERİN YARATILIŞI HAKKINDA MİTLER

Üzerinde yaşamakta olduğumuz yere Altaylılar *çın yer* (gerçek yer) demektedirler. Bu yerin altında bir yer daha vardır ki, orada sonsuz karanlık hâkimdir. Orası *altıngı oroon* (alt dünya) veya *alis yer* (uzak, irak yer)'dir.

Gerçek yer, şu an, varlığının ikinci aşamasını yaşamaktadır. Altaylılar ikinci aşamanın başlangıcını tufan (*yayık*)a dayandırmakta ve bununla ilgili olarak şunu anlatmaktadırlar:

Tufanın olacağını ilk olarak demir boynuzlu gök (tüylü) bir teke (*temir müüstüü kök-tekke*) haber vermişti.

Gök teke yedi gün boyunca kudurmuşcasına meleyip koşarak yer yüzünü dolaşmış.

Yedi gün deprem oldu.

Yedi gün dağlar ateş püskürdü.

Yedi gün yağmur yağdı.

Yedi gün fırtına oldu ve dolu yağdı.

Yedi gün kar yağdı.

Bundan sonra soğuklar başladı. Yedi kutsal kardeş vardı. Bunlar tufan olacağını bildiler. Onların en büyüğü *Erlık*, diğeri ise *Ülgen* idi. *Ülgen*'e üstün tanrısal yetenekler verilmişti ve o *nomçı* (kitapçı) olarak bilinmekteydi.

Kardeşler bir *kerep*¹ yapmışlar ve bu gemiye her cins kuş ve hayvandan birer çift almışlar.

Tufan sona erdiğinde *Ülgen* gemiden bir horoz (*takaa*) salıvermiş. Ama horoz soğuktan ölmüş. Sonra bir kaz göndermiş. Kaz gemiye geri dönmemiş. *Ülgen* üçüncü kez kuzgunu (*kuskun*) göndermiş. Kuzgun da geri dönmemiş, çünkü leş bulup yemeye başlamış...

Yedi kutsal kardeş gemiden çıkmışlar.

¹ Altaylılar arasında bu *kerep*'in (geminin), bu güne dek Yal-Möyükü dağının yüksek tepesinde korunduğuna dair rivayetler vardır. Bazılarına göre bu dağ *Ilyık* yakınlarındaki *Kos-ağaç* dağıdır.

Ülgen hikmetli kitap olan *nom* yardımı ile insan yaratmaya başlamış. Altın fincan içine gök çiçek (kök çiçek) koymuş. Büyük kardeşi *Erlik* bu çiçeğin bir parçasını çalmış ve o da bir insan yaratmış.

Ülgen kardeşine öfkelenmiş ve: "Senin yarattığın halk kara kayış kuşaklı kara kavim olsun!" (*Kara kayış kurluu, kara albattı polzın senin yayagan albattı!*) diyerek onu lanetlemiş. Sonra: "Benim yarattığım ak kavim güneşin doğduğu, senin yarattığın kara kavim ise güneşin battığı yere gitsin" demiş.

Kara kavim bir çemberi deri ile kaplayıp davul icat ederek yer yüzünde ilk defa şamani ayın yapmaya başlamış.

Diğer bir rivayete göre, Ülgen insan vücudunu yarattıktan sonra yüce tanrı olan *Kuday*'a yarattıkları için can istemeye kuzgunu göndermiş. Kuzgun da gökyüzüne uçup gitmiş.

Kuday kuzguna Ülgen'in istediği canları vermiş. Kuzgun onları gagasıyla sıkıca tutup geri yola koyulmuş.

Yol uzunmuş, kuzgun da acıkmış.

Kuzgun yer yüzünde uçarken bir deve leşi görmüş. Açlık onu leşe doğru çekmekteymiş, ama o dayanmış ve leşin yanından geçerek yoluna devam etmiş. Neredeyse açlığını unutuyormuş, ama birden bir at leşi ile karşılaşmış. Açlık daha da kuvvetli hissettiriyormuş kendini. Lakin kuzgun bu leşi de geçmiş, ancak gücünün azalmaya başladığını fark etmiş.

Kuzgun, yorgun kanatlarını gererek uçmaya devam etmiş ve üçüncü leşe karşılaşmış. Yerde yatan bir inek leşinin mavi gözleri kuzgunu öylece cezbedip kendine çekmekteymiş ki, işte o an kuzgun kendini tutamamış ve sevinçten: "Ah! Ne güzel gözler!" diye bağırmaya başlamış. Gagasındaki canlar düşmüş ve çamlar, sedirler, akçamlar, ladin ağaçları, ardıç gibi iğne yapraklılar ormanının üstünde dağılmış. Bundan dolayı bu ağaçlar kışın da yazın da yeşerir olmuş. Kuzgun gökyüzüne giderken *Erlik* gece yarısında yeraltından çıkıp dünyayı ziyaret etmiş.

O, yer üstünde yeni bir saray (*örgöö*) görmüş ve sessizce ona sokulmuş. Saray Ülgen'in yarattığı insan vücutları ile doluymuş. Ülgen, *Erlik*'ten şüphelenerek saray kapılarının yanında muhafız olarak bir köpeği bırakmış. Eski zamanlarda köpeklerin tüyü yokmuş ve onlar insan gibi çıplak (tüysüz) imişler. *Erlik* köpeğe şöyle demiş: "Benim saraya girmeme izin ver, ben de karşılık olarak sana *nekey* (eski kürk) vereceğim. Artık üşümeyeceksin. Ve öyle bir yem vereceğim ki bir ay boyunca acıkmayacaksın."

Köpek de bu sözlere kanıp *Erlık*'i saraya bırakmış. Sarayda bulunan bütün cesetlere *Erlık* kendi canını üflemiş ve “bunların hepsi benim olacaktır” demiş.

Vücutlar dirilmiş. Bunların arasında çocuklar, delikanlılar, kızlar, adamlar, kadınlar ve ihtiyarlar da varmış.

İşte böylece yeryüzünde insanlar ortaya çıkmış.

Erlık'in dumansız barut ile doldurulan bir tüfeği varmış. Her gece yeraltı dünyasından çıkıp onunla insanları vurur, canlarını ise kendisi alıp götürmüştü. Daha sonra güzel kızları aşçı (*kazancı*) delikanlıları ise seyis (*köddöçi*) yapmış. *Ulgen* saraydaki halkın azaldığını fark etmiş. O zaman *Erlık*'in barutluğunu kimse görmeden başka bir barut ile doldurmuş. *Erlık* gece tüfeğini ateşlemiş. Kulakları sağır eden bir ses meydana gelmiş. *Erlık* korkusundan tüfeği atıp yeraltı âlemine kaçmış.

O gün bugündür *Erlık* yer yüzüne çıkmaz olmuş. O şimdi canlar avlamak için elçilerini göndermektedir.

Bir zamanlar *Erlık* beyaz ata binermiş. Fakat sonra bu atı bir kahramanın canının karşılığında Tanrıya vermiş. Ama yüce Tanrı onu kandırmış ve can yerine ona kara boğa vermiş. *Erlık*'e bu boğaya ters binmesini, eline de kamçı yerine balta (ay malta) almasını emretmiş.

Altaylılar bundan dolayı *Erlık*'e at yerine kara boğa veya inek kurban ederler.

vücudu terkettikten sonra başka bir âleme, yani Altaylıların *paşka yer* (başka yer) dedikleri yere gider. Onu orada *Erlik*'in elçisi olan *aldaçı* (ölüm ruhu) karşılar.

Aldaçı hakkında tam bir fikir verebilmek için bazı Altaylılar işi basitleştirerek ona Rusça *sotnik* (yüzbaşı) adını vermektedirler. Bu *aldaçılar* her yeni ölen adamın çoktan ölmüş yakınlarından birinin ruhudur.

Süne ve *aldaçı* insanın ölümünden sonra belli bir müddet ayıl etrafında, akrabalarının arasında dolaşır. Çocuğun *sünesi* yedi, yetişkininki ise kırk gün böylece dolaşır. Bu süre boyunca ölen insanın ayılı ya da evinde bir takım taburlar olur. Örneğin, *aldaçının* ayıldaki gırtlı varlığının kendi vücudunu kirleteceğine inanan şamanlar, kırk gün boyunca o ayılı ziyaret etmezler. Sıradan halk ise ölü çıkan evden yedi gün içinde ne bir şey alır, ne de oraya bir şeyi ödünç olarak verir. Ayrıca, bu dönem içinde ölü çıkan ayılın reisinden bir şey istemekten kaçınılır.

Ölen için kırk gün sonra ayıl halkı *üzüt payramı*¹ adında bir tören düzenler. Bu tören sırasında hayvanlar kesilir, et pişirilir ve ortak bir sofrada yenir. İhtiyarlar doğaçlama kısa dualar okurlar. Örneğin: *Artkan yurtuuna pala parkazına yakşı polzın, ölgön sünezine aruu polzın* (Kalan halkına, çoluk-çocuğuna sağlık olsun, ölen ruhu temiz olsun). Şaman, tören esnasındaki ibadette aktif bir rol üstlenmez. Ancak bazen özel olarak ayılın reisi tarafından davet edilir ve ardıc tütünü ile tütüsü yaparak *aldaçıyı* çadırdan kovar. Bu esnada da şunları söyler:

Aydın dünyaya gelme,
Şimdi tekrar çıkma!
Seni *Al-Çayık* götürsün,
Gür saçlı *Erlik* atamız seni tutsun.
Böyle kötü "bir şeyi"
Bu dünyaya bırakmadan
Tanrı yok etsin.
Bu kötülüğü (*aldaçı*) *Erlik* yanında tutsun ve salmasın.

Biz, evden *aldaçıyı* kovmak için yapılan bir töreni *Mayma Nehri*'nin yukarı taraflarında Altaylı V. V. Kupaş'ın ayılındeyken gördük. Töreni Şaman Sapır gerçekleştirmekteydi. Bu töreni ayılın reisi de yapabilir.

Şimdi biz tekrar camın öbür dünyadaki hallerinden bahsedelim.

¹ *Payram* - Farsça : Bayram

Altaylıların inancına göre can ölümsüzdür. Her Altaylı kendi kendine *ölümsüz canım ne olacak (Mörkü bolgon tınım kandi!)* diye sorar.

İstisnasız her ölünün canı öbür dünyada *körmöse* dönüşür. Daha önce gördüğümüz gibi Altaylılar *Erlık*'i¹ ve ona tâbi bütün ruhları ve ayrıca ölen bütün insanların ruhlarını da *körmüs* diye adlandırırlar.

*Körmös*lerin öbür dünyadaki kaderi dünyada yaptığı iyilik ve kötülüğe bağlı olarak değişiklik gösterir. İyi insanın ruhu ölümden sonra yer yüzünün tüm güzellik ve nimetlerinden faydalanarak bu dünyada yaşar (*pu yerde tıyat*). Böylece yeryüzü, onun için cennet olur ve ölümden sonra burada bulunmak ruh için en iyi durumdur.

Bu dünyada günahkâr olarak yaşayanın ruhu ise günahlarının cezası olarak *Erlık*'in yanına, yeraltındaki dünyaya gider (*otko parıp-yet/* ateşe gider). Böyle bir ruh öbür dünyaya geçer geçmez *Erlık*'in uşağı, elçisi olur. Bütün insanlara kötülük etmeye çalışır; onlara hastalık bulaştırır. Ayrıca akrabalarından birini *Erlık*'in âlemine götürmeye çalışır.

Ölen adamın geride kalan akrabaları, onun ruhunun daha yer yüzünde de olduğu ilk anlarda kendi huzur ve emniyetleri bakımından büyük korku içinde yaşarlar. Dahası, bu dönem içinde meydana gelen tesadüfi kazalar bile ölenin akrabalarını *körmösün* ısrarcı faaliyetlerinden kurtulmak için başka bir yere taşınmaya zorlar. Örneğin, *Üst-Anos Nehri* sahilinde yaşayan Altaylı *Sanaş*, *Ak-Ayrı*'ya göçmüştü. Çünkü onun genç eşinin ölümünden sonra çocuğu vefat etmiş ve en iyi iki atı köprüden nehre düşerek boğulmuştu. Akrabalarından birinin ölümünden sonra taşınma olayı Altaylılar arasında son zamanlarda ağır ekonomik koşullardan dolayı yaygınlığını kaybetmektedir.

Altaylıların inancına göre bütün şamanların canları ölümden sonra yer yüzünde varlığını sürdürme hakkına sahip *körmös*ler grubuna dâhildir. Bir keresinde, Şaman Mampıy'a ölümden sonra ruhunun gerçekten varlığını devam ettirip ettirmeyeceğini sorduğumuzda, o olumlu cevap verdi ve: "Evet, bizim inancımız böyle" (*e, pistin andi yan*). Ben, diğer şamanlar gibi

¹ V. V. Radlov'a göre *körmös* terimi iki yol ile oluşmuştur: 1) Türkçe *körünmös*- görünmezden; 2) Türk- Manihey anıtlarında geçen *Hormuzda* veya *Kormuzda* kelimeleri aslında *Ormuzda* teriminin değişime uğramış hâlidir, Ataylılar bu terimi okunuş olarak kendilerinin *körmös* terimi ile karıştırmışlardır. Bundan dolayı bu terimin iki anlamı vardır: Birincisi, ölmüş birinin ruhu; ikincisi, yeraltı dünyasının Tanrısı *Erlık*'in ta kendisi.

ölümünden sonra *körmös'e* dönüşeceğim. Vücudum çürüyüp gider, ruhum ise yer-yüzünde yaşamaya devam eder" dedi

Ölmüş şamanların ruhlarına (*körmöslerine*) dair Altaylıların düşünceleri şöyledir:

Her şeyden önce tüm ölmüş şamanlar temiz ruhlardır (*aruu neme*). Ölen şamanın ruhu, ölümünden üç veya yedi gün sonra akrabalarını ziyarete gelir. Obanın yanında veyahut yakınında bulunan bir ormanda gecenin sessizliğini bozan boğuk bir davul sesiyle şaman, bu esrarengiz varlığını ve ziyarete geldiğini bildirir. Şaman Sapır'ın anlattığına göre, bu ziyaretten sonra şamanın ruhu *Erlik* âlemi ile tüm ilişkilerini koparır ve ölenin akrabaları tarafından *aruu neme* ruhları arasına dâhil edilir. Şamanın ölümünden sonra onun tasvirini (*çaluu*) hazırlarlar ve ev sahibi tarafından davet edilen şaman bu *çaluu*'nun üzerine, özel dua okuyarak, taze şarap (*arakı*) serper. O andan itibaren tasvir, ayılın saygın bir yerine asılır ve dinî bir unsur haline getirilir. Şamanın ruhu ise *aruu neme*'ye dönüşür.

Ölmüş şamanın hayali Altaylıyı evde, dağlarda, ormanlarda ve rüyalarda olmak üzere her yerde takip eder. Bu olay şamanın ölümünden sonra üçüncü, beşinci, yedinci ve onuncu yıllarda meydana gelir. İnsan, ölenin sesini ve hatta bütün söylediklerini duyar. Ruh ondan kurban ister; itaatsizlik gösterildiğinde ise insanı korkutur ve hastalıklar saçar. Ölen şamanın akrabaları sırnaşık hayallerden kendilerini korumak için *kaçılkuu* veya *saba* düzenler, onun tasvirini yaparlar ve kendi *ruh körmösleri* (*aruu neme*) arasına dâhil ederler.

Böylece Altaylılarda şamanlıkta büyük önem arz eden *ruh-körmöslerin* topluluğu belirlenir.

Tüm bu ruhlar grubu, haklı olarak, insanın kanından ve etinden olan ruhlar olarak adlandırılabilir. Bunlar kan akrabalığının ruhlarıdır. Herhangi bir Altaylı ailenin şeceresini araştırırsak baba veya ana tarafından bir şamana dayandığını görürüz.

Her Altaylı, ana ve baba tarafından yedi göbeğe kadar şeceresini çok iyi derece bilir. Yedinci babadan önce gelen ecdadın adını söylemekten korkar ve çekinirler. Onların kanaatine göre, yedinci kuşaktan önceki şahıslar bir zamanlar Oyrat Hanlığının tebaaları imiş ve onların isimlerini söylemek Rusya Çarına karşı saygısızlık sayılır. Bundan dolayı, bu konuda daha fazla bilgi sahibi olan yaşlı insanlar çoğunlukla sessiz kalırlar. Soy ağaçlarına göre, ruhlar (*aruu neme*) aslında söz konusu ailenin daha önce ölmüş olan ağabey, dayı, amca, teyze, hala, bacanak veya dedelerinden biridir.

Her ailede *aruu neme* sayılan *körmös*lerin sayısı üç ve altı arasında değişmektedir; bütün *körmös*lerin sayısı ise birkaç yüzü bulabilir. *Körmös*ler her aileye hem erkek, hem kadın tarafından gelir. Sayım sırasında da her iki tarafın *körmös*leri dikkate alınır. Çünkü evlilikten sonra eşlerin her biri ayrı ayrı olarak ana ve baba evinden kendi soyunun *körmös*lerinin tasvirlerini getirirler. Kocanın *körmös*lerinin tasvirleri çadırın erkek tarafında bir direğe, kadinkiler ise aynı direğe, ama kadın tarafına asılırlar. Burada iki ailenin *körmös*lerinin ilk birleşmesi meydana gelir. Bundan sonra gelen oğullar ve torunlar evlendiğinde, baba ve analarının *körmös*lerine eşlerinin yeni *körmös*lerini de eklerler.

*Körmös*ler hakkındaki sorulara Altaylılar genellikle: Bu babamın *körmösü*dür, bu ise annemin (*pu adamının körmözü, pu enemnin*) şeklinde cevap verirler.

Altaylılar çeşitli soylara (*söök*) ayrılırlar. Her boy (*söök*) onlarca, hatta yüzlerce kişiden oluşur. Buna rağmen hiçbir kişi kendi boyundan birisi ile evlenemez; mutlaka başka boylardan biriyle evlenmesi lâzımdır. Bu kuralı bozanlara, örneğin Hristiyanlığı kabul edip boy içinden evlenlere çok kızarlar ve "neden kilise kan karışımına izin veriyor" diye hayret ederler. Her boyun kendi özel ruhları vardır. Bu ruh *körmös*ler de akraba ayırımına tabiidirler. İki boyun akrabalık kurmasıyla ruhları da kardeş olurlar. Bundan dolayıdır ki, doğal olarak, örneğin *Tonjoondor* boyunda *Çaptılar* boyunun *körmös*lerini ve *Çaptılar*'da da *Tonjoondor*'un *körmös*lerini görmek mümkündür.

Söylenenler dikkate alınırsa, yıllarca her ayılda pek çok *körmös* tasvirlerinin birikmesi gerekirdi. Ama böyle bir durum söz konusu değildir. Altaylılarda, kurallara uygun olarak *körmös*lerin sayısını azaltmak yanlış bir davranış değildir. Bu azaltma şu ya da bu *körmöse* olan sempati veya antipatiye bağlıdır. Daha çok kadın tarafının *körmös*leri çıkarılır, çünkü onlar ailenin reisi tarafından saygı görmezler. Örneğin, *Çiçke Çargı Nehri*'nin yakınlarında yaşayan Temiçi (muhtar) *Astin*, karısının *körmös*lerinin adlarını bile bilmemekte ve kadının *körmös*lerinin tasvirlerinin erkeğin ayılına her zaman kadının diğer eşyaları ile birlikte getirildiğini kastederek onlara *karının çeyizi* demektedir.

Altaylılar *körmös*leri (*aruu neme*) büyükler ve küçükler olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Büyükler *ulu körmös* olarak adlandırılır. Küçüklerin ise *tayadalar ve kan adalar* (anne ve baba tarafından atalar)ın dışında özel bir isim yoktur, hepsine genel olarak *ozogı adalar* (önceki atalar) denir.

Altay Kiji, ile *Maymalar Kiji* boylarında en popüler körmös *Kürmüş*'tür, *Tuba Kijilér*'de (Çernev Altaylıları) ise *Kanım*'dır¹.

Bu iki körmös çok özel statüye sahiptir. Bunlar evlilikten sonra kadın tarafından kocanın ayılına getirilmezler. Bu hakka sadece erkek sahiptir.

Ayıldaki körmöslerin en önemli sayılanları *Kurmuş* ve *Kanım*'dır. Onların tasvirleri ayılda en saygın yerde, diğer tasvirlerin merkezinde bulunur. En eski *ruh-körmösler* (*ozogı kam*) hakkında Altaylılarda menkıbeler (*yürüm*) anlatılır. Bu menkıbeler kısa olup mucizevî pek çok olayı konu almaktadır.

Örneğin, Şaman Tostogoş, ıların talimatı üzerine kamuştan yapılan bir çadır içinde ateşe verilmiş. Fakat o mucizevî bir şekilde ateşler içindeki çadırın üstündeki delikten uçup gitmiş ve sağ salim kurtulmuştur.

Kadın şaman *Kanaa*, Kemçik'teki (Bugünkü Soyot topraklarında) Alaş Nehri'nin kıyısından mucizevî bir şekilde uçarak Altay'daki Kopşa Nehri'ne gelmiş ve orada yerleşmiştir.

Kaçı adındaki bir şaman ise dualarının gücü ile yazın büyük buz parçaları şeklinde kar ve dolu yağdırırmış. *Kaçı*, ayın sırasında Tanrının (*Kuday*) tahtına kadar ulaşmış ve bundan dolayı *Tanrının oğlu* lâkabını almıştır.

Buna benzer menkıbeler Altaylı ihtiyarların hafızasında yaşamakta olup değişik yerlerde farklı farklı anlatılmaktadır.

Altaylılar, *ruh-körmös*lere *bistin kudaylar* yani *bizim tanrılar* derler.

Onlar isteklerini insanlara kıyamık, çiçek hastalığı, trahom, sifilis, irinli yaralar, tümör gibi hastalıklar göndererek belli ederler. Ayrıca bu güç, genel olarak, hayvan ve insanın başına her türlü felaketin gelmesiyle belli olur.

Altaylılarda halk tıbbı ile tedavi yöntemleri hiçbir zaman komşuları Moğollardaki kadar yaygın olmamıştır. Altaylılar, şifalı ot, tuz ve benzeri yöntemlerle tedavi yollarını bilmezler. Her hastalıkta ruhların gücünü aramaktadırlar.

Yaşlı şaman *Yastakop*, kendisi gibi ihtiyar ve zayıf karısını göstererek "ona ruhların yirmi yıldan beri acı çektirdiklerini, kendi dua ve ilahilerinin faydalı olmadığını gördükten sonra, meslektaşı Mampıy'ı çağırarak zorunda kaldığını" anlattı ve yarım yamalak, Rusça "ne olabileceğini ancak Tanrı bilir" diye ekledi.

¹ *Kanım*, *Ulgen*'in yedinci oğlunun adıdır.

Pupıylan adındaki başka bir şaman ise bize ruhlar hakkında bir şey söylemekten kaçındı, çünkü ruhlar ona üç günden beri ıstırap çektiriyorlarmış; ateşi ve baş ağrısı vardı.

Aşıyaktu'daki *Kara-Mamak* ayılında bir kadın hasta yatmaktaydı; *körmös*ler ona göz ağrısı hastalığı göndermişlermiş. Bizim de hazır bulunduğumuz bir ayın sırasında genç şaman *Tebekey* onun sağlığına kavuşması için dua edip *körmös Ondiyek'e* merhamet dileği ile kurban kesti.

Kuyum Nehri'nin yukarı kesimlerinde bir hanım üç gündür doğum sancısı çekmekteydi. Buna dua etmesi için Şaman Moştay'u getirdiler. Moştay, *körmös*ler tarafından gönderilen hastalığı kovmak için iki gece boyu ayın düzenlemişti.

Şaman Kedemei, kendi anlattığına göre, akıl hastalığına yakalanmış, beş sene boyunca deli olarak yaşamış, baygınlık geçirdiği zamanlarda *körmös*lerini adlarıyla çağırırmış. Çağırdığı bu *körmös*lerin hastalık gönderdiklerine kendisi, karısı ve annesi inanıyorlardı.

Çiçke Nehri'nin yukarı kesimlerindeyken dış görünüş olarak mükemmel, ancak psikolojik açıdan hasta olan *Şarkop* ile karşılaştık. Ruhlar ona üç sene dir acı çektirmekteymişler. Sakin dönemlerinde o günlerce kendikendine konuşur, elini kolunu, kafasını sallar, bazen bu durumda şaman duaları okuyup durmuş. Nöbet geçirdiği zamanlar ise sel gibi terlermiş. Kendisine seslenildiğinde *Şarkop* kendine gelir ve mantıklı konuşurmuş. Bu hastalığına çare bulmak umuduyla bizim yanımıza gelmişti.

Kuyum Nehri'nin yukarı kesimlerinde yaşayan *Çöçüş* adındaki bir şaman, sarası tutunca gizlice ayılından kaçmış, iki gün dağlarda bayırlarda gezmiş, nihayet üçüncü gün ise 15 kilometre uzaklıkta başka bir nehrin yukarısında çıplak halde ölü olarak bulunmuştur. Altaylılar *Çöçüş'ün ruh körmös*ler tarafından boğulduğunu ifade etmektedirler.

Çuy yolu üzerindeki *Çibit'te*, kadın şaman *Kuytuk*, *körmös*lerin kendisine acı çektirdiklerini, ayılına sızarak kollarını ve ayaklarını kemirdiklerini ve bu yüzden hastalandığını şikâyet etti.

Gördüğümüz gibi, kan akrabası olan *ruh-körmös*ler, insana karşı daha çok kötü ruh rolünü oynamaktadırlar.

Ama bu husus Altaylı ile onun ruhları arasındaki ilişkiyi koparmamaktadır.

Altaylı kendi *körmös*lerinin kapris ve zorbalıklarına itiraz etmeden boyun eğmekle birlikte atalarının kötü niyetinden kurtulmak için çareler aramaktadır. Altaylıların kanaatince ruhlar hastalık ve kaza gibi felaketler göndererek insandan hediye ve fidye beklemekteler. İnsanlar da bu fidye ve hediyeleri onlara çeşitli kurbanlar şeklinde, hevesle sunmaktadır. Bu tür kurbanlı fidye şeklinin *toluu* diye özel bir ismi vardır.

Kurbandan sonra hastanın iyileşmesi ruhların *taluu*yu kabul ettiği anlamına gelir. Altaylılar hastanın iyileşmesinden sonra neşe dolu anlar yaşarlar. İşte biz Şaman Moştay'a böyle heyecanlı bir anında rastladık. Çünkü hamile kadın onun dualarıyla sağlıklı bir doğum yapmıştı. O, bütün bunları biz hiçbirşey sormadan ve ima etmeden kendiliğinden anlattı. Diğer bir şaman *Yastakop* ise yıllarca yataktan kalkmayan yatalak eşinin şaman ayininden sonra yürümeye başladığını ve kendisini bir hayli iyi hissettiğini heyecanla anlattı.

Kam Mampiy, bize anlattığına göre, birçok hastayı dua etmek ve kurban ayini yapmak suretiyle iyileştirmiş ve onlara musallat olan ruh-*körmös*leri kovmuştur.

Fakat kurban vermekle hasta her zaman iyileşmiyor, tersine daha da kötüleşebiliyor. Ancak hasta tedavi görmeye devam ediyor: bir kurbandan diğere, bir *körmöst*en başkasına geçerek dualarını yoğunlaştırıyor ve daha kıymetli hayvanlar kurban ediyor. Böyle durumlarda zengin aileler kurban sayısını yediye, fakir aileler ise beşe kadar çıkarır. Ama bu kesin bir sınır değildir; duruma ve ihtiyaca göre kurban sayısı artabilir ve hasta iflasın eşiğine gelebilir. Altaylılar, uzun süren hastalıklar söz konusu olduğu zamanlarda, hastanın tedavisi için Rus halk hekimlerine veya üfürükçülerine de başvurur veya istavroz çıkarırlar.

Fakat *körmös*ler Altaylılara sadece kötülük getirmemektedirler. Onlar aynı zamanda başka kötü ruhlarla mücadelede yardım eden hamilerdir. İnsanın çevresinde, *aruu neme* grubundan kan akrabalığı bulunan *körmös*lerin yanı sıra, sadece kişinin ölümünü isteyen kötü ruhlar da bulunmaktadır. Altaylılar kesin bir dille bunları kan akrabaları olan temiz ruhlardan ayırmakta ve onları *yaman körmöstör* (kötü ruhlar) olarak adlandırmaktadırlar. Altaylıların hikâyelerine göre kötü *körmös*ler, merkezlerinin yeraltı (*altıngı oroon*) olmasına rağmen, dünyanın her yerine dağılmış durumdadırlar. Altaylılar, bu kötü *körmös*ler hakkında konuşmaktan korkmaktadırlar. Onların adlarını bile söylemekten sakınmakta ve birtakım tatsızlıklardan kaçınmak amacıyla da onlara sadece *çerdin neme* (yer yüzündeki bir şey) demektedirler. Onlar özellikle ayıl etrafında dolaşır, fırsat buldukça ayıla sızmaya çalışırlar. Ayıla girdikten sonra *aruu körmös*lere görünmemek için torba, yatak ve diğer eşyaların arkasına saklanırlar.

Yaman körmösler kuşburnu ve benzeri dikenli bitkileri sevmezler. Gök gürlediği ve şimşek çaktığı zaman karanlık ve gizli yerlere dağılırlar.

Onlar *Erlik*'in ordusudur ve doğrudan *Erlik*'in emri altında bulunurlar. Yaratıcının hakkı olan insan ruhunu kullanma arzusu duyan açgözlü *Erlik*, bu yüzden yere *yaman körmösleri* göndermektedir. Ancak bu *yaman körmösler*, sık sık insanları kendi zevkleri için de yerler.

Bu *körmösler* arasında çok eskilerin Kırgız komutanı *Ak Yayzañ* gibi soylu insanlar da vardır.

Aruu körmösler insanın hayatını korumak ve onun huzurunu sağlamak için, bu kötü ruhlarla mücadele etmekte, onları barınaklardan kovmaktadırlar. Kötü ruhlar insanın içine girer, ona acı çektirirse, şaman, *aruu körmöslerin* yardımı ile hastayı onlardan kurtarır.

Altaylılar, ayılları ve kendilerini korudukları için, *aruu körmösleri*, *alançıktıñ sakçızı* (çadırın muhafızı) olarak adlandırılırlar ve onlara buna göre dualar ederler. Örneğin;

<i>Ermen ağaş eeliü,</i>	Kızıl ağaş sahipli,
<i>Üç üçeliü Pay-Kürmüš!</i>	Üç boğumlu <i>Pay Küirmüš!</i>
<i>Ada bolup sakıgan,</i>	Ata olup koruyan,
<i>Aygır bolup küdüp kalgan.</i>	Aygır olup (sürüler) güden.
<i>Altı ayırdıñ kuyagı!</i>	Altı çatalın (çadır) zırhı!
<i>Yazı yerdıñ yamanına yol perbeytten.</i>	Yazının kötüsüne yol vermi-
	yorsun.

Aruu körmösler aynı zamanda yüksek ilahlar ve diğer ruhlarla insan arasında aracı rolü oynayarak çok yardım etmiş olurlar.

Altaylılar, üç âlemin ruhları ile ancak *aruu nemeler* aracılığıyla iletişim kurabilirler, başka türlü iletişim kurma yolları yoktur. *Aruu nemeler* Altaylının hayatında çok önemli bir rol oynar: İnsanlar hastalanıp hayvanlara kıran girince; yola çıkarken, avlanmaya giderken, çam fıstığı toplamaya veya başka bir işe giderken hep onlara baş vururlar. Bu durum, özellikle ilkbaharda ve yazın olmak üzere, hemen hemen her gün tekrarlanır. İlkbahar ve yaz mevsimleri Altaylılarda *Ülgen'e*, oğullarına, *körmös*lere ve dağ ruhlarına minnettarlık duygusu uyandırır.

Aruu körmöslerin aracılığını şaman ayinleri töreni daha da net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şaman ayini daima *aruu körmös*lerin tasvirlerine şarap (*arakı çaçar veya çaçılğı*) serpmekle başlar. Bu saçı (*çaçılğı*) törenini özel davet edilen şaman ya da ayılın reisi gerçekleştirir. Saçı sırasında şu dualar okunur:

<i>Askan kazanın ürsü, çök!</i>	<i>Asılan kazanın ürsü, çök!</i>
<i>Açıu aşın takuu, çök!</i>	<i>Acı aşın parçası, çök!</i>
<i>Kalbak-pıla suzundu, çök!</i>	<i>Bir kaşık kadar su, çök!</i>
<i>Kara arakı sugattu, çök,</i>	<i>Kayrakan! Kara rakı suvatlı,</i>
<i>Kayrakan,</i>	<i>çök!</i>
<i>Ak-it purul piske poluş, çök!</i>	<i>Ak İt bize yardım et, çök!</i>
<i>Ak manyağı tögÜlgen,</i>	<i>Ak manyakı dökülmüş</i>
<i>Alt'on kozo yüktengen.</i>	<i>Altmış çingirak yüklenmiş</i>
<i>Ülbürektüü kuş-pörük,</i>	<i>Ülbürekli kuş börk,</i>
<i>Üç üçelüü ak manyak, çök!</i>	<i>Üç boğumlu ak manyak, çök!</i>
<i>Ak çaçılga tendelip.</i>	<i>Ak saçı denklesin.</i>
<i>Azuuluu tomdolup,</i>	<i>Azılı kurban olsun,</i>
<i>Munar alıp amzap tur!</i>	<i>Bundan alıp tadına bak!</i>
<i>Askan kazanın tadızı!</i>	<i>Asılmış kazanın tatlısı!</i>

Bundan sonra daha görkemli bir tören başlar. Bu ayinde şaman, gizlice konuşmak için *aruu körmös*leri davet eder. Bu ruhları devet etme ayinine *körmöstü kagıp yat* denir ve ağırlıklı olarak gecenin karanlığında, şaman töreninin bütün teferruatı uygulanarak yapılır.

*Körmös*ler geldikten sonra şaman, onlarla kendilerinin ve diğer ruhların insanlardan ne istediklerine dair gizlice sohbet eder (*ım sinap yat*). *Aruu körmös*ler şamanın sorularına cevap vererek şu ya da bu ruhu yumuşatıp merhamet ve lütfunu kazanmak için yapılması gerekli olan ayin, tören ve kurbanlar hakkında tavsiyelerde bulunurlar.

Bu sohbet esnasında şaman, ruhların verdikleri cevapları çok alçak ve esrarlı bir sesle tekrarlar.

*Aruu körmös*lerin cevaplarını dinlemek Altaylılara öyle doğal gelir ki, Ortodoks ayinini gördüklerinde sık sık "papaz dua ettiğinde sizin ruhlarınız ne tür cevap verir?" diye sorarlar.

Gizli sohbet töreni bittikten sonra ayılda bulunanlar, son derece dikkatli bir şekilde şamandan *körmös*lerin verdikleri cevapları dinlerler. İlk soruyu genelde ayılın reisi sorar. Şaman, ruhlar ile görüşmesinin sonuçlarını detaylı bir

şekilde anlatır. Şaman hem teselli edici, gönül rahatlatıcı cevapları, hem de hoş gitmeyecek cevapları olduğu gibi söyler.

Saydıs adlı bir obadayken üzücü bir manzarayla karşılaştık: Kadın şaman *Olönçi* orada bulunanlara, ruhların ayılı tehdit ettiklerini ve ayıldan birine ölüm göndermeye niyetli olduklarını söyleyince, herkes korkuya kapılarak ağlamaya başladı.

Diğer durumlarda *aruu körmös*lerin yardımı, gökyüzü ve yeraltı ruhları ile temasa geçmek için gerekir ki bu yol engellerle doludur. Bu engeller ayinlerde ayrıntılı bir şekilde tarif edilir. Şaman, bu engelleri ancak *aruu körmös*lerin yardımı ile aşabilir. Seyahat esnasında onlar canlı güç olup şamanı tehlikelerden korurlar, yolda karşılarına çıkan kötü ruhlarla mücadele ederler. *Aruu körmös*ler görünmez bir şekilde şamanın etrafında bulunurlar. Omzunda, başında, kollarında, ayaklarında oturur, vücudunun her yerini kuşatırlar ve bundan dolayı dualarda onlara zırh veya çember (*kurçu*) denir.

Bazı şamanlara çok, bazılarına ise daha az *aruu körmös*leri eşlik eder. Büyük şamanın (*yaan kam*) ona kadar, küçük şamanın ise (*kiçenek kam*) iki, üç ya da sadece bir tane *aruu körmösü* olabilir.

Şamanın koruyucu ruhlarının başında, daima şamanın soyundan, öz, kan bağı olan bir koruyucu ruh bulunur.

Şamanın koruyuculuğunu yapan *aruu körmös*lerinin sayısı şamanın kişisel yeteneği ve manevi kuvvetiyle ilgilidir. Güçlü bir şaman, pek çok ruhu kendine çekebilir (*tartınıp yat*).

Onos Nehri'nin yukarı kesimlerindeyken bize şöyle bir hikâye anlattılar: Sata adlı kadın bir şamanın bütün *aruu körmös*lerini buradan 60 kilometre uzaklıkta, *Çiçke Çargı Nehri* yakınlarında yaşayan bir kadın şaman çekip almış (*tartınıp kaldı*); hâlbuki Sata kadın, haksız olarak hâlâ şöhretini muhafaza etmekteymiş.

Çopoşu Nehri'nin kıyısındaki *Balandi* adlı bir şamanın ayılında gece toplantısında Altaylılar meşhur şaman Taştan'dan söz ederlerken, onun şöhretini pek çok ruha sahip olmasına bağlıyorlardı. Balandi'nin babası olan ihtiyar Kartıçak bir keresinde Taştan'ın okuduğu ilahileri dinlerken, onun *körmös*lerinin çokluğuna hayran olmuştu. Bunu anlatırken ihtiyar Kartıçak "Taştan o kadar *körmös* çağırdı ki, bir araba yükü olur dehşet içinde kaldım", diye şaka yaparak hikâyesini bitirdi.

Şamanlıkta böyle önemli bir rol oynayan *aruu körmösler*, *Ulgen'e*, *Erlük'e*, *Erlük'in* oğullarına ve dağ ruhlarına (*yer-su*) göre en aşağı seviyenin ruhları olmaktadır, fakat onlarla hiç bir görev ilişkileri yoktur.

Buna rağmen *aruu körmöslerin* varlığı en üst ruhların varlığına bağlıdır. Yüksek ruhlara *tös* (temel, kök), *aruu körmöslere* ise *tayanganım* (dayanağım) denir.

Her *aruu körmösün* kendi *tösü* vardır. Bunun yanı sıra, eğer herhangi bir *aruu körmösün* *tösü* bir kayalığın *ak kaya* ruhu olursa, onu *tösüne* dayanıyor (*yölöngön*), *tösü* göl ruhu, *altın köl* olursa *tösünün* sularında yıkanıyor (*yunup yat*) denir.

Aruu körmöslerin dağ ve göl ruhlarıyla olan bu ilişkileri daha net bir şekilde şaman dualarında görülür.

Kökkö möñkü kırlu kışta
Kök ayas tep ayttırgan,
Teñereliüü tedirgen,
Ada Purkan tep ayttırgan!
Abuu-Kaandı tayangan,
Altın-Kölgö yuungan.
Abuugayım Sañızak!

Kışın daima göklere yükselen,
Gök ayaz diye adlandırılan,
Gökyüzünün sahibi denilen
Ata Purkan olarak söylenen,
Abuu Kaan'a dayanan
Altın Köl'de yıkanan
Büyük babam Sañızak!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖRMÖSLERE KURBAN SUNUMU HAKKINDA

Aruu körmöslere sunulan kurbanlar kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılır.

A) Kansız Kurbanlar

1) Kullanılmamış taze şarap (*arakı*). Şarap, ekşimiş süttten *algıy* denilen özel bir alet ile yapılır.

Şarap, ayılda kaşık ile, açık alanda veya bozkırda ise bir demet ot ya da ağaç dallarıyla serpilir. Serpme işini (*çaçar*) şaman veya ayılın reisi gerçekleştirir.

2) İnek, kısrak veya keçilerden ilkbaharın ilk sağılmış temiz sütü. Bu süt de tıpkı şarap gibi *aruu körmöslere* tasvirine serpilir.

3) Bazı yerlerde bazı *aruu körmöslere* yeni açılmış paketten kesilen ilk parçalarından bir avuç çay atılır.

4) Ekmekten yapılan ve *Saba* adı verilen içecek.

Saba, aslında kayın ağacının kabuğundan yapılan büyükçe bir kap türüdür. Ayrıca ıslatılmış arpa (ubut) ile kavrulmuş yulaf ununun su ile karıştırılmasıyla yapılan akıcı maddeye de *saba* adı verilmektedir.

Öncelikle bu karışım mayalanmaya bırakılır. Daha sonra davet edilen şaman onu *aruu körmöslere* tasvirlerine serper. Bu serpme işini hastalık musallat olduğu zamanlarda yaparlar. Merasimden arta kalan *sabadan* şarap çıkarıp onu da *aruu körmöslere* tasvirlerine serperler. Son aşamada ise hem *sabadan*, hem de şaraptan artanı oradakiler içip bitirirler.

5) *Potko*: Su, arpa unu ve süt karıştırılarak yapılan bulamaç.

Potko kazanda pişirilir. Pişirildikten sonra *aruu körmöslere* serpilir, geri kalanı da oradakiler tarafından içilir.

Saba ve *potko* için özel olarak ekilen arpa, daha tarlada yetişirken, titizlikle kuşlar ve diğer hayvanlardan iyi korunur. Genellikle bu arpa تنها ve gözden uzak, özel yerlerde ekilir. Bu arpadan hazırlanan un, normal yemekte

kullanılmaz; hatta kurban törenine kadar, mecbur kalınmadıkça, ona dokunmak bile yasaktır.

Kayın ağacı kabuğundan yapılan kaplara karşı özel bir itina ve saygı gösterilir ve dualarda:

*Eki yiktüü pay könök,
Yerden piik pay saba.*

*İki dikişli bay kap,
Yerden yüksek bay saba.*

Aynı saygılı ve hürmetkâr davranış, sekiz köşeli sarı arpa (*segis kirluu sarı arba*) denilen karışımı karıştırmak için kullanılan değneğe (*pışkı*) karşı da sergilenir.

6) Bazı ayıllarda, *aruu körmösün* tasvirlerinin üzerine bir demet arpa ve buğday asılır.

7) *Yeyek* ve *toluu*

a) *Yeyek*, üzerine beyaz ve kırmızı kumaş şeritler asılmış (*yalama*) kendir sicimden ibarettir. *Yeyek*teki şeritlerin sayısı her zaman on sekiz veya yirmi yedi (*eki, üç togus*) olur. Sicimin tam orta yerine başlangıç (*paştarı*) denilen beyaz tavşan kürkü, o yoksa geniş parçalar halinde kesilmiş, kürkü simgeleyen kumaş bağlanır.

Yeyek, *aruu körmösler* için düzenlenen adak yerinin doğu tarafındaki iki akağaca asılır.

b) *Toluu* (fidye). *Toluu*, kara hariç, rengârenk, iri iri şeritlerden, tilki ve su samuru kürkünden oluşmaktadır. *Toluu* kurban sunma töreni sırasında, iki kayın ağacı arasına konulan direğe asılır.

Kurban töreni bittikten sonra *toluu* ayıla götürülüp belli bir süre *aruu körmöslerin* tasvirlerinin önüne bırakılır. Normalde ise diğer eşyalar ile beraber deri torbalarda saklanır.

B) Kanlı Kurbanlar

*Aruu körmös*lere kurban olarak kısırak, evcil ya da yabani keçi ve koyun kesilir. Kurbanlar kesilmez, boğulur (*purap yat*). Hayvanın ağzını, burnunu tıkayıp dört ayağını dört tarafa çekerler.

Kurbanın eti kurban yerinin yanına kurulan kazanlarda pişirilir. Etin bir kısmı ufak parçalara (*çolbu*) doğranır, özel bir kâseye (*tepşi*) konulur ve dua edilerek ağaçtan yapılmış bir kepçe ile (*susku*) kurban taşına dualar eşliğinde atılır. Hayvanın, kan da dâhil olmak üzere törenden artan her şeyi bağırıslara

doldurulup pişirilir ve orada bulunanlar tarafından yenir. Kurbanın kemikleri kırılmaz, kurban kesilen yerde toplanıp melez ağacının kabuğuyla yakılır.

Kanlı kurban töreninde, *saba* ve *potko* serpilme esnasında ardıc (*arçın*) dallarıyla tütün yapılır. *Arçın*, kayın ağacı kabuğu (*çobra*) üzerine konulmuş kor ateşle yakılır. Kurban ayinin başlangıcında şaman, *çobrayı* sağ eline alır ve bununla kurban yerini, kurbanlık hayvanı tütünüler; sonra onu üç kazıktan (*san*) yapılmış üç ayaklı bir nesnenin (sehpa) üstüne bırakır. Bundan sonra oradaki tören boyunca ardıcın yanmasını sağlarlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞAMANLARIN ELBİSESİ VE DİĞER EŞYALARI

A) Manyak (Şaman Elbisesi) (resim 1-5)

Tüm Altaylı şamanlar ilk senelerinde töreni *manyaksız* düzenlerler. Erkekler, erkek ve kız çocukları sıradan cüppe (*çekmen*), evli kadınlar ise *çegedeksiz* kadın cüppesini (*terlik*) giyerler (*çigidik*, *terlik* üstüne giyilen kolsuz elbise türüdür).

Daha sonra tüm şamanlar, gerekli olan kutsal elbiseyi (*manyakı*) elde ederler. Kadın şamanlar temiz olmadıkları (*piyar kiji*) için *Erlık* ve yer ruhlarına (*yer-su*) ayin yaparlar. Şaman kanunlarına (*yan*) göre, bu tür ruhlara yapılan törende mutlaka *manyak* giyilir. Kadın şaman, *Ulgén*'e ayin yapmaz.

Erlık'e ayin yapmayan şamanların (*ak kam*) *manyakları* olmaz, ancak tüm töslere hizmet eden şamanların (*kara kam*) *manyakı* olur (*manyaktuu kam*).

Şaman, *manyakını* kendi özel isteği üzerine değil, güç aldığı ruhun (*körmös*) özel telkini üzerine diktirir. *Körmös*, telkin aracılığı ile *manyakın* şekline, nasıl olacağına dair ayrıntılı talimatlar verir. Bundan dolayı, sık sık *manyak*larda kese, ağaçkakan kuşunun tüyleri, ayı pençesi, kartal tırnağı, vs. gibi özel süslere rastlanır.

Kendi ruhunun telkinine itaat etmeyen şaman, hastalıklarla cezalandırılır. *Katun Nehri*'nin bir kolu olan Kuyum Nehri'nin sahilinde yaşayan *Sürtüş* adındaki şaman, bize, *manyak* diktirmediği için, kendi *körmösü* *Palas*'ın gözünden düştüğünü anlattı. Ruh *Palas*, onu hastalıkla cezalandırıyormuş. *Sürtüş*, saatlerce ölü gibi baygın yatarmış, ancak onu suni yöntemler ve davul sesi ile ayıltmak mümkün olurmuş.

Çuy Nehri'nin yakınlarında yaşayan *Kuytuk* adındaki kadın şamanı, *körmösleri*, *Burhanistlerin* yaktığı eski *manyakı* yerine yenisini dikmediği için, ellerini ve ayaklarını kemirerek rahatsız ediyorlarmış.

Bütün teferruatı yerinde olan tam bir *manyaka* *kültük manyak* denir.

Erkek ve kadın şamanın *manyakı* arasında büyük bir fark yoktur; sadece kadın şamanın *manyakı* diğer kadın elbisesi gibi daha zariftir.

Bir *manyak*ın fiyatı 80 ile 150 ruble arasında değişmektedir. Bu tutar sıradan bir Altaylının bütün mülkünün önemli bir kısmına, normal bir şamanın ise neredeyse mülkünün yarısına eşittir, çünkü şamanlar çoğu zaman fakir, bazen orta halli ve nadiren de zenginlerden olur.

Şamanlık, Altaylı için ev ve çiftçilik işleriyle karşılaştırıldığında pek de kârlı bir meslek sayılmaz. Bu meslek kazanç temin etmediği hâlde çok zaman almaktadır. Şamanın kazandığı üç beş kuruş ve aldığı ufak tefek hediyeler, onun harcadığı zamanın karşılığı değildir.

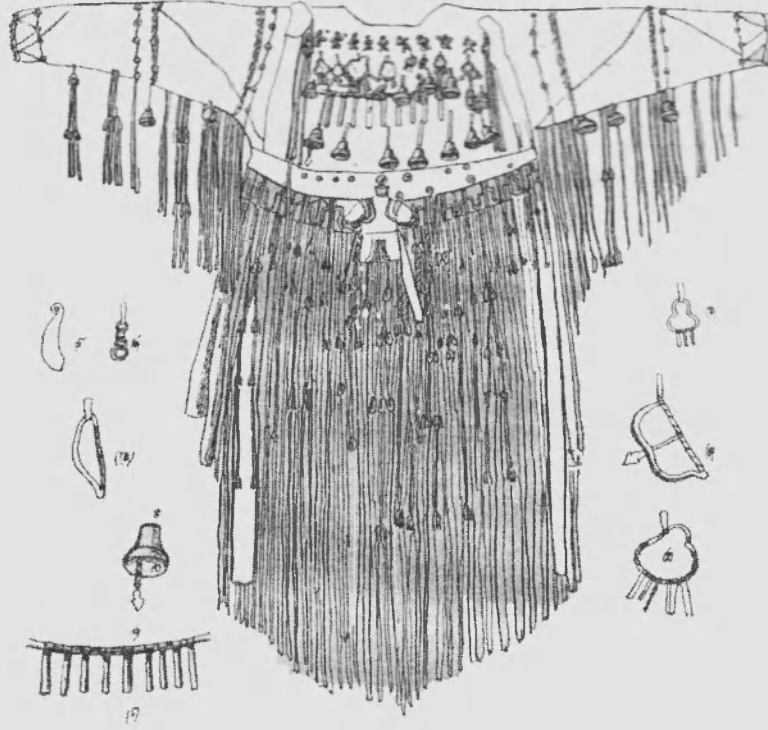

Resim 1

Bazı şamanların söylediklerine göre, üç dört gün süren ayin için ancak üç beş ruble ücret verilmektedir. Bundan başka şaman, bazen hediye olarak kurbanlık hayvanın etinin bir kısmını ve birkaç arşınlık kumaş parçası alabilir. Nadiren de, eğer hasta tamamen iyileşirse, şamana cüppe, koyun, *torbok* (buzağı) ve at hediye edilir.

Halk arasında şöhret kazanmış şamanlar emeklerinin karşılığını alabilirler. Bunlar orta yaşlı ve yaşlı şamanlardır. Genç şamanlar kazançlarının düşüklüğünden dolayı, sürekli evdekilerin memnuniyetsizliği ile

karşı karşıya kalırlar. Altaylılarda bazen bir kocanın gelip kurban töreni-
ni yarıda kesmesi ve tehditler saçarak şaman olan karısını eve götürmesi
gibi olaylara da rastlanır.

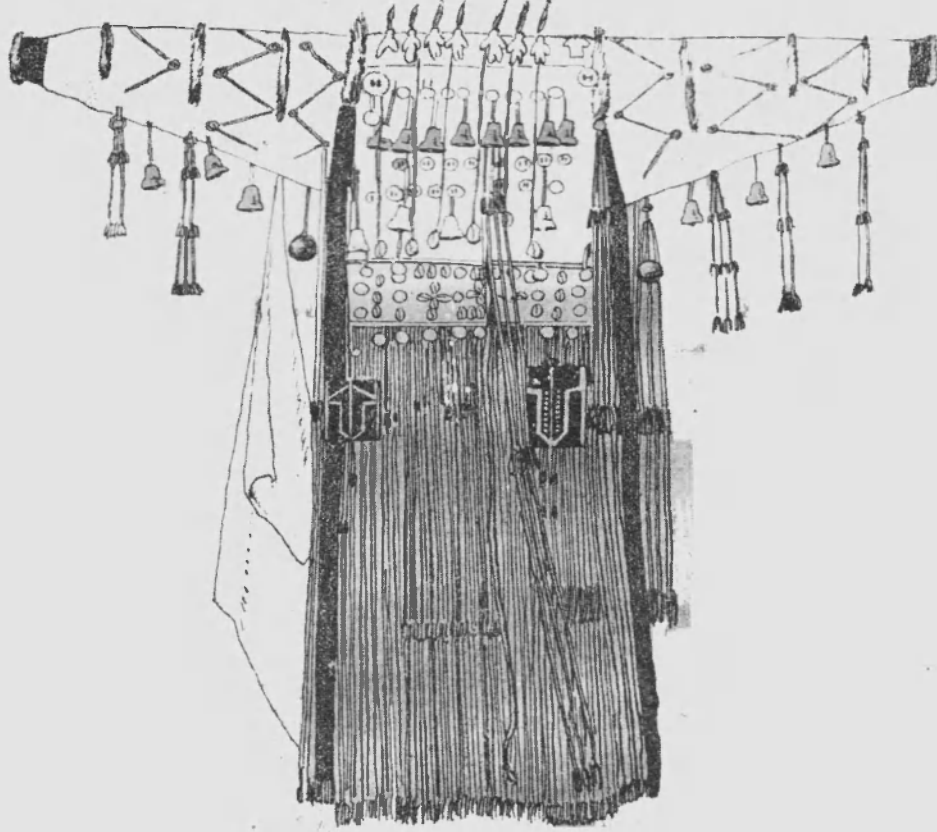

Resim 2

Varlıklı bir şamanın *manyak*ı iki, üç ayda yapılırken, yoksulun *manyak*ının hazırlanması bir ila üç yılı almaktadır. Dinî inançlardan do-
layı *manyak* için gerekli malzemelerden bir kısmı akraba, komşu ve ar-
kadaşlar tarafından temin edilir. Bu durumda erkekler malzemeleri
hammadde halinde bağışlarken, kadınlar ise hazır şekilde hediye ederler,
örneğin; *iinelik* (iğnelik), *kalta* (kese), *kajarıy* (saç örgüsü) vs, gibi.

*Manyak*ı kadınlar diker. Şamanın kendi ailesi veya komşu ka-
dınlar bu işte çalışırlar. Karmaşık ve zor olmayan işleri ise kızlar da ya-
pabilir.

Manyak dikme işini çoğunlukla dikiş dikme sanatında en tecrübeli yaşlı kadın (*us kiji*) üstlenir ve diğerlerine rehberlik eder.

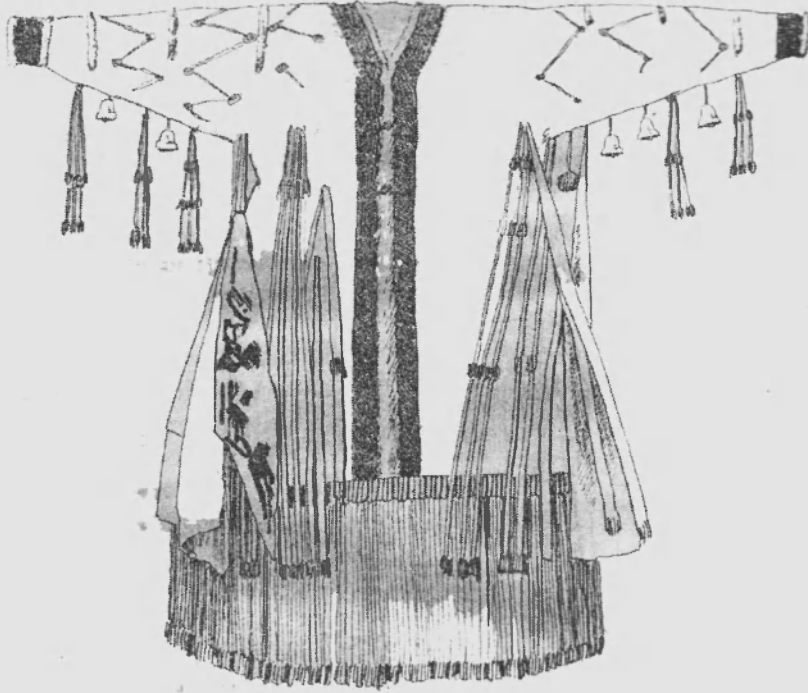
Resim 3

*Manyak*ın her parçası önce ayrı ayrı hazırlandıktan sonra toplanarak birleştirilir.

Manyak üzerinde çalışırken ahlaksızca davranmak kesinlikle yasaktır.

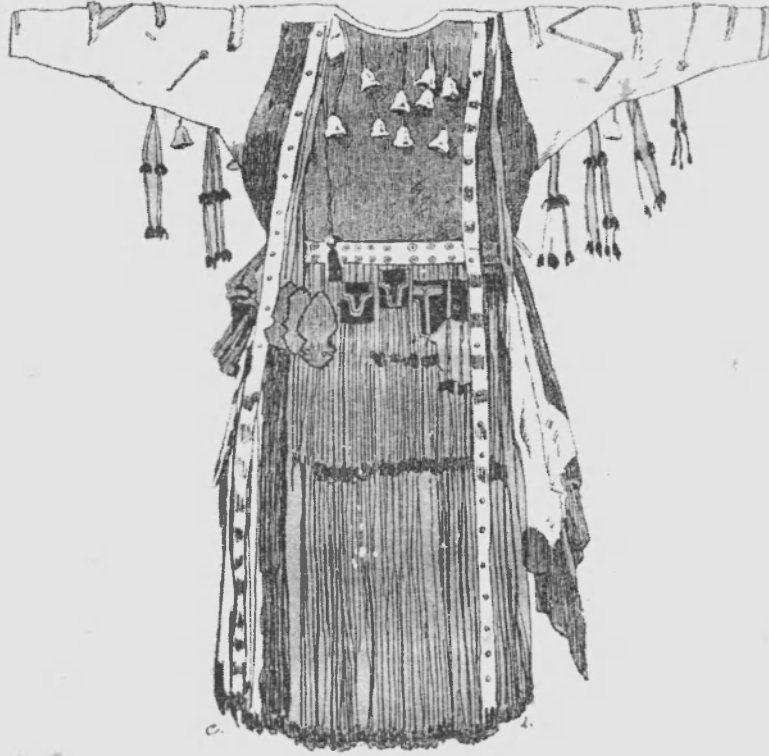
Manyak tamamlandıktan sonra sahibi olan şaman, kurbansız, özel bir *ayin* yapar. *Yelbü çağırıp yat* veya *manyak aruulap yat* (manyak takdis etme, manyak temizleme) olarak adlandırılan bu ayin, çok seyrek olarak yapıldığı için herkes onu görmek ve ayinde bulunmak için oraya ko-

şar. Bu ayinin en önemli amacı, *manyak*ın kullanıma uygun olup olmadığının anlaşılmasıdır. Şamanın ruh hamisi, onun talimatları üzerine dikilmiş *manyak*ı dikkatlice inceler ve telkin aracılığı ile takdir veya tenkidini bildirir. Ruhların verdiği talimatlar daima yerine getirilir, bu doğrultuda *manyak* düzeltilir ve yeniden dikilir. *Manyak* ancak ruhun tam onayını aldıktan sonra kutsal elbiseye dönüşür ve sürekli kullanılmaya başlanır.

Resim 4

Erkek şamanların *manyak*larını kadın şamanların, kadın şamanların *manyak*larını ise erkek şamanların giymeleri yasaklanmıştır.

Resim 5

Temiz olmayan bir canlı sayılan (*piiyar kiji*) kadının, *manyaka* dokunması bile söz konusu değildir.

Manyaklar ayılların ön köşelerindeki *aruu körmös* tasvirlerinin altında kutu veya deri torbalarda saklanır, diğer elbiselere ve özellikle kadın elbiselerine değmemesi sağlanır.

Bir ayıldan diğerine taşınırken *manyak*, bohça hâline getirilir ve eyerin arka kısmına bağlanır. *Manyakı* kadın olmamak kaydıyla yabancı biri de götürebilir.

Ayin sırasında *manyak* ince gömlek üstüne giyilir. Yazın sıcak havalarda ise erkekler çıplak vücutlarına *manyakı* giyerler.

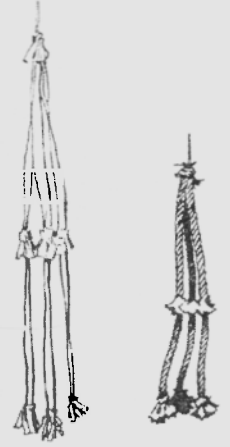
Şaman, *yer su ruhlarına*, *Erlık* ve onun oğullarına, *aruu neme* grubundan kan kardeş ruhlarına ve diğer *körmöslere* ayin yaparken *manyakı* giyer.

Ülgen ve oğulları namına *üstüğü* ayırı yaparken *manyak* kullanılmaz; sırtından yere kadar uzanan üç beyaz şeritli cüppe üç *yalamaluu ton* (üç şeritli kürk) giyilir.

Şaman *manyakı* temel olarak otuz parçadan oluşuyorsa da ufak tefek teferruatıyla bu parçalar altı yüzü bulabilir.

Manyakın ana parçaları yukarı ve aşağı dünyalara ait nesnelerin şekil veya sembolleri, günlük hayatta lazım olan eşyaların minyatürleri ile hayvan ve kuş postlarından oluşmaktadır.

Resim 6-7

1. Manyakın Parçaları

a) Ton (harfi harfine kürk): *Manyakın* ana parçasıdır. Beyaz koyun ya da yabanî Sibirya geyiğinin postlarından dikilir (*añnıñ terezi*). Ton, arka eteği olmayan bir kabandır (*torsuk yok ton*); deri sicim ile dikilir.

b) Yeñ: Kürkün kolları, eklemlerin omuz, dirsek, el ve parmakların üst kısmı tersine¹ dikilmiş olan vaşak kürkü (*şülüüzün*) ile süslenir. Kolun etrafında kürk süslerine paralel olarak yün *ipinden* (*kıl armakçı*) üç sıra dokuzar düğüm geçirilir. Süs arasındaki boşluklara ayrı yün ipi zikzak olarak dikilir (*kıya taya*).

c) Kolların aşağı kısmına küçük bakır çanlar (*küzünü*) ya da çingirak bağlanır: Sağ kolunda dört, sol kolunda ise beş, yani toplam dokuz adettir (*pir togus*).

Küçük çanlar ve çingiraklar şaman için Tanrı tarafından verilmiş zırh vazifesi görür (*Kudaydañ kuyaktuı edem*). Kötü ruhların (*yaman körmöstör*) saldırısında şaman kendisini onlardan küçük çanlar ve çingirak yardımıyla korur – genel olarak tıngırtı yardımıyla (*şañır*).

¹ Altaylılara göre insan iskeletinde, baş, bel, diz, ayak, ayak parmak kemiği, omuz, dirsek, bilek, el parmak kemiği, olmak üzere dokuz eklem (üye) vardır.

*Togus üye toolop tut,
Opnök söögüm topçılap tut,
Er poyunıñ tezektir!*

Dokuz eklemi sayıp bağla(vın),
Kemiklerimi tutup bağlayın,
Erkek bedeninin ruhları, tezekler!

d) Çanlar ve çingiraklara paralel olarak tek sayılı (7'den 21'e kadar) beş renk kumaş, kurdele ve ipten yapılmış küçük *manyaklar* (*koltuk manyak* (*koltuk altı manyak*) dikilir. Her *manyak* üç tutam ip ve kenara (*çaçak*) sahiptir. bk. resim 6 ve 7.)

Koltuk manyak'ları kanat tüylerini (*key kanat* (hava kanadı) sembolize ederler.

2. Manyakın Arka Tarafı

Arka tarafı bele kadar kumaş (*kızıl pös*) ile kaplanır.

a) Yaka civarında, omuzların arasına (*köksü*) dokuz tane küçük kukla dikilir (bk. resim 8, 9).

Onlar *Ülgen*'in dokuz kızlarını (*kıstar*, *kıyandar*, *Ülgenin akı yen kısı*) sembolize ederler. Kuklaların başlarına puhu kuşu (*sarı ükü*) tüyleri dikilir, onlara şapka (*ülbrek*) denir.

Kuklaların altına iki sıra halinde üçer tane dokuzluk sedef, deniz kabuğu, yılan başı (*yılan baji*) (resim 10) geçirilir. Bunlar, kız şapkalarının (*kajarıy*) parçasıdır.

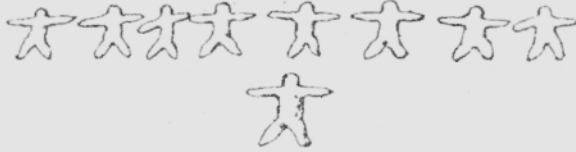
Resim 8

Resim 10

Resim 9

Resim 11

Resim 12

Diğer *manyak*larda ise *kajarıy* 2/4 uzunlukta simli kumaştan (*çimgeri*) yapılır, ipin ucunda bir tane deniz kabuğu (res. 13), boncuk küpe (*sırna*) (res. 11) ve metal halka (*yüstük*) bulunur.

*Manyak*ın omuzlarındaki kuklaların yanına birer tane *Ülgen* kızlarının kürkü (*çekmen*) figürü dikilir (res. 12).

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

b) Kuklaların altına, sırtın orta bölümüne yatay olarak bir sıra yay ve bir sıra boyun çanı geçirilir, toplam on sekiz 2×9 tane (*egzi togus*). Çanlar (*küzünü*) kürke kemerler ile bağlanır. Bazı tahminlere göre, onların sayısı 7×9 dur.

Çanlar şamanın zırhıdır (*kuyak*) (res. 14)

c) Çanların üst sırasının altına dokuz tane yay (*ya*) ile oklar (*yebe*) dikilir. Tanrıdan çekilen bir şey (*Kudaydan tartkan neme*), (res. 15-16). Bazı *manyak*ların iki tane yayı olur, bazılarında ise hiç olmaz. Fakat bu, sadece şamanın ilgisizliği yüzünden olur.

*Manyak*ın sırtında oklardan başka: 1) salkımlı demir halka (*koşura*), (res. 17), 2) dokuz salkımlı levha (*koşura*), (res. 18) ve 3) kulak şeklinde levha (*kulak*), (res. 19) ya da rastlanır.

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Bütün oklar, *koşura* ve *kulak* şaman zırhının parçalarıdır. Onların yardımıyla kötü *körmös*ler kovulur.

d) *Manyak*ın sırt tarafında güneş ve ayı tasvir eden iki büyük metal toka (*tarlga*), (res. 20) ve yıldızları (*yıldıs*) tasvir eden bir çok küçük tokalar bulunur.

Büyük tokalar omuzun arka taraflarına, küçük tokalar ise sırtın değişik yerlerine bağlanır.

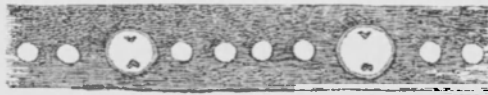
3. Kuşak (Kurdak) (res. 21a, 21b)

Kuşak, 1 ½ verşok (verşok: 4, 4 cm) genişliğinde kırmızı şeritten oluşmaktadır, kürke kayış yardımıyla dikilir.

Kuşağın üzerinde:

a) Güneş ve ayı tasvir eden (*aynıñ küñüñ ülkeri*) iki büyük metal toka (*tarılga*), (bk. res. 21a),

b) Küçük metal tokaların sırası (bk. res. 21a ve 21b) ve

Resim 21a

21b

c) Sıra, grup ve haç şeklinde yerleştirilmiş deniz kabukları (*yılan baş*) bulunur. (bk. res. 21b)

Altın kurdak kurçangan,

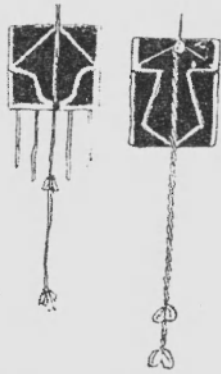
Ak manyaktı a taŋgan.

Altın kuşak kuşanan

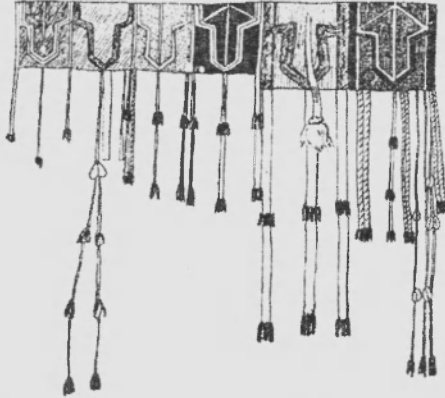
Ona ak manyakı bağlayan.

4. Manyakın Alt Tarafı

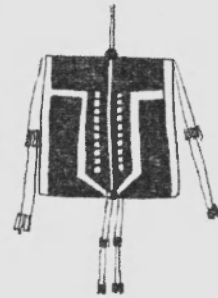
a) Kuşak altına, yatay olarak dokuz yay çingirak (*koŋko*) erkek ya da kadın şamanın çemberi (*kurçuu*) dikilir.

Resim 22a Resim 22b

Resim 23

Resim 24

Bu çingiraklar bazen kuşak üstüne de dikilebilir.

b) Bazı *manyak*larda çingirakların altına üç tane düz metal düğme diki-
kilir. Onlara, *yüz manyak*ın düğmeleri denir. (daha aşağıda bk.) – *üzün(?) yürü*
(?) *yüs manjaktın topçısı*.

c) Kenarlık, püskül ve boncuklu küçük torbadan ibaret dokuz tane
iğnelik (*inelik*) kuşak boyunca dikilir, iğneliğin sayısı dokuzdur, yani *Ungen*'in
kızlarının sayısına eşittir (res. 22a, 22b, 23, 24).

Resim 25

d) Değişik renkten basma ku-
maşla kaplı kendir ipinden oluşan uzun
sicimler (5 dörtilik), orialarında kenar
çekmeleri (*çaçak*) bulunur. Kürkün kuşak
altına ve basen kısmına dikilir. Birbirle-
rine sıkıca bağlanıp bir çember oluşturu-
rurlar, bu çember kürk-montun ek par-
çası görevini yapmaktadır.

Bu sicimlere *ak manyaklar* denir
(*ak manyağı tögülgen*, *Ak manyakı dökü-*
len).

e) Bazı rivayete göre 6 x 9 (*altı*
togus), bazı rivayete göre 90 x 9 (*toguzon*
togus), diğer bir rivayete göre ise yüz (*bir*
yüs) tane sicimin olması gerekir. Gerçek-
te ise *manyakların* sayısı daha fazla da
olabilir: 120'den 200'e kadar.

Manyakların özel anlamı yok-
tur. Onlar kendi kendine oluşmuşlar
(*anın poyunun pütkeni*).

f) Rastgele süsler: Rastgele süsler,
şamanın gücünü aldığı ruha (*körmös*) karşı
duyduğu sempatiden kaynaklanarak meydana
gelirler. Rastgele süslerin anlamını açıklarken
şaman *bunlar Han'ın torbalarıdır (pu Kananın*
kaltazı) vb. demektedir. Rastgele süslerden
rastlananlar:

1. Altı tane küçük deri torba (*kalta*)
(res. 25), küçük boncuklar (*yindi*) ile süslenir.

Resim 26

Resim 27

Resim 28

2. Kakım kürkü (*ak as*): Ata ruhlarını sembolize eder (*ak as tonduu Adalarım/ kakım kürklü atalarım*).

3. Ağaçkakan postu (*tomurtka*). Alaca ağaçkakan ata dönmüş (*ala tomurtka at tuular*) Ayin sırasında şamanın yanında olan aracı ruh (*Suylu*)u sembolize eder.

4. Altay kadınlarının kıyafetinin minik örneğinin (*çegerdek*) yanlarında sicim ve kumaş parçaları bulunur.

Bu nesneler: Torbalar, kakım kürkü, ağaçkakan postu ve *çegerdek*dir. Bunlar, şaman için ayin vaktinde (*kamarga yeñil*) coşku aracı görevini yaparlar, şamanları ayine hazırlarlar.

g) Kurbağa şekli (*paka*), res. 26; bir avuç kadar siyah kumaştan dikilir (*uy töjünçü kara paka/ inek göğsü kadar kara kurbağa*).

Erlik için yapılan ayinde, dördüncü *puudakta* adı geçer (*kıyğı yetpas kara kumak/ sesin hiç duyulmadığı kara kum (yer)*).

5. Manyakin Yan (Mıkın) Aksesuarları

a) *Yutpa*¹: Siyah veya kahverengi kumaştan yapılan büyük sicim (res. 27 ve 28) dir. Üst kısmında başı ve ağzı (*uus*) vardır. Başının biraz aşağısı ile kuyruğuna yakın bir yerde ikişer ayak bulunmaktadır. Çatal bir kuyruğu vardır. *Yutpa* (*Erlik*'in yeraltı çarlığının canavarı) ya *puudaklarda* rastlanır.

Bu sicim sırttan başlayarak boydan boya tüm *manyak* uzunluğunda asılı durur.

Yutpa, şamanı *üzüt yek* (insanları yiyen ölümler ruhu) adlı kötü *körmösten* korur.

b) *Abra*: Yeşil kumaştan dikilen ve *Yutpa*nın yerine kullanılan sicimdir (res. 29).

Abra, baykuş tüyleri (*ülbrek*) ve bir gözü (*kös*) tasvir eden bakır tokası olan başdır ki, dört ayak ve çatallaşan kuyruktan ibarettir.

Resim 29

¹ Yutpa'ya Altaylıların *Toybodunı Nehri* sahillerinde anlatılan Ösküs Uul adlı masalında da rastlanır. Ve "canlı yutan" anlamındadır.

Resim 30

Abranın bedeni yeşil, ayakları ve kuyruğu ise kırmızı kumaştan dikilir. Altısı üst ve üçü de alt ayağında olmak üzere dokuz (*bir togus*) kenar çekmesine sahiptir.

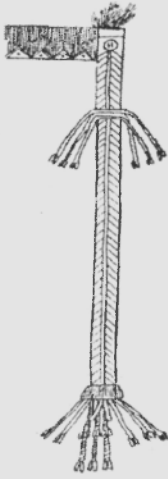
Abra, soy olarak *Erlik*'in cehenneminde bulunan *pay tenis* (kutsal deniz) canavarlarının soyundandır.

Bazı şamanlar için *Abra*, yüce varlık olan *Ülgen* ile temasa geçmek için *tös* yani aracılık görevini yapar (*Ada yezim, ay Abram/ sahibim babadır, abra ise aydır*)

c) *Yutpa* ve *Abra* ile paralel bir şekilde *manyak*tan yukarıdan aşağıya doğru sicim tutamları sallanır, her tutamda üç sicim olmak üzere toplam dokuz sicim vardır. Bunlara omuz arkası *manyak* (*inimnin tañan manyak*) denir. Üst kısmında baykuş tüyleri (*ülbrek*) bulunur, bazen de bir *yılan başı* olan *kajañay* süsü yer alır.

Sicimler kanatları sembolize ederler.

Resim 31

d) Bazı *manyak*larda *Yutpa* ve *Abra* yoktur; onların yerinde kırmızı, beyaz ve sarı renkte özel üç sicim bulunur. Bunlardan ikisi omuz arkalarındadır, sicim tutamından ibaret olan biri ise sırt ortasına dikilir.

Omuz arkasındaki sicimin yanına, boydan boya yine üç renkten oluşan şeritler geçirilir. Omuz arkasındaki sicimler baykuş tüylerine sahiptir (*ee tutkan* veya *key kanat*/çok hafif tüy). Onlara, *iki omuzun kanatları* (*eki ünimnin kurkunu*¹) denir.

Resim 32

6. Manyak'ın Etek Aksesuarları

a) Genelde etek (kalça üzerine gelen kısım) aksesuarları olarak değişik renkten başörtüsü (*arçuul*) ve yarım arşın uzunluğunda bir parça bez (*bayır*² pös) kullanılır (res. 30). Ayıni dinlemek isteyenler bunları sırmalarla *manyaka* bağlarlar.

Başörtüleri çoğalınca, eskileri çözülür ve şamana bağışlanır.

¹ Kurkun: Harfi harfine: kanat iskeleti demektir.

² Bayır: Bir dirsek kadar uzunluk ölçüsüdür.

b) Gelişigüzel aksesarlar:

1. Saçaklı, işlemeli ve puhu kuşu ya da kartal tüyleri asılı olan örgü (res. 31). Bu *manyakın* kuşağına bağlanır ve yere kadar uzanır. Özel bir adı yoktur.

2. Kartal pençesi *mörküdüñ tabıjı* (*tabıjı/ avuç*), (res. 32).

Ay kanattuu kara mörküdüñ,

Ay kanatlı kara kartalım,

Agar töskö paştap yüretten.

Kutsal töse rehber olup uçan.

3. Arçuulların altına, *manyakın* sol tarafına, koyu renkli kumaştan örülmüş üç veya dört arşın uzunluğunda iki kalın sicim asılır. Bunlardan birincisine yılan, diğerine ise zehirsiz yılan (*kamık*) adı verilir.

Altın baştuu sur kamık,

Altın başlı boz kamık,

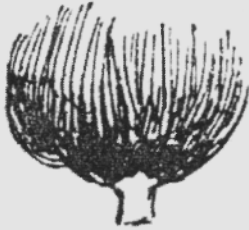
Altı uustuu kara yılan.

Altı ağızlı kara yılan.

Şaman, yılanları hastalardan kötü ruhları (*yaman körmöstör*) kovma aracı olarak kullanır.

4. Ayı pençesi (*ayuu tabıjı*).

7. Manyakın Omzundaki Aksesuarlar

Resim 33

a) *Manyakın* iki omzuna dikey olarak bağlanmış puhu kuşu, baykuş ve kartal tüylerinden oluşan iki demet vardır.

Bu demetlere *ülbrek* denir (res. 33). Onlar iki kartalı (*mörküüt*) ya da şahini (*şorjkor*) sembolize ederler.

Bala mörküüt

Yavru kartal,

Eki iynime, okşop tüşken.

İki omuzuma çığlıklarla inmiş.

Eki iynime boro mörküüt saylgan

İki omuzuma boz kartal inmiş

Er aldıma akşıgan şorjkor

Tam önüme çığlık atarak boz şahin

saylgan (salılgan).

inmiş.

Kartal ve şahin göze görünmeden şamanları ve onların kurbanlarını töşlerine götürürler.

*Kurkunderin kımıngajın,
Kudaydın yolına yüs alıp yüretten.*

*Kanat kemiklerini toplarsa,
Doğruca Tanrıya götürür.*

8. Manyakın Ön (Etek) Tarafındaki Parçalar

a) Eteklerin kenarlarına kırmızı kurdele ile şerit çekilir; biri yaka, diğeri kuşak hizasında olmak üzere iki düğmesi (*topçı*) vardır.

b) *Manyakın* göğüs kısmında dokuz yerinden düğümlü dikişler olur. Bazen dikişler dikey çizgi olarak yapılır.

c) *Manyakın* eteklerinde bir sıra kumaş ve sırmadan yapılmış yedişer tane yeni *manyakçıklar* bulunur; bunların dördü keçi derisinden, üçü ise kumaştandır.

Bu *manyakçıklar*a şeritler veya örgüler dikilir. Sırım *manyakçıklarında* altı ile dokuz arasında, kumaştan yapılanlarda ise iki ile dört arasında şerit ya da sicim olabilir.

Sırım *manyakçıklarının* kurdeleleri *arçuullar* ve *bayrılar* için bağlama görevini yaparlar.

Sırım *manyaklarının* adı *aç manyaktır* (*aç manyak*).

B) Şapka (Pörük)

Altay şamanlarının özellikle ayin esnasında giydikleri iki çeşit şapkaları vardır: Biri *manyak* için, diğeri ise cüppe içindir.

1. Değişik sembolik süsleri bulunan *manyak* şapkasına, *kuş pörük* veya *yılan maştuu kuş pörük* yani yılan başlı kuş şapka denir. Bu şapka ayin sırasında *manyak* ile birlikte kullanılır, tek başına takılmaz.

Bir ayıldan diğerine götürülürken bu şapka ters çevirilip *manyakın* koluna sokulur. Şapka ayıllarda *manyak* ile aynı yerde saklanır.

Şapkanın süsleri ölen şamanların (*ozo kam*) şapkaları örnek alınarak yapılır. Bununla beraber bazen şapkaları yapan kadınlar tarafından değişiklikler de yapılabilir.

Şapkanın üzerindeki süs sayısı genel Altay millî kıyafetlerindeki süsler kadardır. Kıyafetlerin millî özelliklerini kaybettiği bölgelerde şaman şapkası da, daha sade görünüme sahiptir. Mesela, Ruslaşmanın az olduğu *Katun Nehri'nin* sol kıyısındaki Altaylıların şapkaları, aynı nehrin sağ kıyısındaki Altaylılara göre daha zengin süslere sahiptir.

Bazı şapkalar düzgün geometrik motiflerle ortaya çıkar. Bu motiflerin düzgün oluşu, kıl ya da sırma iplerle dikilmesinden ve şapkanın yapıldığı kumaşların renk seçiminden dolayıdır.

Her *manyakın* yanında yalnız bir şapka bulunur.

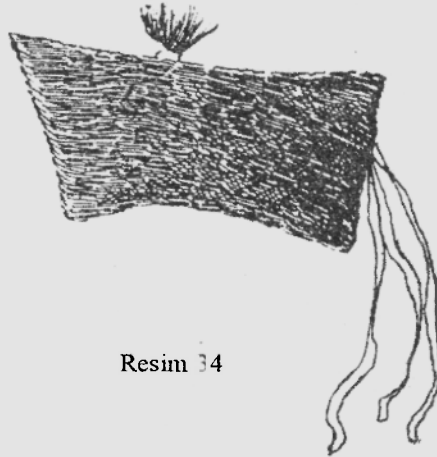
2. Cüppe şapkası: Şekil olarak Altaylıların günlük giydikleri kuzu derisinden yapılma normal şapkaya benzer, fakat bazı değişiklikler vardır. Tepesine baykuş tüylerinden bir demet (*ülbrek*) dikilir. Arkasına ise üç tane beyaz şerit (*yalama*) konur; bundan dolayı şapkaya üç şeritli kuş şapka (*üç yalamaluu kuş pörük*) denir.

Bu şapka, temiz ruh (*aruu töş*)lara (*Ulgen'e* ve oğullarına, *yer-su*, dağ ruhlarına ve temiz ruh (*aruu neme*)lara ayin sırasında kullanılır.

Manyaksız şamanlar (*manyagı yok kam*), beyaz rengin daha çok *temiz töslere* layık olduğunu düşündüklerinden dolayı, özellikle beyaz kuzu postundan şapkalar dikerler.

Normal şamanlar (*manyaktuu kam*) ayin sırasında siyah kuzu postundan sade bir şapka takarlar, sadece kısa bir süre için ona üç beyaz kurdele (*üç yalama*) ve bir tutam baykuş tüyü (*ülbrek*) bağlarlar (bk. res. 34).

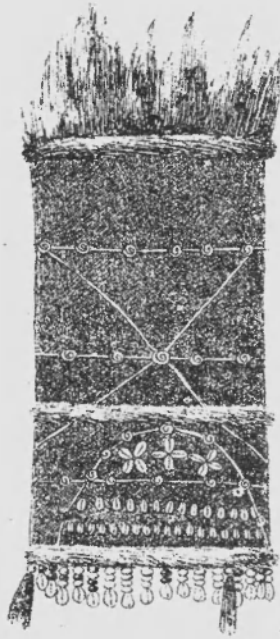
Manyaksız şamanların şapkaları evlerde *aruu neme* tasvirlerinin altında, şaman davulunun yanında, kutsal bir yerde saklanır.

Resim 34

Resim 35

Resim 36

Manyak Şapkasının Parçaları

a) Şapkanın ana kısmı yaklaşık üç ka- rış uzunluğunda, dikey kesitli kırmızı kumaş- tan ibarettir. Etrafında üç düğme (topçı)¹ vardır. Şapkanın iç tarafına kaba kumaştan astar diki- lir.

b) Şapkanın üç yerine vaşak derisi (şülüüzün) dikilir; bunların ilki göz, ikincisi alın ve üçüncü ise ense hizasına konulur. Böylece şapka üç parçadan yapılır ve üç parçalı kuş şapka (iç üyeliini kuş pörük) denir.

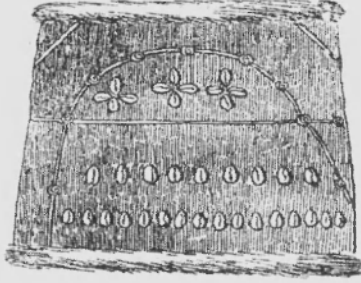
c) Göz üzerindeki kısımda (köstün üs- tü), şapkanın yan tarafına, kenar çekmelerine paralel olarak rengârenk boncuklardan bir sıra püskül dikilir, her püskülde beşer boncuk ve ucunda da yılan baş (deniz kabuğu) bulunur. Püskül sayısı beş, dokuz ya da on altı gibi de- ğişik sayıda olabilir. Bu süslere inciler (yındiler) (bk. res. 35) denir. Adı geçen süsler dışında ba- zı şapkalarda kulak hizasına büyük boncuklu özel yindi ve sincap kuyruğu dikilir. Birinci sü- sün adı küpe (sırğa), ikincinin adı ise kulaktır.

d) Alın kısmı (mañday). Şapkanın tam alın hizasına birkaç sıra ya da grup hâlinde yı- lan başlar, bazen ise göz üzerindeki gibi püs- küller dikilir.

Yılan başların sayısı on dokuz, yirmi dokuz ve kırk bir (tek sayılar), püskül sayısı ise on üç olur (res. 36).

Bazı şapkalarda adı geçen süslere ek olarak gökkuşağı şeklinde dikilmiş dokuz dü- ğümlü simli kumaştan sicim (altın utık) ve ona çapraz olarak gelen yine düğümleri olan başka bir sicim (res. 37) bulunur.

¹ Resimlerdeki şapkalar yere serilmiş olarak verilmiştir. Kafada yüksek ve dik bir şekilde durmaz. Baştan sırtın üst kısmına yumuşak bir şekilde iner.

Resim 37

Resim 38

e) Şapkanın tepe kısmı, zikzak şeklinde dikilmiş, ortasında dokuz düğüm (*polçok*) olan beyaz koyun yününden sicimlerle (*yüüdür*) ya da sadece sicimsiz düğümlerle doldurulur (res. 38, 40, 41).

f) Şapkanın ense kısmı aynı süslere (*yüüdür*), bazen ise uçan kuşların (*kuş*) figürlerine sahiptir (res. 39, 42).

Şapkanın tepe kısmı biraz daralır ve kenarlarına iki, dokuz veya on üç baykuş tüyü (*ülbrek*) dikilir (res. 43, 44).

C) Şaman Davulu (res. 45)

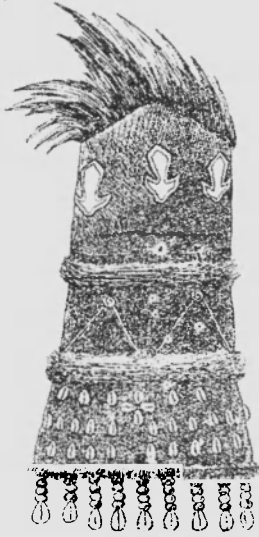
Altay şamanlarının davulu konuşma dilinde sık sık ya *tünjür* ya da *çaluu*¹ olarak adlandırılır. Gerçekte ise bunlar iki farklı terimdir. *Tünjür* olarak davulun kendisi, *çaluu* olarak ise ölen şamanları temsil eden davulun ağaçtan yapılan tokmağı adlandırılır. Her şaman, baba veya anne tarafından ölmüş şamanların (*ozo kam*) mirasçısıdır. Onlar, kendi istekleriyle ile değil de bu koruyucu ruhların isteklerinden dolayı davul sahibi olurlar. Burada tıpkı *manyak*ın dikiminde olduğu gibi, koruyucu ruh davul yaptırmak için şamana telkinde bulunur.

Mesleğine yeni başlayan şaman, ruhun isteklerine uyar. Ve o koruyucu şamanın istediği gibi davul yaptırır, şekil ve bütün detayları onun davuluna uygun olur. Bazen, Altay şamanları davulu, temiz *tösler* (*aruu töş*) ve dağ ruhlarının (*yer-su*) emirleri üzerine alırlar. Böyle bir davul, bağışlanmış, onur davulu sayılır. Bundan dolayıdır ki, bu gibi davul sahibi olan şamanlar, davulun kendilerine *Abuu Kaan*, *Adı Gana*, *Kara Kaya*, vb. gibi dağ ruhları (*çaluu*) tarafın-

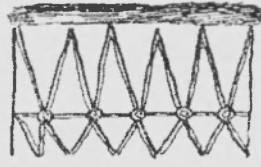
¹ Akademik V. V. Radlov'un açıklamalarına göre, *tünjür*, komşu Moğollardan alınan bir terimdir. *Çaluu* ise *çal-* fiilinden, çalmak anlamına gelen Türkçe bir kelimedir. Böylece *çaluu*, (davul) için gerçek Altay terimidir, fakat davulun sahibi için de kullanılabilir.

dan verildiğini söylemekten zevk duyarlar. Eski şamanlarla ilgili hikâyelerde dağ ruhları tarafından verilmiş davullar hakkında bilgilere rastlanır.

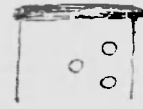
Şaman, hamisi olan ruh tarafından yetnkli görülüp ayin yapmasına icazet verildiğinde bir davul tedarik eder. Bu yetenek ve icazet zamanı altı ila elli yaş arasında olabilir. Bununla beraber yirmi yaşında şaman olanlar çoğunluğu oluşturur.

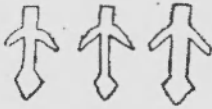
Resim 39

Resim 40

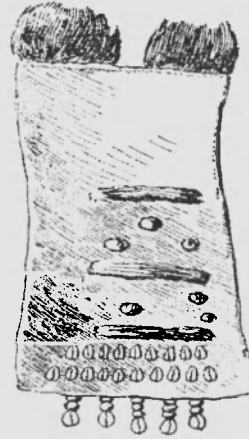
Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

Şamanın yaşına uygun olarak şaman davulları farklı boyutlarda yapılır: Çocuk şamanlar için küçük, büyük şamanlar için ise büyük davullar yapılır. Erkek ve kadın şamanların davulları arasında fark yoktur.

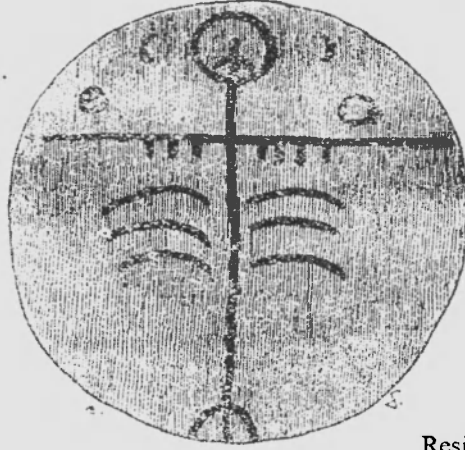
Davul yuvarlak ya da oval olabilir; yuvarlak davulun çapı bir arşın, oval olanınkinin de uzun çapı bir arşın, kısa çapı ise $\frac{3}{4}$ arşındır.

Şaman davulu yapmak için ağaç, demir, bakır, deri ve kıl sicim kullanılır.

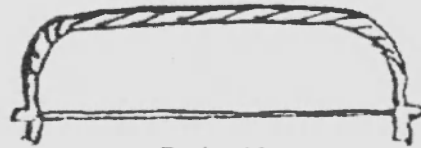
Bu malzemeler arasında kayın ağacı ve sedirin (*möş ağaş*) özel bir yeri vardır. Onlarla ilgili özel gelenekler yer almaktadır. Kayın ağacı temiz, zedelenmemiş olmalı ve yerleşim yerlerinden uzak bir yerde yetişmelidir, evcil hayvanların yanına yaklaşmamış ve insan elinin değmemiş olması gerekir. Aynı şartlar sedir için de geçirlidir. Davulu bu işin uzmanı ustalar (*us kiji*) yaparlar.

Yeni yapılmış davul ayin yapılmadan önce şaman tarafından dualar okunarak ardış (arçın) dumanıyla tütsülenir. Sonra üzerine şarap (arakı) serpilir. Bu merasimden sonra davul kutsal gereçler arasına girer ve ayin sırasında kullanılır.

Davulun değeri 15-20 ruble arasındadır. Onlar ayılların üst başında bir köşede *manyakla* beraber muhafaza edilir. Davulun iskeleti olan ahşap ya da demir hiçbir zaman değiştirilmez, davulu saran deri değiştirilebilir. Davul ayılın içindeyken o ayıldan biri ölmüşse, *Erlık*'in temsilcisi *Aldaçı*'nın oraya gelmiş olmasından dolayı davul kirlenir (*yaman bolot*) ve gücünü kaybeder. Böylece kirlenmiş ve kuvvetini kaybetmiş olan davulun derisi değiştirilir. Böyle durumlarda davulun yanı sıra şamanın bütün kutsal gereçleri; *yalama*, *bayrı*, *Yayık*'ın bulunduğu torba ve şaman kıyafetleri de kirlenir. Onları kirlenmekten korumak için bir insanın ölümü sırasında tedbirli şamanlar bütün kutsal eşya-

Resim 45

Resim 46

ları ayılın dışına çıkarırlar.

Davulun derisinin ateşten yanması, şaman için kötü bir işaret olarak değerlendirilir; böyle bir olaydan sonra da davulun derisi değiştirilir.

Sürekli kullanılmaktan dolayı ya da keskin bir nesneyle dikkatsiz temasından sonra davulun derisi yırtılırsa, yırtık yere yama yapılır veya normal yapıştırıcı yardımıyla deri parçası yapıştırılır. Davulun eski derisi ormana götürülüp bir ağacın dalında asılı bırakılır.

Davul ve *manyakı* bir ayıldan diğer ayıla şaman değil de, başka bir kişi götürür.

Seyahat sırasında, genellikle bu seyahatler at üstünde olur, davulun bütün çingıraklı parçaları kurdelelerle tutturulur ve davul kuşak yardımıyla birinin sırtına bağlanır, bu sırada davulun üzerindeki resimlerin bozulmamalarına dikkat edilir. Yağmurlu havalarda davul seyahat sırasında cüppe ile kapatılır.

Her davul, şamanın ölümünden sonra, ormana götürülüp parçalanarak bir ağacın dalına asılır, genellikle şamanın cesedi de bu ağacın yanına gömülür.

Resim 47

Şamanın defnedilmesi sırasında özel dinî törenler yapılmaz, dua okunmaz. Şamanın mezarı yoldan ve ayıldan mümkün olduğunca uzak, evcil hayvanların otlarken ulaşamayacağı, dağlık bir yerde yapılır. Bazen ölen şamanın vasiyeti üzerine akrabaları yeni bir davul yaparak ayılın alışılmış bir yerine koyarlar. Bu gelenek şaman tarafından uygulanır, böylece ayıllarda iki davul olur, biri tören –ayın (*kamlaniya*) için kullanılır, diğeri ise bir köşede saklanır. Müstesna hallerde şamanlar davul yerine yay (*yölgö*) kullanırlar (res. 46). Fakat *yölgö* ayinin tamamında değil de, koruyucu ruhların arzularının öğrenildiği bir bölümünde kullanılır.

Bir çok tören sırasında sadece *yölgö* kullanan bazı şamanlar da vardır. Fakat onlar yalnız kendi akrabalarının dinî törenlerini yaparlar.

Davulun Parçaları

1. Kaş: Davulun iskeletini sedir ağacından yapılan kasnağı (*kaş*) teşkil eder. Kasnağın çapı 10-12 karış, derinliği ise 14-22 santimetredir. İki başı kasnağa sırimlarla bağlanır.

Davulun kasnağı için ayıllardan uzakta bulunan ormanlardan sedir ağacı alınır.

*Tört talaluu aba yıştıñ tübüneñ,
Taldap etken pu kajım.*

Dört köşeli büyük ormandan,
Seçerek yaptığım kasnağım.

2. Davulun İç Kısmı

a) Davulun iç kısmı bir sap sayesinde iki eşit bölüme ayrılır. Bu sap temiz kayından (*yaş kayın*) yapılır; adı ise *eezidir* (onun sahibi); aslında *eezi*, sapın üzerindeki ölmüş ve hatırasına davulun yapıldığı şamanı sembolize eden insan figürüdür (res. 47).

Eezinin başı oval bir şekle sahiptir; yüzüne kaşlar, gözler, burun, ağız ve sakal oyulmuştur. Göz çukurları daima kırmızı bakır tokalarla doldurulur. Bazı davullarda kaşlar (*kabak*), burun (*tumçuk*), ağız (*uus*), sakal (*sagal*) ince kırmızı bakır levha ile kaplanır.

Eezinin göğsünü, kolları tasvir eden (*çalıudın kolı*) dik açılı örülmüş demir çubuk (*kiriş*) sarar.

Eezinin alt kısmı biraz genişler, kalça ve bacaklar olmak üzere ikiye bölünür. Bazı davullarda bu bölünme yoktur.

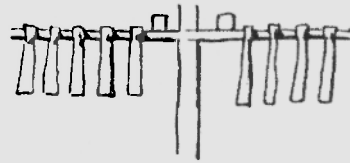
Bazı davullarda ikiye bölünme yerinin biraz yukarısına ayin yapan kişiyi (*poıuunıunı eezi*) tasvir eden küçük insan figürü oyulur (res. 48).

Resim 48

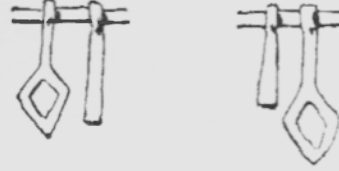
Resim 49

Resim 50

Eezinin bu şeklinden başka, Altay şamanlarında bir gövde üzerinde iki başlı (*eki baştuu*) eezilere de rastlanır (res. 49). Böyle durumlarda başın biri alışılmış yerde bulunur ve *çalıununun başı* (*çalıuudın başı*) adını taşır, diğeri ise ayakların olduğu yerde bulunur ve *kanın başı* (*kamın başı*) adını alır.

b) *Kiriş*, 3 ½ karış uzunluğunda bir demir çubuktur. Davulun üzerinde, sağlam örülmüş *kiriş* (*tolgomalduu ton kırış*) ve adı *kiriş* olmak üzere iki şekilde kullanılır. Bu demir *kiriş*in her iki tarafında, omuzları (*in*) tasvir eden bükmeler vardır. *Kiriş*in sağ tarafına beş, sol tarafına ise dört olmak üzere toplam dokuz tane (*bir toguz*) demir parçası asılır (res. 50). Bazı davullarda bunların sayısı daha az veya daha çok olabilir. Uzunlukları 9-10 cm olan bu demir parçasına *çingirak* (*koņura*) denir. Bunlar kötü ruhları (*yaman körmöstör*) kovan okları sembolize ederler. *Koņura* ile beraber bir veya iki ok (*yebe* yahut *ok*) asılır (res. 51). Bunlar da kötü ruhları (*körmös*) korkutmaya yarayan silahlardır.

Resim 51

Resim 52

Okların sayısı şamanın hizmet ettiği *aruu* töslerin sayısına bağlıdır. Oklar şamana tösler tarafından verilir. Bazı davullarda oklar yoktur.

c) *Kiriş*in boyun çukuru yanına 3½ karış uzunluğunda değişik renklerde şeritler bağlanır. Onların adı *köņed*ir. Şerit sayısı belli değildir, onlar şamanı dinî tören yapmak için çağıran kişiler tarafından bağlanır.

d) *Eezinin* yüzünün her iki tarafında orağa benzeyen küçük, 5-6 cm. büyüklüğünde demir çengeller vardır. Bunlara kulak ve küpü (*ay kulak*, *sırğa*) denir (res. 52). Şaman, ayin sırasında bunların çıkardıkları seslere kulak verir ve onların aracılığıyla ruhların isteklerini (*kam kijinin ay kulak tıñırtı*) öğrenir.

3. Davulun Kasnağı (Tegerek).

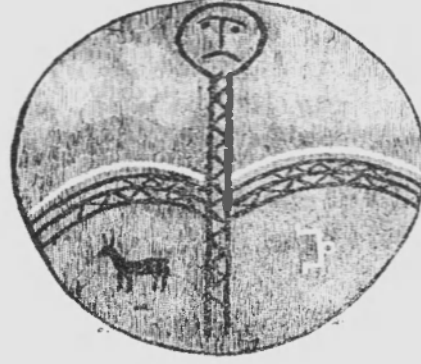
a) Davulun kasnağı geyik derisi (*tere*), müstesna hallerde ise genç atın (*malđın terezi*) derisi ile kaplanır. Deri, kasnağa kendir ipi ile dikilir; deri kenarları başka bir iple bağlanır, böylece bir nevi kenar çekmesi, yaka (*yakka*) meydana gelir (res. 53).

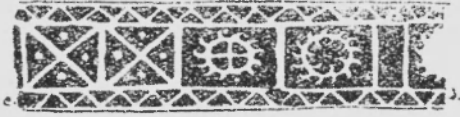
c) Örköşlerin arasına, derinin altına tahtadan yapılmış iki yuvarlak, *karılgaş* (kırlangıç) konulur (res. 55). Onların iç kısmına salkımlar, *sırğa* ve *kulak*, asılır.

Davulun üzerindeki bütün resimler beyaz ve kırmızı (*ap ağaş taş, kızıl taş*) olmak üzere iki renk boya ile yapılır. Boyaları da nehrin ağzından aldıkları yumuşak taşları küçük parçalar halinde kırıp diğer taşların arasında ezerek toz haline getirip yaparlar.

Resim 57a

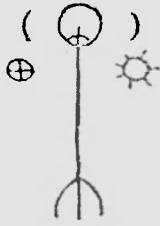
Resim 57b

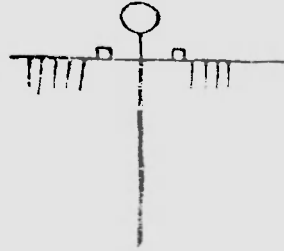
Bu tozu tükürükle ıslatıp işaret parmağı yardımıyla davulun üzerine resim yaparlar. Resimler tecrübeli erkekler, *yürüçi* (resimci), tarafından yapılır.

5. Davulun İç Kısımındaki Resimler

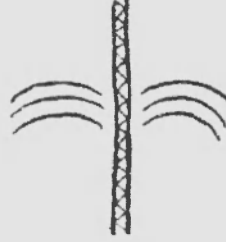
a) *Eezi*: Davulu iki eşit parçaya ayıran kalın düz çizgidir. Üst kısmında baş, alt kısmında ise bacaklar görülür. Başın yan taraflarında iki yarı oval (*kulak*) vardır ki bu yuvarlaklar güneş ve dolunayı (*kün, ay*) temsil eder (Res. 58).

Resim 58

Resim 59

Resim 60

Resim 61a

Resim 61b

b) *Kiriş*: Üzerinde çizgiler (*koşura*) ve omuzlar (*örköş*) bulunan, *eezinin* ortasından geçen enine bir çizgidir (res. 59).

c) *Solon* (Gökkuşağı): *Eezinin* sağ ve sol tarafına çizilen yay şeklinde üç çizgidir. Bütün davulların daimi resimleri olan gökkuşakları da bu adı taşır (res. 60, 61a, 61b, 67a).

Resim 62

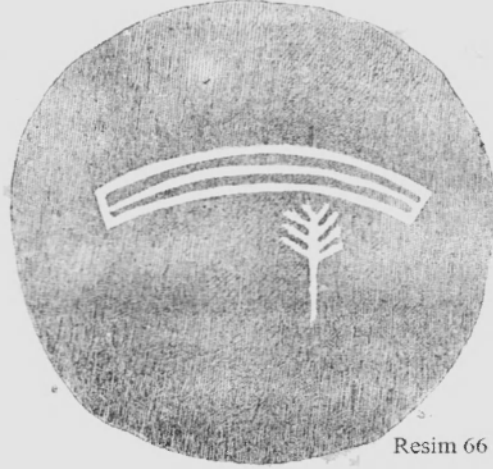
Resim 63

Resim 64

Resim 65

Resim 66

d) Gökkuşakları resminin altında eezinin sapı olarak yapılan kutsal kayın ağacının (*bay kayın*) resmi vardır (res. 62 ve 66).

Genel olarak Altay şamanları kayın ağacının Tanrıdan (*kudaydan ayrılğan*) geldiğini (harfi harfine ayırdığını) düşünürler; bunun için de ona hiçbir zaman yıldırımın düşmeyeceğine inanırlar.

e) *Sığın* (Geyik) resmi: Davul, resmi yapılan geyiğin derisi ile kaplanır (res. 63).

f) *Kamık* (Zehirsiz yılan): *Erlık*'in oğlu *Piy Batış*'ın sahibi olduğu cehennem gölleri kıyılarından sakindir (res. 64).

Ker yutpaluu Piy Batış,
Yılanduu, pakaluu, kamıktuu!

Yılanlı, kurbağalı, kamıklı
Ker Yutpalı olan Piy Batış.

6. Kasnağın Üzerindeki Resimler (res. 57b, 67b, 69a, 69b, 73b)

Davulun bu parçasında kasnağın kenarından geçen kalın çizgiler ve onlara çapraz bir şekilde gelen çizgilere rastlanır. Son çizgiler bükmeler (*örköş*) üzerinden geçer, sayıları beş, yedi, dokuz veya daha fazla olabilir. Çapraz çizgilerin boşlukları noktalar veya yıldız (*yıldız*) figürleri ile doldurulur. Davulun kasnağındaki bütün resimler *pildür* (motif süsleri) adını taşırlar.

7. Davulun Derisi Üzerindeki Resimler

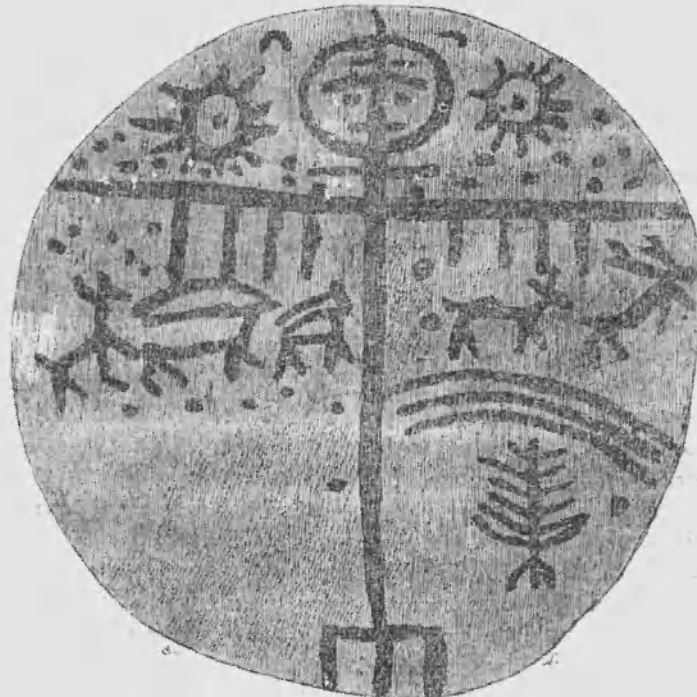
Resim 69 a

Resim 68

Resim 69 b

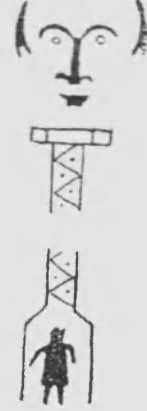

Resim 70

a) Davulun bu yüzündeki resimlerin en önemlisi bir insan figürüdür. Buna *eezi* (davulun sahibi) denir (res. 71). Bu, geçmiş bir şamanın (*ozo kam*)ın resmidir.

Resim 71

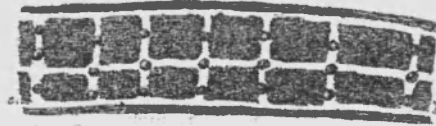
Resim 72

Bu resim davulların üzerinde iki şekilde olabilir. Birinci tip resim kalın bir çizgi, çizginin yukarısında oval bir baş, iki göz, kaşlar, burun, ağız; çizginin altında, kasnağın kenarına yakın bir yerde çatal (*ayrı*) vardır ki bacaklardır; kafanın iki tarafındaki çizgiler ise kulak ve küpe (*kulak, sırğa*)dır, (res. 65).

İkinci tip *eezi* resminin üst tarafına çizilmiş kaşlar, gözler, burun, ağız ve sakal bulunur; bedeni, paralel iki düz ve bir de zikzak çizgiden oluşur; alt kısmında, bacakların olduğu yerde bölünme, bacakların arasında ise minik bir insan figürü vardır (res. 68 ve 72). Son figür, daha önce bahsettiğimiz gibi, *eezi*, (sahip) adını taşır; bu, şamanı yönlendiren ruhun (*körmös*) tasviridir. Bu ruhun adı *Elgen'*dir. Ayin sırasında bu ruh ayin yapan kişiye özel bir hâl, yani esrime getirir.

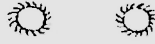
Resim 73a

Resim 73b

Resim 74

Resim 75

Resim 76

Resim 77

Resim 78

Resim 79

Resim 80

b) *Kiriş*: *Eezi*'yi omuz bölgesinden ikiye bölen enine çizgidir; yanlarında iki bükme (*in/omuz*), uzun bir çizgi (*koŋko*), beş, yedi veya dokuz tane kısa çizgi (*koŋura*) ve oklar (*yebe*) bulunur.

c) *Kün, ay*: Güneş ve ay. İçinde çapraz uzun çizgiler ve kenarlarında kısa çizgiler, nur (*yarkın*) olan yuvarlaklardır. Bunlar davulun üst kısmında, *kirişin* üstünde bulunur.

Eezinin sağ tarafında ay, sol tarafında ise güneş vardır (res. 74). Bütün davullar bu şekildedir. Bu durum ay ve güneşin yaz mevsimindeki hareketlerine uygundur. Şamanların inançlarına göre yılın bu mevsiminde şamanlar gökyüzüne çıkabilirler.

Güneş ve ayın yarına daha küçük yuvarlaklar çizilir. Bunlardan biri tan yıldızı (*taŋ çolmon*) diğeri de akşam yıldızı (*eŋer çolmon*)dır (res. 75).

Davulun üzerinde güneş, ay ve gök parıltılarının olduğu bölgeye yıldızları (*yıldıs*) tasvir eden noktalar konulur. Bu noktaların sayısı sabit değildir; on ile seksen arasında değişir. Bu noktalar bazı davulların alt kısmındaki derinin üzerinde bulunur.

Ayluu kündüü tenjerem Ak Ayas (*Ülgen*)dan ayrılmış
Ak ayastaŋ ayrılğan. Aylı, güneşli göğüm

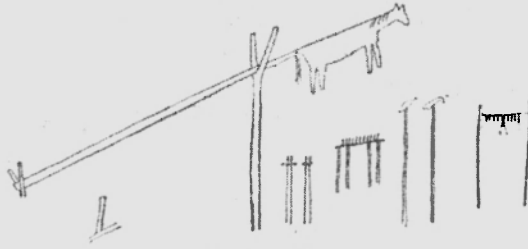
d) *Soloŋı*: Gökkuşağı resmi. Bu resim yay şeklinde üç, dört veya beş kalın çizgiden oluşan bir gruptur. Bu çizgiler davulların üzerinde ya ayrı bir yerde durur, ya da *eezinin* iki yanında bulunup insanın kaburgalarını tasvir ederler (res. 56, 57a, 67a, 68, 76).

Gökkuşağlarının sayısı şaman dualarında üç (*üç soloŋı*) ya da altmış sekiz (*alton segis soloŋı*) olur.

e) *Bay kayın* (kutsal kayın) resmi. Kayın ağacı davulun üzerine, ya kendisine bağlanmış olan bir kurbanlık hayvan (*mal*) ile birlikte, ya da tek başına çizilir. Bu resim temiz *töse* kurban verme anını tasvir eder (res. 77).

f) *Möş ağaş* (sedir) (res. 78) resmi. Yanında geyik figürü bulunur. Sedirden davulun kasnağı yapılır ve geyik derisi ile kaplanır.

g) Kurbanlık hayvan ile kayın ağacı resminin karşısına bazen üzerinde cüppe, şeritli şapka ve elinde davul olan şaman figürü (res. 79) ve kurbanın başını tutan (*paş tutkan*) başka birinin figürü (res. 80) çizilir. Bu resim dinî törenlerden alınmıştır, şamanın davula vurup kurbanlık hayvan ile insanı (*paş tutkan*) gökyüzüne, bir ya da diğer töşün yaruna gönderdiği andır. Bu işlemin adı *hayvan gönderme* (*mal kağıp yat*)dir.

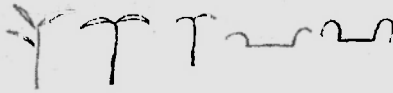
Resim 81

Resim 82

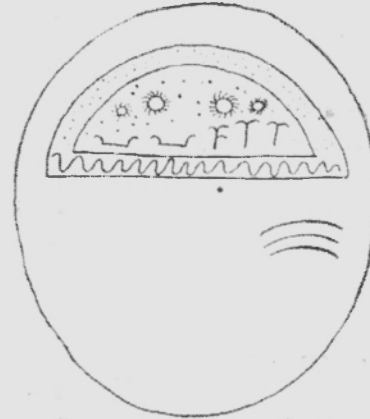
Resim 83

Resim 84

Resim 85

Resim 86

h) Bazı davullarda gökkuşağı (*soloŋı*) resimlerinin altında kurban yeri (*tayılğı*) nesnelerin resimleri bulunur: 1. *Pakan*, kayın ağacından ucu çatallı kalın bir sırk. 2. *Yükeli* (bir ucu yerde, öbür ucu ise *pakan*nın çatallından geçen uzun bir sırk; ucunda kurbanlık hayvanın postu bulunur). 3. *Yek* (aralarına ip geçirilmiş iki kazık; ipe şeritler bağlanmış ve bir erkek tavşan (*aygır koyon*,

veya *aygır tuulay* [tavşana karşı saygılı bir hitap şekli] derisi asılmıştır). 4. *Şonkor* (yek sııklarının üzerine çizilmiş olan şahinler). 5. *Tekpiş* (merdiven, iki sığın üzerinde çubuklu iki ahşap platform). 6. *Şire* (dört kazık, kiriş ve çalı çırpıdan oluşan taht demektir). 7. *Kazık* (şamanın kurban sunma işlemi sırasında dua okurken yanında bulunan kazık) (res. 81).

i) *Soloŋı* (gökkuşağı) üstünde *pura* adını taşıyan bir resim vardır (res. 82, 83). *Pura* üç uzun boynuzlu *kaçkar* (koç) şeklinde çizilir. Davulun üzerine daima üç tane (üç *pura*) çizilir.

Pura yukarı ucu çatallanan çubuk ya da uçlarında yarım daire şeklinde kolları olan yatay çizgidir (res. 84).

Dinî törenlerde *pura* temiz töslere dua edilirken zikredilir.

*Süt¹ – köldüŋ üç pura,
Aydıŋ küñüŋ yayagarı.
Kaş pajınıŋ
Kara pura!
Kaŋça töskö kamdaza,
Meniŋ bajıma kuyak bol.*

*Süt Köl'ünün üç purası,
Ayn ve güneşin yarattığı.
Çemberin (davulun) üstündeki
[Duran] kara pura!
Töse ne kadar ayın yapılsa da,
Hep başımın zırhı ol.*

Altaylılar gök gürlemesini *puranın* sesi olarak açıklarlar.

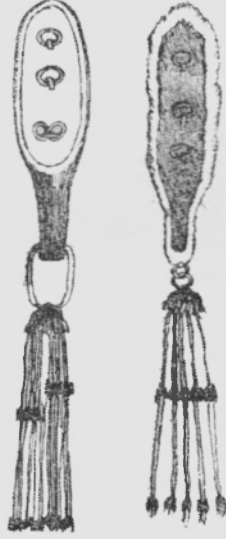
j) Bazı davullarda *kiriş* ve *soloŋı* arasındaki bölgede, *eezinin* iki tarafında *Ulgen'*in dokuz kızının (*aga kıstar* veya *kıyandar*) resimleri bulunabilir (res. 85).

Bazı Altaylı şamanların davullarında *eezinin* resmi bulunmaz. Bunun yerine *ay*, *kün*, *üç pura*, *üç soloŋı*, *yalgın* (yıldırım), *yıldıs*, *çolmon* gibi gökyüzü nesnelerinin resimlerine rastlanabilir. Bu gibi resimler davulların üst kısımda bulunur (res. 86).

8. Orbu (Tokmak) (res. 87)

Davulun tokmağı her zaman körpe kayın ağacından (*yaş kayın*) yapılır. *Orbunun* uzunluğu 17 cm, kalınlığı ise 7-8 cm olur. Sapının ucu delinerek bir kayış (*pildirge*) geçirilir ve halka şeklinde bağlanır. Ayin sırasında *orbunun* elden düşmemesi için şaman bu halkayı koluna geçirir. Kayışa şeritler (*köŋe*) ya da örgüler (*manyak*) bağlanır. Bütün bunlara *ülcker* (süs, tezyinat) denir.

¹ *Süt Köl* (Süt Gölü): Kemçika ve Ak-Sug (Soyotiya) nehirlerinin birleştiği yerin yakınındaki dağda bulunur.

Orbunun yüz tarafı hayvanın paça derisi ile kaplanır.

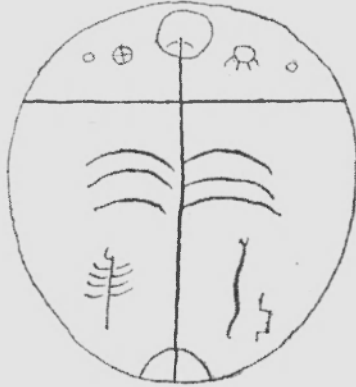
Orbunun diğer tarafı, buna *alakan* (avuç) denir, her sırada üçer halka bulunan üç sıra, toplam dokuz tane (*bir togus*) halka (*terbek*) ile süslenir. Bazen sadece üç halka da olabilir.

Orbu, şaman dualarında kamçı olarak adlandırılır, çünkü ayin yapan kişi onunla davulu döver.

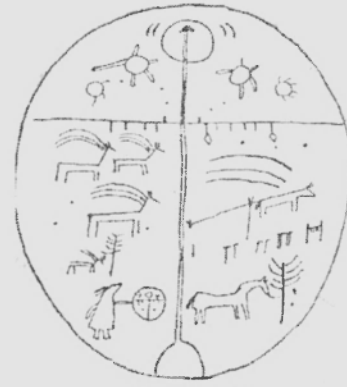
*Pildirgelüü say orbum,
Ülekeplüü say kamçı,
Üç üyeliüü say orbum!*

*Kayışbağlı say orbum
[Resimlerle] süslü say kamçı
Üç boğumlu say orbum!*

Resim 87

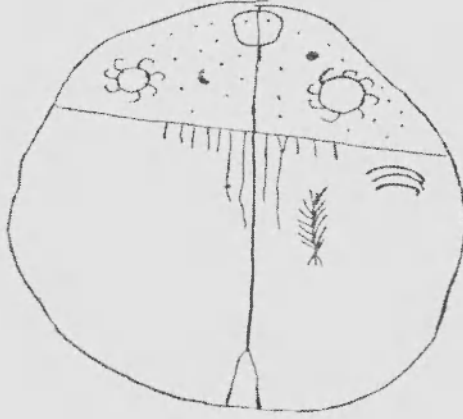
Resim 88 a

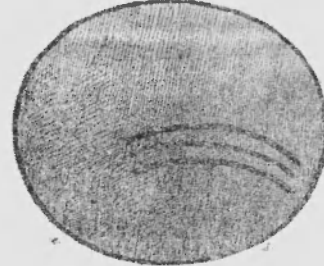
Resim 88 b

Resim 88 a: Davulun iç tarafı

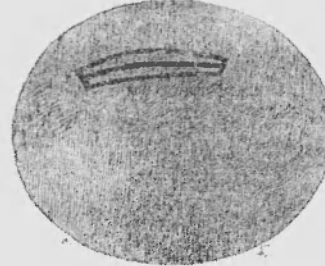
Resim 88 b: Davulun dış tarafı

Resim 89

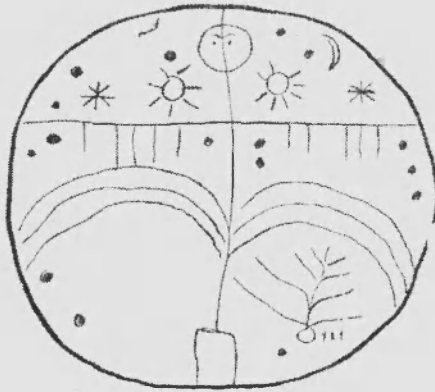
Resim 90

Resim 91

Resim 89-91: Davulun dış tarafları

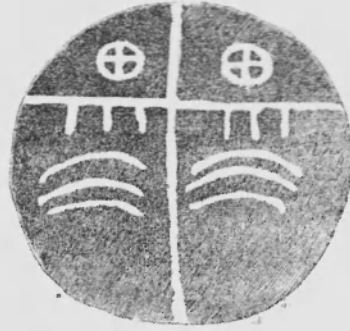
Davulların üzerindeki resimlerin genel şekli.

Resim 92

Resim 93

Resim 94

Resim 95

Resim 96

Resim 92-96: Davulların iç tarafları

Resim 97. Davul'un
dışındaki resim

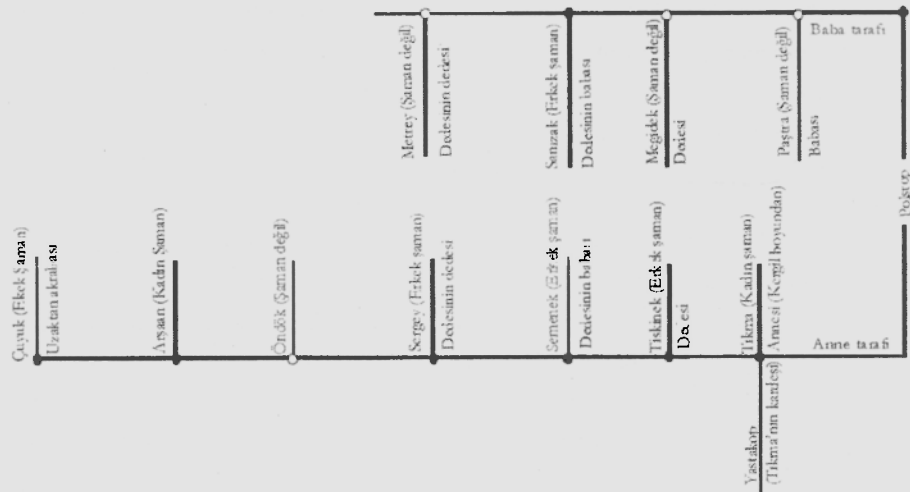
ALTINCI BÖLÜM

AYINLER

(Metinleri¹ ve Tercümeleri)

I. Şaman Polstop

Katun Nehri'nin sol kıyısındaki *Arcmös Nehri*'nin sahillerinde yaşayan 32 yaşındaki Şaman Polştöp, I. Altay düçinadandır. O, *Maymalar-Kiji* boyundan, *Oçı* kabilesinden (*söök*)dir. Soyü:

Polstop'un ayin yaparken çağırdığı ruhlar:

- 1) Kan ruhları (*aruu neme*): Çuyuk, Sergey, Semenek, Tiskinek, Sañızak ve *Arsan*'dır.
- 2) Dağ ruhlarından (*Altay*): Üç müstü Kara-Kaya.
- 3) Gökyüzü ruhları (*aruu tös*): Karşıt (Ülgen'in oğlu)
- 4) Cehennem ruhları (*kara tös*): Karaş, Patış – Kerey (Erlik'in oğulları).

¹ Metinlerin tamamını yazmak sadece ses kayıt cihazı aracılığı ile mümkün olabilir; dili iyi bilen insan bile şamanın söylediklerini yazmaya yetişemez, bir de yazdırdıkları gerçek duaların ayrı ayrı parçalarıdır. Bundan dolayı aşağıda verilen metinler bu duaların ayrı ayrı, çoğu zaman bitmemiş ve bunun için de anlaşılmayan parçalarıdır.

1) Kan Ruhlara Sesleniş
Şamanın Körmöslerine Alkışı (Duası)

Çuyuk'a

Ay küünüüm Şulmustar!
Pulut köstüü Pura-Kaan!
Mus ayaktu Piy-kiji:
Pulut köstüü Tay Pura!
Aruu tüney üç yelbis!
Orgön kiji (polzo) kirbeeytten.
Ayazım piçip turgan.
Uç tekniştüü Pay Karşıt!
Altın kirluu Ak-Yayıgım!
Üç müüstüü Kara-Kaya Altay'm!

Süt köldün Ker-Puura!
Ağararda ak Yıldız
Ak adamnan tögüüp-yat.
Ala şonkor er aldım akşıgay.
Poro müürküt ekki iynime şıngıy.
Yezim taygadan sungan Çuyuk!

Sanızak'a

Ebege, Kadıl ekki edelüü sindüü!
Alaş-pıla Kemdik tayga tayanıan.
Kök möñkö kirlui: kıştagan.
Kök ayas tep aytırgan,
Tenjereliüü tedyrgen,
Ada Purkan ten aytırgan.
Abuu-kaandı tayanıan,

Ayım, güneşim, Şulmuslar!
Bulut gözlü Pura Kaan!
Buz ayaklı Piy Kiji!
Bulut gözlü Tay Puura!
Kutsal, denk üç yelbis!
Ölünün (çadırına) girmeyen.
Ayaz semaya şekil veren.
Uç basamaklı Pay Karşıt!
Altın yüzlü Ak Yayık'ım!
Üç boynuzlu Kara Kaya, Altay'ım!

Süt Köl'ün Ker Puurası!
Ağaranda ak Yıldız
Ak babamdan dökülmektedir.
Ala şahin önümde çığlık atsın.
Omuzlarımda boz kartal ötsün
Yezim ormanından uzanan
Çuyuk!

*Ebege ve Kadıl büyüklü küçük-
lü iki bacı!*
*Alaş ve Kemdik dağlarına da-
yanmışlar.*
Ebedî göklerin kenarlarında
kışlamışlar.
Gök ayaz adını taşıyan,
Semavî olarak kabul edilen,
Babadan Purkan adını alan,
Abuu Kaan'a dayanan,

*Altın kölgö yunungan
Abuu tayım Sañızak!*

*Altın Köl'de yıkanan
Amcam berim Sañızak!*

Sergey ve Semenek'e

*Yezim paskan,
Sümör taykaa yölöngön,
Ak ülbürek silkingen.
Ak yalamazı tögÜlgen.
Aydı kündi alkagan,
Ak tayım Sergey (Semenek)!*

*Yezim'e ayak basan,
Sümör Dağı'na yaslanan,
Ak ülbüreki sallayan,
Ak yalamaları dökülen,
Ay ve güneşi ululayan,
Ak dayım Sergey (Semenek)!*

Arjaan'a

*Oluttuu paskan,
Ot alışkan On Sürii.
Oytto tüşken On albır.
Kuyuşkanı mızıl tüşken,
Kuyurmanı yalkın tüşken;
Tal tünjürüñe tayangan,
Taş orbuzun yañıngan,
Attuu çuuluu Arjaan!*

*Yaylaya ayak basan,
Yıldırım çıkaran On Sürii
Yeniden inen On albır
Eyeri parlayan,
Okluğu yıldırım gibi inen,
Davulun ortasına dayanan,
Taş orbuyu sallayan,
Atın üstünde meşhur Arjaan!*

Tiskinek'e

*Yezim paskan, Tiskinek!
Kün ebirbes Küler Tuu;

Ay ebirbes Altın-Tuu,
Süt-Kölgö yunungan,
Sümör taykadan yargı algan.*

*Yezim'e dayanan Tiskinek!
Güneşin dolanmadığı Küler
Tuu;
Ayın dolanmadığı Altın Tuu,
Süt Köl'de yıkanan.
Sümör Dağı'ndan kararını alan.*

Aga Kistar'a

*Abuu kaanga tayangan,
Abuu kaanın Aga Kistar!
Süt-Köldin Puuralar;*

*Abuu Kaan'a dayanan,
Abuu Kaan'ın Aka Kistar!
Süt Köl'ün Puralar;*

*Ak Adanı tayanıp,
Aydı kiündüü alkap yürögen,
"Kügürçi" tep,
"Yalgınçı" tep,
Kügürçidin eezi,
Yalgınçının uluzı.
Yalagaluu Pay-Tepsen,
Yalbraktuu Pay-Kayın!*

Padı'ya

Akta kaynım Padı!

*Yezim paskan,
Sümer tagaa yölöngön,
Süt kölgö yunuungan.
Elge bergen palaa yazal polgon.
Yurtka kalgan uulga sakçı polgon.*

*Yatka pergen palazına,
Yaş kabay yaykatkan.
Yeş korbo öskürögen...
Paskan iske payrım salgen,*

*Yamanga yol berbeytten.
Aza-yekke yol berbeytten.*

Kök Ölö'ye

*Könök köstüü Kök-ölö!
Ayak köstüü Kök-ölö!
Edil kuştun ünü
Yanğıl tüşken "Kök-ölö"
Ermen ağaş pürüü
Yalbr tüşken Ak-ölö,*

*Ak Ada'ya dayanarak,
Güneş ve ayı ululayan,
Kügürçi, diyerek,
Yalgınçı, diyerek
Kügürçünün sahibisiniz,
Yalgınçının halkısınız.
Kurdelaı Pay Tepsen,
Yapraklı Pay Kayın!*

Ağaran (gökte), kayınpederim

Padı!

*Yezim'e ayak basan,
Sümer Dağı na dayanan.
Süt Köl'ünde yıkanan.
Ele (kocaya) verilen kızın süsü,
Yurtta (öksüz) kalan oğula
koruyucu olan*

*Yad ellere verilen kızına,
Küçük beşiğı sallandıran.
Meyve ve filizleri yetiştiren...
Geçmişin izlerine payrımı bı-
rakan,*

*Kötülüğe yol vermeyen,
Aza Yek'e (kötü ruha) yol ver-
meyen.*

*Kova gözlü Kök Ölö!
Fincan gözlü Kök Ölö!
Guguk kuşunun sesi
Yüksek çıkar: Kök Ölö!
Güzel ağaçların tomurcukları
Gür gür açıldı, Ak Ölö!*

*Kök manyangın tabıjı
Kök teneşedın sıñıltı.*

*Kök küzüñü tabıjı
Kök ayastın kükürtindi.*

*Enezi yok öksüske
Puur sanayttan,*

*Puzaaluu añ kiykke
Piıyan peretten.*

*Mavi manyakın gürültüsü
Mavi gökyüzünün fırtınasına
benzer.*

*Mavi çingırakların gürültüsü
Mavi göğün gürültüsüne ben-
zer.*

*Öksüzlerden daha öksüz
Karaciğere¹ (gönlüne) kulak
veren.*

*Yavrulu vahşi hayvanlara
Merhamet eden.*

2) Karşıt'a Edilen Dua

*Aydı kündü yıldırtırgan,
Ak pulutu ajırgan,
Kara ağajın ootkon,
Kalbakka sakpakka kemden kalgan.*

*Kara tajın ootkon.
Ottuk taşka tündegeñ.*

*Yalgınçı, Künjürtçi!
Tuura yalduu maldın kuduun yayayt,*

Tulku sinduu paştın kuduun yayayt.

*Kindiktüüdü yayan salgan,
Kırbiktüüdü pıçın salgan.
Tizirt edip iygende,
Yer teñis silkinet.
Tıbirt edip iygende*

*Güneş ve ayı hareket ettiren,
Beyaz bulutları kaydıran,
Kara ormanları yıkan,
Kaşık ve kepçe ile yongaları öl-
çen.*

*Kara kayaları yıkan,
Onları çakmak taşı gibi küçül-
ten,*

*Yalgınçı, Künjürtçi!
Sen tek yeleli hayvan kutu² ya-
ratıyorsun,
Yuvarlak beden ile başı yaratı-
yorsun.*

*Göbekliyi yarattın,
Kırpikleri olanı yapıverdin.
Ayak yere vurunca,
Yeryüzü ve deniz sallanır,
Gürültü çıkarınca,*

¹ İnsan, yaptığı iyiliği gönlünün değil, karaciğerin isteği üzerine yapar.

² Kut: Hayvan ve insanların ruhlarından biridir. (Tam olarak hayati, fiziksel güç anlamındaki mutluluktur)

Yat kijinin
Yal yüregi yalrayt.
Orö targon Kudaybıs,
Yalbarabıs!

Yayık'a

Künürçiden ayrılğan,
Küygekçiden çeçilgen,
Tindi poluup tiziylgen,
Yibek polgon çöylgen...
Urgunu pajın yayajıp salğan.

Ulu tınıbıstı pıçın salğan.

Kürmüş'e

Üç üyelüü Pay-Kürmüş!
Ermen ağaş eelüü.
Ada polup, sakıgan,
Aygır polup, küdüp kalğan.
Altı ayırdın kuyagı,
Yazı yerdin yamanına yol berbeytten.

Emdik baytal kölkö tartkan.

Elik kiyik tepşi tutkan.

Korgoldıyın paş mızıl tüşken.
Korum edek şırıl tüşken.

Aruu-Kamlara

Ay küñüm, Üç Şulmus!
Ayazım, Üç Puura!
Kindik eđim kisken,
Kirbik yajım yayagan.

Yabancı insanların
Korkudan yürekleri yanar.
Yükseklerdeki Kuday'ımız,
Yalvarıyoruz!

Künürç'iden ayrılan,
Küygekçi'den kopan,
Boncuk gibi dizilen,
(İpek) dizgin gibi uzanan...
Önemli kafaları (Tanrı ile) bir-
likte yaratan.

Acı çeken ruhumuzu yaratan.

Uç parçalı Pay Kürmüş!
Kızılağaç sahipli.
Baba olup koruyan,
Aygırın yalkısını güttüğü gibi
Sen altı çatalın zırhusın.
Düz yerlerden gelen kötülük-
lere engel olursun
Hergeleyi yük hayvanına
çevirdin.
Sana üstünde elik, geyik olan
tepsi sunarlar
Çelik başın parlar.
Dağın eteğindeki küçük taşlar
ses çıkarırlar.

Ayım, güneşim, Üç Şulmus!
Aydınlığım benim, Üç Puura!
Göbek bağını kesen.
Kirpiklerin yaşlarını yaratan

Pulut köstü Tay-Buura!
Mus ayaktuu, Piy kiji,
Aruu tuup, Uç'jilbis;
Yetti tiiney, Saya-Kıs.
Sümer tabiyga yölönüüp kalgan
Süt-Kölüm, Ker-Buura!
Sümer taygaa tayangan,
Agararda ak yıldız
Ak adadan tögölgen.
Ala şonkor er aldımnan akşıgan;
Poro şonkor ekki inime şıñıgan,

Alt-on segis ak solonı
Akinime saylgan.
Çuyuk Yezim tartkan.
Uçar edem Ebege,
Ak manyaktan anđangan,
Ulu edem Kaadıl.
Ay küzünü ekçelgen,
Ak küleri tolgongon.
Togus manyak ekçey kalgan,
Ülbürektüü kuş pörük oynop kalgan,

Ker-Kemdik yölöngön,
Alaş Kemdik tayangan,
Abugaym Sanızak!
Abu Kaanga tayangan,
Altın Kölgö yunungan,
Sümer Ulan tayangan,
Kökö (?) möñkü ootkon,

Bulut gözlü Tay Buura!
Buz ayaklı Piy Kiji
Temiz doğan Uç Yilbis¹
Yedisi de eşit Saya Kıs!
Sümer Dağı'na yaslanan
Süt Köl'üm ve Ker Buura!
Sümer Dağı'na yaslanarak,
Ağaran gökteki ak yıldızlar
Ak babadan dağılmışlar.
Ala şahin önümde çığlık atar;
Boz şahin omzlarımda çığlık
atar.

Altmış sekiz ak gökkuşağı
Ak omuzlarıma oturdu.
Çuyuk'u Yezim çekti.
Uçan teyzem benim Ebege,
Ak manyaktan sallanan,
Büyük teyzem benim Kaadıl.
Aya benzer çanlar titrer,
Ak çingraklar sallanır.
Dokuz manyakı titreterek.
Ülbürekli kuş pörük ile oynaya-
rak

Ker Kemdik'e yaslandı,
Alaş Kemdik'e dayandı,
Amcam Sanızak!
Abu Kaan'a dayanan,
Altın Köl'de yıkanan,
Sümer Ulan'a dayanan,
Maviliği, sonsuzluğu (buzları)
yıkarak,

¹ Uç-yilbis: Abıu-Kaan'ın kızlarıdır.

*Kök ayaska yalbargan,
Kuruuluu kışta Ayluu kündüü
Teñere alkagan.
Teñere uulu tedirgen,
Ada Purhan tep ayttırgan.
Kıygırğanım: Sergey, Semenek,
Kanas, Arjaan, Eçege, Nakıbay,
Payadı, Tiskinek, Adı-yok,
Padiy, Kök-ölö.*

Ateş'e

*Üç talaluu taş oçok,
Üzüü küygen al yalgınım.
Taş oçoğu taykılbas.
Mönkü turarı kandiy?
Salgan odu çoktuu yüreri kandiy?
Talkan odu çoktuu adarı kandiy?*

Uzülbeske ülüü perip yadarı kandiy?

*Ültüirebes(?) yargı ayladın yadarı
kandiy?*

ÜzÜlgenin uulap yadarı kandiy?

*Ayas Kanı ülüü,
Aydın künniñ üleji, -
Pir piyandı ayladıp
Yadarı kandiy?*

Yurttan (Çadır) Çıkarken veya Kurbanlık Atın Yanındayken Oku- nan Dua

*Yargı yerge tomulup,
Külör eer salınarba?
Kümüş üygen sugularba?
Ok Puruy mee!*

*Mavi aydınlığa yalvaran.
Kırağılı kışta güneşli ve aylı
Gökyüzünü ululadı.
Gökyüzünün oğlu dediren,
Babadan Purhan adı alan.
Çağırdığımı: Sergey, Semenek,
Kanas, Arjaan, Eçege, Nakıbay,
Payadı, Tiskinek, Adı Yok,
Padiy, Kök Ölö.*

*Üç uçlu taş ocak,
Kor halindeki al ateşim,
Taş ocak sallanmaz:
Eediyyen duracak mı?
Yakılan ateş ısıtacak mı?
Yakılan ateş kıvılcımlar saçac-
cak mı?*

*Evlat veren soy devam edecek
mi?*

*Yıpranmamak (yoksullaşma
mak) için karar verilir mi?*

Yırtılmış olan kapatılır mı?

*Ayas Kaan'ın oğulları,
Aydın güneşin parçaları -
Bir merhamet
Gösterir mi?*

*Kurban verilmiş (hayvana),
Tunç eyer konulacak mı?
Gümüş dizgin bağlanacak mı?
Ok Puruy bana!*

Altın çedenge pirigerbe?
Ak örgöö tabıjarba?
Ak kazıkka çalınarba?
Üzülbeske ülüü yayayrı kandi?

Kudayıbıs piske pir ülüü pererbe?

Op Kuruy!
Aydap yadar malıbıska piıyan
pererbe?

Op Kuruy!
Poyıbıstıñ pajıbıska paş kojuralı
kandi?

Ak şaltırak (?) pereri kandi?
Tar tebezi keñip yadarı kandi?
Ulu arkıt köñürge
Üzülbezi kandi?
Op Kuruy!
Yat yobolgo perbezi kandi?

Bıstıñ ergin yürerbis kandi?

Karşııt Kudayıbıs!
Op Kuruy!

Kurbanlık Hayvanı Tanrı'ya Gönderirken Okunan Dualar

Suzu somu yedişsin.
Pı Kudayga pı Suyla aylatsın.
Yargı yerden altın yargı purulgup
Yalır otko piriktirzin.
Ezendik yılga piıyan pereri kandi?
Emdi yılga ençü saları kandi?
Emdi yılga yaş ölönđi

Altın çite bağlanacak mı?
Ak saraya sunulacak mı?
Ak kazığa dolanacak mı?
Tükenmemek için yavrular ge-
lecek mi?
Tanrımız bize çocuklar verecek
mi?

Op Kuruy!
Otlattığımız mallarımıza bere-
ket verecek mi?

Op Kuruy!
Aramıza yeni başlar katılacak
mi?

Ak şaltırak verilecek mi?
Dar obamız genişleyecek mi?
Katık dolu büyük tulumumuz
Bitmez tükenmez olacak mı?
Op Kuruy!
Başkaların acılarına bizi mah-
kûm edecek mi
İhtiyarlayıncaya kadar yaşaya-
cak mıyız?

Karşııt Kudayımız!
Op Kuruy!

Ruhları ve bedenleri ulaşsın.
Bu Kuday'a bu Suyla götürsün.
Yargı yerinden altın karar ge-
ri dönsün
Ve alev ateşine eklesin.
Gelecek sene bereketli olacak-
mı?
Bu sene huzurlu olacak mıyız?
Bu sene taze otlar boyumuza

Terj pazarı kandi?
Kuruynan pereri kandi?
Tüney yıldı çıgarga
Pek yargı peperbe?
Altı ayıdan purgaldın,
Uç sıranan ayrılıp,
Üzüü otton, tebilldin.
Ak parılğan, altın süliü(?)
Ayas Kaanga tomular.
Sürgek sayn sülenner

Altay aşkan ak keçkil
Aguun kögüün çöyüler.
Ekki tüñüü at şonkoruñ
Uçar kuştan ülgülegen.
Törböldüñ tört pakkın
Tozın alıp yazagan.
Yülün bolgon yügelim,
Pay Kayıñga kadıgan.
Ayluu kündüü Ayas Kaanga utkulzun.

Yalagaluu Pay Tepsen.
Yalbiraktuu Pay Kayıñ;
Azrayttan paştıñ kuduup
Yayayttan anan körör.

Aydan yadattan maldın kudun anan
pıçılattan.

Yalagaluu Pay Tepsen,
Yalbiraktuu Pay Kayıñ kuu Sürgek.

As kijiniñ pajın bıçattan,

As ür ma! aytan (?)
Kunurçıdın yargızı oo keletten.

kadar uzayacak mı?
Kuruy bunları verir mi?
Geçen sene gibi yaşamamıza
Sağlam karar verilir mi?
Altı çataldan yükseldi,
Çadırın üç sırtından ayrıldı,
Sıcak ateşten yükseldi.
Ak kurbanın, altın adak
Ayas Kaan'a (kurban) verilecek
Her Sürgek'te söz yerine getiri-
lecek.

Altay'dan geçen Ak Keçkil,
Keklik ve büve gibi uzanır.
Senin iki tane şahin atın
Uçan kuşlar şeklindedir.
Dört çubuktan dörtgen
Yapıldı, akağaç kabuğundan.
Beyin olan yügelim,
Pay Kayıñ'a meyilli.
Aylı günlü Ayas Kaan'ı karşı-
lar.

Kurdeleli Pay Tepsen,
Yapraklı Pay Kayıñ;
Çocuklarımızın beslenmesi için
Kut yaratılır mı, daha sonra
anlaşılacak.

Otlatılan hayvanlar için kut
yapılır sonra.

Kurdeleli Pay Tepsen,
Yapraklı Pay Kayıñ solgun
Sürgek

Birkaç kişinin başını kesip bi-
çer,

Birkaç malın yaratıcısı
Kunurçı'nın kararı oraya gelir.

Orta Sürgekte [Okunan Dua]

Agar paştı yayajattan,
As paştı pıçıjattan,
Añ kanduu ajına piiyan peretten.
As tapkanına ülüü peretten,
Azraganımıska piiyan peretten,
Agar paj.bıska ezendik yılga

Piiyan peretten kandiý?
Yargı yerge yederge yadırbıs.
Künjürçi, Küygeçi, Yalgınçı, tep
yadırbıs.
Yal yürek şik yalırıp yadat,
Et yüregim elep yadat.

Tizirt edip iygende,
Yeribis torgulup yadat...
Anañ arı Yargı yer
Kara agajın oodot

Kalbakka, sapkakka kemdit.
Kattuu tajın oodot,
Ottuk taşka kemdiyt.

Aydı kündü yılıştırıp yadat,
Ak puluttı köçürgen tep aydadırbıs.

Tizirt edip iygende,
Yer teñizim silkinet.
Kindiktüüdi yayap salgan Kudaybıs!
Kırbiktüüdü pıçıp salgan salımırbıs.
Kuskun polup kıygırganıbısta,
Kudayıbıska ugılbayt.
Kulun polup çırırğanıbısta,

Ağaran başı yaratan,
Birkaç başı kesip biçen.
Av kanlı aşı bereket veren.
Az alana payını veren,
Baktıklarımıza bereket veren
Gelecek yaz için ağarmış başı-
muza

Merhamet göstersen ne olur?
Adalet yerine ulaşmak isteriz.
Künjürçi, Küygeçi, Yalgınçı di-
yerek
Korkak yürek yalvarıp yatıyor.
Et yüregim yıpranır (atışlar-
dan).

Gürültü çıktığında,
Yeryüzümüz sallanır.
Bundan sonra Adalet yeri
Kara ormanları ykar (ve onları
getirir)

Kaşık ve kürek büyüklüğüne
Sağlam taşları parçalar,
Onları çakmak taşı gibi küçül-
tür.

Ayı ve güneşi hareket ettirir.
Ak bulutları göçürür, biz böyle
diyoruz.

Gürültü çıktığında,
Kâinatım sallanır.
Göbeklileri yaratmış Tanrı'mız!
Kırpıklı olmak kaderimiz
Biz kuzgun gibi çıglık atarken,
(Dualar) Tanrımıza ulaşmıyor.
Tay gibi kişnediğimizide,

*Salım-pıla ugulbayt.
Kindik etti yayap salgan,
Kirbik yattı pıçıp salgan
salımduubus,
Ada öbököbistiñ yañdap
salgan yañı
Anañ peri pis yañdap.
yadırıbis*

Yine de sesimiz ulaşmıyor.
Göbek bağıny yaratana¹,
Bizim için kirpikler yarattı,
Böyle bizim durumumuz.
İnancımız atalarımızın inancı-
dır.
O zamandan beri biz de ina-
nıyoruz.

Sürgekte Tanrı'ya Yalvarış

*Karıların tudattan
Pubaydın kudu kandiy?
Çalırada çaykayrga
Çaltırak suzu kandiy?
Könök tolo sayrga
Süttün suzu kandiy
Ulu arkıt üzülbeske
Könürgezi tolo bolrı kandiy?
Tar tebezi kerjiiri kandiy?*

Eğer beşik için *kut* verirsen
Dirseklerimizle sarılıp tutarız.
Eğer *şaltrak* için *suz* verirsen,
Şakırdatarak sallarız.
Süt için *sus* ise,
Kovaların dolması
ve büyük tulumun
Katığının bitmemesi için
Geniş, dopdolu obamız olacak

Tapçı çıtkazı uzayrı kandiy?

mı?
Uzun, sağlam dizgin olacak
mı?

*Pu aylıu kündüü Ayas Kaanı!
Ağaş taştıuu Altayıs!
Yaynabaska, yacıbaska.
Astıgarıs köptödüü,
Altay Kudayıbis tep yaynayrısta,*

Güneşli, aylı *Ayas Kaan*'ımız!
Ağaçlı, taşlı Altay'ımız!
Bizi yalvartıp ağlatmayın.
Yanlışlarımız çoğaldı.
Tanrı'mız Altay, diye yalvar-
maya başladığımızda
Başımıza merhamet gelir mi?
Ölümsüz hayat istiyoruz,

*Agar paş piiyan polrı kandiy?
Ölböy yadarıbis surap yadıbis,*

¹ Göbek bağıny kuruturlar ve kadınlar onu kuşağın askılarında, deri torbaların içinde taşırlar.

Öçpöy odıbis surap yadıbis.

Sönmeyen ateş istiyoruz.

Pu Kudayıbis tep pajırıp yadıribısta.

Bu bizim Tanrı'muz, diyerek ta-
parken

Ölböy yakşı yadarıbis kandi?

Ölümsüz yaşayacak mıyız?

Yaynap yadarıbis köp poldı.

İsteklerimiz çoğaldı.

Kalyuu ulus körmös pisti yendep yat.

Rahat olmayan halk körmös

bizi yeniyor.

Şamanın Kaz Üzerinde Sürgekten Dönüşü

Apıganda adın polzın,

Yorulduğunda atın olsun,

Erikkende ejin polzın

Özlediğinde arkadaşın olsun

Sümer taykaa kuyun etken,

Sümer Dağı'nda rüzgâr çıkaran,

Süt-kölgö yunup kalgan,

Süt Köl'ünde yıkanan,

Kanat töziin kayra salgan,

Kanatlarını ters tutan,

Kurkun töziin kumuy tartkan,

Tüylerini sıkı tutan,

Kulagında sırgaluu,

Kulakları küpeli,

Kuyrugunda yebelüü

Kuyruğu oklu,

Uç palaluu konur kas.

Üç yavrulu Konur Kaz.

Şamanın Karşıt'a Seyahatinin Hikâyesi

(Ayinin Sonu; Aruu-Nemelere Dua)

Ak manyakka orol,

Ak manyaka sarıl,

Ak küziñe tolgol,

Ak çingırakları sar,

Ak küilerge aňdan,

Ak tunca yuvarlan,

Ak adaña tokuna,

Ak babanın yanında dur,

Aç kirişke aňdan,

Aç kirişe yuvarlan,

Aç konuraa ekçel.

Aç konuraya bağlan.

Ak köñöö purgay tudup konugar.

Ak Köñö'ye halka gibi sarın,

geceleyin.

Ala pars tayangan,

Alaca kaplana (ala pars) daya-

nan,

Altın kamçı aňıngan...

Altın kamçıyı sallayan...

3. Üstüğü (Sabah Ayini) Sırasındaki Dualar

Kurban Yerinin Yanında; Hayvan Boğma (Mal Purup Yat)

<i>Küñürtçi, Küygekeçi, Yalğınçı!</i>	<i>Küñürtçi, Küygekeçi, Yalğınçı!</i>
<i>Küler eer salınganba?</i>	<i>Tunç eyer konuldu mu?</i>
<i>Kümüş üygen sugulganba?</i>	<i>Gümüş dizgin takıldı mı?</i>
<i>Altın çedenge tabışkanba.</i>	<i>Altın ahırın bölmesine düştü mü?</i>
<i>Ak kazıkka çabınganba?</i>	<i>Ak kazığa bağlandı mı?</i>
<i>Küküregen Küñ-Ayas!</i>	<i>Kükreyen Küñ Ayas!</i>
<i>Üzülbese ülüü aylanarı kandiy?</i>	<i>Neslimiz devam edecek mi?</i>
<i>Ültürübeske yargı pereri kandiy?</i>	<i>Yaşlanmamak için karar verilir mi?</i>
<i>Kindigine kip kirbezi kandiy?</i>	<i>Göbeğimiz kirlenmese ne olur?</i>
<i>Kirbigine yaş kelbeske kandiy?</i>	<i>Gözlerimiz yaşarmasa ne olur?</i>
<i>Örö turgan Kudayıbıs kandiy tep?</i>	<i>Yukarıda bulunan Tanrımız nasıl? diye</i>
<i>Yaynap yadarıbıs.</i>	<i>Böyle yalvarıyor, rica ediyoruz.</i>
<i>Azrap yadar paştır kuduı kandiy?</i>	<i>Besleyeceğimiz çocuklara kut verilse ne olur</i>

4. Kurban Yerindeki Üstüğü İçin Gelenlerin Arakı (Şarap)

Sunmaları Sırasındaki Dualar

<i>Ezenegi yalga piıyan pereri kandiy?</i>	<i>Gelecek sene merhamet edilecek mi?</i>
<i>Emdigi yılga ençü bereri kandiy?</i>	<i>Bu sene huzur verilecek mi?</i>
<i>Emdi çıgattan kök ölör.</i>	<i>Bundan sonra yeşil otları</i>
<i>Türay pazarı kandi?</i>	<i>Ayaklarımız ezecek mi?</i>
<i>Emdi yılda kuş</i>	<i>Bu sene kuş (guguk kuşu)</i>
<i>Türney ederi kandiy?</i>	<i>Aynı şekilde ötecek mi?</i>
<i>Ak yadaktı</i>	<i>Ak yatağın (yıpratıcı kış zamanı)</i>
<i>Altap çıkarıwıs kandiy?</i>	<i>Üstünden geçebilecek miyiz?</i>

Kâse Atma Sırasındaki Dua

*Agaş ayak albatının
Ak alçaza, Ayas Kaanın.*

*Çoçoş ayak albatının.
Çek alçaza Künjürtçini.*

Op Kuruy!

Halkın ağaç kâsesi

Ayakları üzerine düşerse *Ayas*
Kaan'ın.

Halkın cam kâsesi.
Kusursuz düşerse, *Künjürçi'nin*
olacak!

Op Kuruy!

Çolbu (Kurban Taşma Et Atma) Sırasındaki Dua

Künjürtçi, Yalğınçı, Çakpınçı,

Küygekçi!

Kara ağacın oodot,

Kalbakça edet.

"Yırrr!" edet.

Katuu tacın oodot.

Ottuk taşka kemdiyt.

Tizirt edip iygende

Yer teniş silkinet,

Yibirt edip iygende.

Kara ağacıbıs oodulup kalat.

Yat kijini.

Yat yüregi yalırayt

El kijini.

Et yüregi eley peret.

Segis kırluu taş möndür

Altay-Karşay saban salat.

Ol kattuuñdı perbe.

Piiyanıñ surap yadıbıs.

Taş möndürü-bile

Kalıktı sababa!

Ayluu kündüü tenjere!

Künjürtçi, Yalğınçı, Çakpınçı,

Küygekçi!

Kara ormanları parçalıyor,

Kaşık gibi küçültüyor

"Yırrr!" diyor.

Sert taşları parçalıyıp,

Çakmak taşlarına çeviriyor.

Çıtırdattığında,

Yer sallanıyor.

Yibirt (gürültü) çıkardığında,

Kara ormanlarımız yıkılıyor.

Yabancı insanların

Yabancı yüreği ateş alıyor.

Bizim insanlarımızın

Et yüreği yıpranıyor.

Sekiz köşeli taş dolu

*Altay Karşay*¹ sarıyor.

Bize karşı bu kadar sert olma,

Merhametini diliyoruz:

Taş dolu ile

Halkı vurma.

Güneşli, aylı gök yüzü!

¹ Karşay – Hangay. Bu sözleri söylerken şaman ayılda kurbanlık yerinden (*taylga*) alınan et ile serpmiş işlemi (*çöktöyr*) yapar.

Ak puluttı ajırgan,
Aydı kündüü yılıştırğan,
Yat yürekti yalıratkan,
Et yürekti kalajıdırğan.

Ak bulutları oynatan,
Güneşi ve ayı hareketlendiren,
Yabancı yürekleri korkutan,
Bizim et yüreklerimizi titreten.

Ayıldaki Ateşe Dua

Sürgüldiniñ Kaan-ayaska tabışkan.

(Ateş) kızılıñı Kaan

Ayas'a katıldı.

Sudazının yer teniske yaylgan,
Erten çıkkın küñ sus alışkan,

Dünyaya duman yayıldı,
Sabah güneşinden sus (hayat
gücü) alanlar,

Enjir çıkkın ay sus alışkan.
Astıkkandı piriktirgen,
Ayrılgandı tabıştırgan.
Yalır odım eezi!
İştalgaluu taş oçok,
Üzüü küygen Ker-yalgın.

Akşam ayından sus alanlar.
Kaybolanları birleştirenler,
Ayıranları geri getiren,
Alevli ateşin sahibi!
Küllenmiş taş ocak,
Kor gibi yanan güçlü alev.

Yayık'a

Ayas Kaanın üleji,
Aydın Künnun ülüü,
Altın yargı sen sura,
Al otkongo tabıştır!
Albattaa piriktir
Üzülbese ülü!
Kaçanda alıp-yatsın.
Künjürtçiden ün alıp yatsın,
Albataa piyanın yettirip yatsın!

Ayas Kaan'ın parçası,
Güneşin, ayın parçası,
Altın kararını iste,
Korkunç ateşe ekle!
Halka ver
Kaderini, yıkılmayan kale gibi!
Daima (reddedilmeden) alsın.
Künjürtçi'den ses alsın,
Halka merhamet gösterilsin!

Altay'a

Mal kıcırp yat (Kurbanlık hayvana sesleniş).

Kün ebirbes Küler-tuu,

Ey, güneşin dolanmadığı Küler
Dağ,

Ay ebirbes Altın-tuu,

Ey, ayın dolanmadığı Altın
Dağ,

<i>Aba-yıjım pürkünü,</i>	Aba ormanlarının örtüsü,
<i>Iyıkçılduu yaan tuum.</i>	Kutsal büyük dağım!
<i>Yaandarıs, adalarıs mürgüp kalgan,</i>	Atalarımız ve babalarımız seni
	kutsamışlar.
<i>Bir alkıjın pererbe?</i>	Bir defacık (olsun) iyiliğin do-
	kunur mu?
<i>Üzülbeske ülüü yayap perip-yat.</i>	(Neslin) tükenmemesi için ço-
	cuk ver.
<i>Karılanıp tudattan.</i>	Elimizde tuttuğumuz.
<i>Kabay kudun yayayttan.</i>	Beşik kutunu (can) yaratan
<i>Aydar malga piyan per!</i>	Güttüğümüz sürülere bereket
	ver!
<i>Agar yurtuna kejiğin perzin.</i>	İnsanlarımıza, yurdumuza re-
	fah versin.
<i>Iyıkçılduu yaan tuu Kara-Kaya!</i>	Ey, kutsal büyük dağ, Kara Ka-
	ya!

5) Altay'a Akşam Ayini

İlk duaların sıralaması aynı *Karşıt'*a yapılan ayinindeki gibi, yani *Ateş'e*, *Yayık'a*, *Kürmüſ'e* ve *aruu nemelere* (körmöslere/atalarına) yapılan gibidir.

Kurbanlık Hayvana Gitmek İçin Çadırdan Çıkarken [Okunan Dual]

<i>Iyıkçılduu yaan Altayga tabıſsın!</i>	Kutsal yüce Altay'a ulaşsın!
<i>Yargı yerge piriksin!</i>	Yargı yerine bağlansın!
<i>Pir yargızın çeçerbe?</i>	Bir yargısıru (lehimize) verir
	mi?
<i>Pir piyanın pererbe?</i>	Bir bereket verir mi?
<i>Puudak sayn süülenip,</i>	Her engelinde okşanıp,
<i>Yaan Altayga tabıſsın!</i>	Yüce Altay'a ulaşsın!

Yakka Puudak (Kenardaki Engel)ta

<i>Iyıkçılduu keen Altaydın yargıçı yeri,</i>	Kutsal geniş Altay'ın hüküm
	yeri,
<i>Üzülbeske yargı peretten.</i>	Tükenmemek için yavrular ve
	ren,

Ültürebeske yargı beretten.
Agar paşka pir ançüdi aydayttan!

Ada öbökö tujunda köldürüp kalgan.

Yer tenis yayalar tujunda,
Ada ene ködürün kalgan.

Yıpranmamak için karar veren.
Ağaran başlara rahatlık yara
tan!

Atalar ve babalar zamanında
ululandın.
Yer ve deniz yaratıldığı zaman,
Babamız ve anamız tarafından
ululandın.

(Şaman dokuz tane adak verir)

Orto Puudak (Orta Engel)ta

Paza ülüü, yargı yayajattan,
ÜzÜlgenin ulap yadattan,
Ültüregenin çıyradıp yadattan.
Agar paşka pir piyan yederbe?

Iyukçılduu yaan Altaydan ün alışkan.
Kindiktüüdi yayaşkan,
Kırbiktüüdi pıçıgan,
Aydap yadar malga piyan pergen.

Ulu arkıt könörgözin
Üzülbeyin yayap yadattan.
As tınga piyan ayladıp,

Agar paşka piyan pergen.

Yaynabaska piyanındı surap
yatkanıbıs,

Op Kuruyun pererbe tep.

Üçünçi Puudak (Üçüncü Engel)ta

Yaan Altaydan ün alıp...
Albattı kijee ne nemenin
Yulakarın pıçıp yadattan.

Kader, kismet ve yargı yaratan,
Kopanları bağlayan,
Yıprananları sağlamlaştıran.
Saçları ağaranlara merhametin
erişir mi?

Kutsal yüce Altaydan ün alan
Göbeklileri yaratan,
Kırpıklilere suret veren,
Otlayan sürülere bereket veren
[sensin].

Büyük tulumdaki katığı
Tükenmez yapan.
Kısa hayata merhamet gönde-
rip,
Ağaran başa merhamet götse-
ren.

Merhametini diliyoruz,

Op Kuruy'u verir mi, diyerek.

Yüce Altay'dan ses alıp...

Halka türlü eşyaların
Şeklini kesip biçen

*Pu albattım Aza yekke yenedip yat.
Aç yoboldon ayrılba.*

Pu Kodayım pir piyanın pergey na?

*Özör tınım as polot,
Özör yajım tuttak polot.
Yaan puudak yer kaydar?
Pir yargızın pererbe?
Atka tüney yayarga?*

*Üzülbeske tın pererbe?
Aydap yadar malga, tar tebe,*

Pir yargızın ayladarba.

Törtünçi Puudak (Dördüncü Engel)ta

Kün ebirbes Küler-tuum!

Ay ebirbes altın-tuum!

Örgee yerge tayanıp kirerüm kandi?

Ala köskö körörüm kandi?

Ay kulakka tıñdayrı kandi?

*Altın yargı ayladıp pereri kandi?
Agar yurt kakkadı,*

As paş yudadı.

Aruu Altayım kaytiin?

*Bu halkım Şeytana yeniliyor.
Ağır acılardan kurtulamıyor-
lar.*

*Bu Tanrı'm bir merhamet gös-
terecek mi?*

*Devam eden ömrüm az olur,
Yaşım kısa olur.
Büyük engel nasıl aşılır?
Bir yargısını verecek mi?
At boyuna erişene kadar yaşa-
tacak mı?*

*Bitmeyecek hayat verir mi?
Otlayan hayvanlara, dar
obaya,*

Bir kararını gönderecek mi?

*Ey, güneşin dolanmadığı Küler
Dağ'ım,*

*Ey, ayın dolanmadığı Altın
Dağ'ım!*

*Yere dayanıp¹ saraya girebilir
miyim?*

*Ala gözlerimle görebilir mi-
yim?*

*Aya benzer kulaklarım ile du-
yabilir miyim?*

*Altın yargı versen ne olur?
Ak yurt öksürüyor (kendini iyi
hissetmiyor),*

*Az halk kötüleşti, ezildi (yok
sulluk içinde).*

Kutsal Altay'ım, ne yapayım?

¹ Mûtat Asya selamı - çömelmek.

*Ak saaldun Adalarım!
Ködürüp kalgan yaan Altayım!
Kejik pereri kandiy?
Kindigibiske kir salbazı kandiy?
Kirbigiske yaş salbazı kandiy?*

*Altın yargı ayladıp pereri kandiy?
Üzülbese ülüü pıçıp pereri kandiy?
Emdi ezendikke piyanın pereri kandiy?
Emdi keler yılga piyan pereri kandiy?
Mönün polgon yargızın,
Em çıkararı kandiy?
Yaan Altayım paş polzın!*

*Altın yargızın ayladıp perip yatsın!
Kaçandaa mürgüp yadarıbis,
Kudayıbis taştıbaşpıs.
Ayluu kündüü Ayaş-Kaan
Yalagalu Pay tepseñ!*

*Yalıraktu Pay Kayñ!
Yakka sürgök kuu sürgök eezi,
sürgökin*

*Yal yüregi yalırıp.
Orto sürgök yapğıcının eezi...
Kindiktüüdi yayap salgan,
Kirbiktüüdi pıçıp salgan.
Yargıcı, küygekeçi,
Kükürtçi, Yalgınçı!*

*Ak sakallı Atalarım!
Ululanan yüce Altay'ım!
Bereket versen ne olur?
Göbeğimize kir düşürmesen,
Kirpiklerimizi yaşartmasan ne olur?*

*Altın yargı gönderiversen ne olur?
Tükenmemek için evlatlar ver-
sen ne olur?*

*Şimdi esenlik, huzur versen ne olur?
Şimdi gelecek yıla bereket
versen ne olur?*

*(Bizim için) gümüş yargısını,
Çıkarsa ne olur?
Yüce Altay'ım, sana baş eğiyo-
rum!*

*Altın kararını versin!
Daima dua edeceğiz,
Tanrımızı terk etmeden.
Ayı, güneşli Ayaş Kaan!
Çaputlarla süslenmiş kutsal
bozkır!*

*Yapraklı Pay Kayın!
Kenardaki sürgökin, solgun
sahibi.*

*Tüm yüreği ile ağlıyor
Orta sürgök hakiminin sahibi...
Göbeklileri yarattın,
Kirpiği olanları yarattın.
Yargılayan, yakan sensin,
Kükürtçü, Yalgınçı!*

Yal yürek altanat,
El kijiniñ et yüregi yalırayt.

Yaynap yadat el albattı,
Munuñ uçun kamdap yadım.
Kudayım yayap koygon
Munuñ uçun yürüm!
Küküregen Kün-ayas,
Kündüü ayluu yayaanım.
Kıymıragan kızıl kurtun yayaan-a.

Kıymıktaşkan tınıştıuudı pıçıp koyot.

Kudayıbıs, salımbıs
Pisti salıp kalgan.

Yüreğin içini titretiyorsun,
Akrabaların kalplerini ateşlen-
diriyorsun.

Halk acılar içinde kıvranıyor,
Bunun için ayin yapıyorum.
Sen yarattın (beni) Tanrım,
Bunun için yaşıyorum!
Gürleyen Kün ayas,
Sen, güneşli aylı yaratıcısın.
Kimıldayan kırmızı solucanı
yarattın.

Sensin kimıldayan canlıları ya-
ratan.

Ey, Tanrım, kaderimizi
ve bizi yarattın:

II. Şaman Mampıy (Aşijaktu Nehrinin Sahilinde Yaşamaktadır)

1. Erlik'e Ayin

Giriş

Kuygaluu pajıbıstı Kuday yayagan,
Kuu pajıbıstı Erlik algan...
Pu er-atı parılga edip yadıbıs.
Pu endüü yatkan amar-tamar¹ agar
Toluu pözibisti perip yadıbıs.
Aktaluu yakşı adıbıstı perip yadıbıs.
Pu parılgabıs tabıssın,
Pajıbıs ezen etsin, paş polzın!

Yetti adabıs tujunda ködürüp
kalgambıs!
Mörgüp pajırıp yaayap kalgan

Saçlı başımızı Tanrı yarattı,
Kafa tasımızı ise Erlik aldı...
Bu atı [sana] kurban ediyoruz.
İşte bu geniş değişik kumaşları
Sana hediye olarak getirdik.
Eyerli iyi bir atı sana veriyoruz
Kurbanımız kabul olsun.
Dua ediyoruz: Esenlik içinde
yaşayalım!
Yedi nesil boyunca biz (seni)
ululadık!
Taptık, dua ettik, yalvardık sa-

¹ Amar-tamar: bazıları, çeşitli.

<i>Tözübis ede, paş polzın!</i>	na, tösümüz (<i>Erlık</i>), (bu) duamız (takdisi- miz olsun!
<i>Kattuulana-pergende kara pajıbis</i>	Kabalaştığı (<i>Erlık</i> kızdığı) za- man,
<i>Kattuu polup turattan ede.</i>	Kara başımız da kötü günler çekiyor.
<i>Pu parılgabıs tabışkajın</i>	Bu kurbanımız ulaşırsa,
<i>Pajıbis amır yatsın!</i>	Başımız rahat etsin.
<i>Elçi baylaluu yaan Erlık-piy.</i>	Sen, elçilere sahip ulu <i>Erlık Piy.</i>

(Bundan sonra şaman dönüp Altıngı Oron adındaki karanlık bölüme gider).

Ruhlara (Aruu-Neme) Sesleniş (Dua)

<i>Altı ayırdan ayrılıp ködürülüp</i>	Altı çataldan (çadırın altı kazı- ğmdan) ayrılın, atlanın, gidin;
<i>attanıgar;</i>	<i>Erlık</i> Babama doğru yol alın.
<i>Adam Erlikke ködürüger.</i>	

1. Puudak

<i>Kara töñöş pelge yer.</i>	Kara kütük fal bakma yeri.
<i>Ölördün özördün yajın piler yaan yer.</i>	Ölümü ve yaşamı bildiren kut- sal yer.
<i>Kaptal tartkan kara yol,</i>	(Atın) böğrüne kadar uzanan kara yol,
<i>Yaandar yarışkan kara yol,</i>	Yaşlıların atla geçtikleri kara yol.
<i>Yaandar yortkon Kara-oyın.</i>	Yaşlıların bulunduğu kara oyun.

2. Puudak

<i>Sogulgaktuu¹ Kara-oyın.</i>	Sallanan Kara oyun yeri.
<i>Tört puluñduu çoy edirgen.</i>	Kare şekilli font harman;

¹ Sok: vurmak, sokulkaktu: Her şeyin hareket içinde olduğu ve birbirine çarptığı, ittiği bir yerdir.

Tört talaluu pay töjü;
Kapıltagan kara kışkaş.

Şıñıratkan kara maska,
Kürküregen kara körük –
Adam Erlik yayaganı.
Yaan kamnıñ küçü alıp yaynatkan
yer,
Yaman kamnıñ pajın alıp tura
kalgan yer.
Yakşılıkta piıyan pergende,
Yalan yerdı ödüp erttimis,
Yamandanganda kijiniñ bajın alıp
parattan yer.

3. Puudak

(Arba paştuu kara tal,
Adam Erliktiñ yayaganı).
Yajarıp pütken yajıl pük.
Yayan tüşken yaş ağaştuu yer,
Kögörüşken kök pük,
Yajarışkan yajıl pük,
Yayan tüşken Poro-Tal...

4. Puudak.

(Kıygı yetpes kara kumak,
Adam Erliktiñ yayap koygon yaan yer)
Kıygı ugulbas kara yarlar.
Adam Erliktiñ yayagan,

Dört köşeli kutsal örs;
Sürekli açılıp kapanan kara
kışkaş;
Şıngırdayan kara çekiç,
Gürleyen kara körük -
Erlik Babamın eseri!
Büyük kamları güçsüz bırakan
yer,
Kötü kamların başını alan yer,
O, iyi zamanlarında merhamet
gösterirken,
Biz bu açık yeri geçiyoruz,
Kötü zamanda insan başınının
alındığı yer.

(Arpa başlı kara söğüt, Erlik
atamın yarattığı).
Yeşerip duran yeşil ova
Yaş ağaçlı küçük alan,
Mavileşen mavi dere,
Yeşillenen yeşil dere,
Geniş, söğütlü alan...

(Erlik atamın yarattığı, sesin
geçemediği,
kara kumlar, büyük meydan
lar),
Bağırtının duyulmadığı kara
yarlar.
Erlik babamın eserleri.

*Anđanıřkan kara pakkalar,
Anđanıřkan kara yutpalar¹,
Ogırışkan kara ayular Kaan-Erliktiñ
yayaganı.*

*Kattuu puudak ol ede.
Kayrakkan, Kudayğa baş polzın!*

5. Puudak

*(Abındıuu tebidindüü
Albinduu yelbindüü).
Toozınduu kara Kuyun,
Kaynagaktuu Kara Köl,
Kaynaktuu Kara Taamı.
Togus taamı tekpindüü.
Togus kuyun oynduu.*

6. Puudak

*(Togus puga süirgektüü).

Küzüireřken, ogırışkan...
Tibildegen köl – Çayık,
Anđanıřkan Kara Talay,
Aylanıřkan Kara Teriř.*

7. Puudak

*Yalmandarı yajarışkan,
Kuu yutpalar.
Kök talaydıñ yakkazı,
Toybodımınñ yakkazı,
Togus talay pakřıt yer.
Umar-tımar togus talay pakşıt yer.*

*Kaynayan kara kurbağalar,
Kaynayan kara yutpalar,
Böğüren kara ayılar Han Er-
lik'in eseri.*

*Bunlardır korkunç engeller.
Tanrıya řükür, Kayrakkan!*

*(Sallayan, vuran,
dönen, titreyen).
Tozlu Kara Kasırğa,
Kaynayan Kara Göl,
Kaynayan Kara Cehennem.
Dokuz cehennem basamakları.
Dokuz rüzgârın oyununu.*

*(Dokuz boğanın güreştiğı
sürgek)
Uğuldaşan, böğürüşen...
Fırtınalı derin göl; Çayık,
Dalgalanan Kara Nehir,
Dalgaları döndüren Kara Den-
niz.*

*Solgun yutanlar,
Yeşil kalçalı.
Mavi nehrin kıyısı,
Toybodım'ın kıyısı
Dokuz nehrin selamlanan yeri.
Umar tımar dokuz nehrin se-*

¹ Sürüngen türü bir canavardır.

*Toybodımın talayı
Togus talay peltiri.
Peltir yerdiñ yakkazı.
Kirpiş payzın örgöölüü.
Kara palkaş örgöölüü
Kaan-Erliktiñ,
Yildirmelüü kuu baştıu temir-çakı.*

*Erlik piydiñ karmak salar algırları
Tege sogor mergenderi
Ejigine yuulgan.*

Şamanın Erlik İle Konuşması

*Pu parılgam slerge tabışsın!
Pajım ezen yatsın!
Kaya körüp alkatpagar.
Kaçanda polzo piyanıgar periger!
Adam Erlikke paş polzın!
Üç yılga amır yatsam,
Paza parılgagar paza yetsin.
Yakşı kamnıñ küçün alattan edeger.*

Yakşı piyanıgar yetkende,

Poro kökşün polun yadattan edebis.

*Adam Erlik alkış perzin!
Örö turgan Ülgen-bile,
Tömön turgan Erlik Ada,
Yargı alıjattan yer ede.*

Şaman, Erlik'e yaptığı seyahatini şu sözleri ile bitirir:

Kara pajım yayagan

lamlanan yeridir.

*Toybodım Nehri,
Dokuz nehrin ağzı;
Nehir ağzının kıyısı
Taş saray ve obalı.
Kara kilden saraylı
Erlik Han'ın,
Kuru başlı ve at bağlama yeri
demirden.*

*Erlik Piy'in balıkçı yiğitleri
Tekeleri öldüren avcıları,
Eşiğinde toplandılar.*

*Bu kurbarum size ulaşsın!
Başım sağlıklı olsun!
Geriye bakıp söyletmeyin beni.
Daima merhametinizi gösterin.
Erlik babama selam veriyorum.
Üç sene rahat içinde yaşarsam,
Size bir kurban daha ulaşsın.
İyi kamı da güçsüz bırakıyor-
sunuz,*

*Hayırlı merhametiniz ulaştı-
ğında,*

*Biz ak saçlı, saygın (uzun
ömürlü) oluruz*

*Erlik Baba himmet göstersiz!
Yukarıda duran Ülgen ile,
Aşağıda duran Erlik Baba,
Sebeptir ki (onlardan) karar
(kader) alıyoruz.*

Kara başımı yaratan

Kal-Erlikke paş polzın!
Kuykaluu pajım yayap koygon,
Orö pakkan Ülgen piyge, paş polzın!

Kaba Erlik'e selam olsun!
Dağınuk saçlı başımı yaratan,
Yukarıda (gökte) yaşayan
Ülgen-Piy'e selam olsun!

Bundan sonra şaman davulu önünde tutarak, yurt sahibinin sorularını bekler. Yurt sahibi ise saygı ile pipoyu şamana uzatarak şöyle der:

"Ya, yürüngen yeriger yakşı yeril
Poldı pa?"

"Nasıl, seyahatiniz iyi, kolay
geçti mi?"

Şaman: "ee, yakşı yürüüp keldim,
"yürerin-le yürüüp keldim.

Şaman: "Evet, iyi seyahat
ettim, gezip geri döndüm,

"Adam Erlik pir piyanın perip körör

Ve Erlik Babam galiba bir
bolgoy. merhamet gösterecek.

"Yürüüp kelzem-dee paşa pir, üç yıldır

Gidip geldim, eğer yaşarsak üç
sene

pajında, yakşı yürze paşa pir

sonra bir kere daha (kurban)
verelim.

"Adip körör. Kudaı alkış perze,

Tanrı izin verirse ve Erlik
merhamet

"Erlik piyan perze, paşa pir edip körör.

gösterirse, bir kez daha
(kurban) veririz

"Ya, emdi toktop yadım.

Fakat şimdilik (seyahati)
durduruyorum.

"Çaluu çabıdımı arıap toktodıp
köröyn tep yadım".

Çaluu çabı'ımı büyü ile
durdurmayı düşünüyorum".

Şaman'ın Çaluu'yu Ululamaya Başlaması

Yıldız közüñ çağılzın!

Yıldız gözlerin parlasın!

Yılan tilin yılışsın!

Yılan dilin hareket etsin!

Samuradiy kögüüstüü eden¹;

Bilgelik kitabı gibi mâkulsun;

Salkın kuyun tınıştıuu cdeger,

Soluğunuz rüzgâr ve kasırğa
gibidir,

Albınımıla albırbağan edem.

Akılsız başımla akılsızlık
etmedim.

¹ Samurazın sabar pıla saygardım (Hikmet kitabını parmak-işareti ile çözüyordum).

Adam Ülgen yayap koygon ede.

Obım pıla optolbogon ede.

Adam Erlik yayap koygon ede.

Külep közüñ çağılıp

Künnüñ altın alkap tur!

Möñün köziñ möltüñdejip

Ay karañudı keze şirte.

Ebiringe ençüü per!

Erlik piydiñ alkıjı!

Albataa tekşi çarçap turzun!

Ebirgen ejigñ ençüülüü yatsın!

Er ejigine ençüü per!

Albataa aytırba.

Altın möñün yargın çeç.

Kudaydın salımı pıla

Tokunaluu uyuku yayap kör.

Erletendüü er ejik

Ençüü yatsın!

Erdeneliüü pay-çakızı

At tınıjı amır yatsın!

Erlik piydiñ alkıjı...

Tar tebezi elbek yatsın!

(Böyle) beni Babam Ülgen

yarattı.

Rıyakârlık etmedim,

(Böyle) beni Babam Erlik

yarattı.

Tunç gözlerin parlasın!

Güneşin altına (güneşin

altındaki bölgeye) hayır ver.

Gümüş gözlerini kırparak,

Karanlığı kesiyorlar.

Dönen (şamana) rahat ver!

Erlik Piy'in hayır duası

Bütün halka yayılsın (Erlik'ten)

Kanatlı kapıların rahat içinde

olsun.

Saygın kapılara rahat ver.

Halkı sana yalvarmaya

zorlama.

Altın ve gümüş kararını ver.

Tanrının verdiği rahat uykuyu

ver.

Baştaki şerefli kapılar

Barış içinde olsunlar.

Değerli iyi at bağlama yeri

(Ve) at nefesi rahat içinde

olsun.

Erlik Piy'in hayır duası...

Malın dar yaylası daha geniş

olsun.

Hayvanların ipi daha uzun

olsun.

Tapçı yelezi¹ çöyö yatsın!

uzun polzın!

Çımalıdiy kin polzın!

Çıdırmandiy² pek yatsın!

Kölöktülüü kam-agajına epkelip

kör.

Köjögölüü pay-agajına epkelip kör.

Onço poluş surap turu.

Onço piıyan surap,

Onço poluş surap tur:

Al sanaam yarızın,

Ala közüüm yarızın!

Albattıma sangaam kirzin!

tabışsın!

Kuday salgan kurçuum!³

Tarkap çağıgar.

Kuykaluu paş kurçuu,

Kuş pörkümnüñ eezi çıksın.

Yüzün yürü yüis manyaktuu

Kigen kebimç kurçuuları,

Tarkan çıgıgar,

Katuu tözüüm Kanım-pile tildeje periger.

Altı adamnıñ kuygargan

Göbekliler karınca gibi (bol)

olsun!

Ve çıdırman gibi sağlam

yaşasınlar.

Gölgeli kam ağacının yanında

dur.

Gölgeli şerefli ağaca katıl.

Herkes yardım istiyor.

Her türlü merhameti dile,

Her türlü yardımı dile:

Vahşi aklım aydınlansın,

Ala gözüm aydınlansın,

Düşüncem halkımla birleşsin!

buluşsun!

Tanrının yarattığı kurçularım!

Dağlın (gökteki bulutların

kaybolduğu gibi)

Saçlı başımın kurçu,

"Kuş şapkasının" sahibi de

çıksın.

Yüz değişik sicimleri olanlar

Kurçuuları (hamiler) giydiğim

elbiselerin

Dağlın,

Korkunç töş Han'ım ile

anlaşın.

Altı atalarımın çağırdığı

¹ Yele: Tay, dana ve kuzuları bağlamaya yarayan uzun ip.

² Çıdırman: Dağların tepelerinde bulunan küçük kayın ormanı.

³ Kurçu: Çingiraklardan oluşan halka (Şamanın manyak'ının kemerinde bulunan ve dua sırasında şamana eşlik eden ruhları tasvir eden nesne)

Abu-Kaanga, ak tarıdakka yölönö-per.
Kazır kamım, Kaçı kam!
Katuı yaan kal Erlikke alkandı.

Abugayım Tiynes-kam, Surdın-kam,

Manış-kam.

Adar multık yölğölüü¹ Er-Saadak kam

Küzünjülü Köstöy kam.

Kün yarkınduu Toş-kam,

Katuı yaan kal Erlikten,

Tar atkança, alkanğılap turugur!

Abu Kaan'a ak tana yaslanın.

Korkunç kamun, Kaçı Kam!

Acımasız, büyük, korkunç

Erlik'i ululadın.

Amıcalarım: Tines kam, Surdın

Kam,

Manış kam

Yay silahlı Er Sadak Kam:

Çanlı çingiraklı Köstöy Kam.

Güneş parıltılı Toş Kam,

Acımasız, büyük ve korkunç

Erlik'i

Tan atana kadar ululamayı

sürdürün!

2. Altay Çaptı Kaan İçin Ayin

Aygır yalduı kaan, Çaptı-Kaan!

On kulakka ugar polzo,

On közüne körör polzo,

Pu malıñnan akka pütken

Malımdı aygır yalduı

Çaptı-Kaan tep perip yadım.

Pu malımdı aygır yalduı Çaptı-Kaan

alar-polzo,

Pu ayagım alça tüşsün!

Munı albas, kerek yok polzo,

Kömkö tüşsün!

Parılgazı tabışsın!

Pay toluu yedişsin!

Aygır yeleli han, Çaptı Kaan!

Sağ kulağın ile duyar olsan,

Sağ gözün ile görür olsan,

(O zaman) bu bereketli

maldan

Aygır yeleli malımı veriyorum,

Çaptı Kaan'a

Çaptı Kaan bu hayvanımı, yeleli

aygırı kabul ederse.

Bu kâsem ayakları üzerine

düşsün.

Eğer kabul etmezse, eğer ona

lâzım değilse,

Kâse ağzı aşağı düşsün.

Kurbanı ulaşsın!

Kutsal hediyeler ulaşsın!

¹ Yölgö: küçük yay.

*Pu yazagan nemedən
Köp yayap perzin.
Tumçuktuudu paştadıp yadırım,*

*Yakaluudan yazap pere turuum;
Albatti kiji kunukpaska, açınbaska,*

Altay amır yargı pergey-mine,

*Malıma mal kojulup,
Pajıma paş kojulup,
Onoñ yayp pergey-mine?
Kaçandaa amır pıçıp koygoy-mine?*

*Ak sagalduu Adam!
Aya tuzak yayagan.
Añdap mendep turarda,
Azık üleş pergen.
Azrayttan pala kudun yayagan.*

*Arbadayttan maldıñ kudun yayagan,
Aruu Altay yerim-sula!
Puura yaldıuu keñ-Altay!
Muñ kulaktuu Yerim-Su!
Aruu Altay Çaptı-Kaan munı surap
yadım!*

*Alkaganım yakşı uksun.
Pu amadagan yurtka
Piiyanı yetsin!
Pu kaçanda alkap turgan
Albatti yukş. yatsın!
Pu kaçan-daa yargım yakşı polzın!
Pu albattıdın ortoızına,*

*Bu hazırlanmış eşyalara karşı
Bir çok (merhamet) göstereyin.
Burnu ilerde olanı kurban
veriyorum,
Yakalı (elbiseleri) veriyorum;
Halk üzülmeyin, acı çekmesin,
diye,
Altay huzurlu bir karar
verecek,*

*Malıma mal katarak,
Başlarıma baş katarak,
İşte (Çaptı Kaan) yarattı mı?
Biçip keser mi daima rahat
olsun diye?*

*Aksakallı Babam!
Yay ve kapanları yaratan,
Ava acele ile giderken,
Av ve bereket veren.
Yetişen çocukların kutunu
yaratan.*

*Malı çoğaltan kutu yaratan,
Temiz Altay, yer-su!
Geniş Altay, deve yeleli!
Bin kulaklı ülkem!
Temiz Altay, Çaptı Kaan, bunu
diliyorum!*

*Övgümü iyi dinlesin.
Bu yalvaran halka
Merhamet gösterilsin!
Daima ululayan bu halk,
İyi yaşasın!
Bu kararım daima iyi olsun!
Bu halkın arasında,*

*Eki tildüü polup,
Tilmeş polup kaldım.
Yerdiñ üstünde albataa,
Onço yakşı polzın!
Kañça yüzün albataa,
Onço yakşı polzın!*

*İki dili olan ben,
Tercüman oldum.
Yeryüzünde yaşayan halk,
Herkes iyi olsun!
Ne kadar değişik insan varsa,
Herkes iyi olsun!*

[Şamanın] Kâse Atması

*Ala köskö körör polzo,
Aruu Altay kulakka ugar polzo,

Aar yurt amır polzın!
Albattı ezen yakşı yadattan polzo,

Pu ayak alça tüşsiin,
Ak yükeli şidelzin.
Altın çolbu tendep ber!
Pu mal yarabas polzo,*

*Ala gözleri görür olsa,
Temiz Altay kulakları ile
duyar olsa,
Her yurt huzur içinde olsun.
Halk sağılık içinde
yaşayacaksa eğer,
Kâse ayakları üzerine düşsün,
Ve beyaz yükeliyi tutsun.
Altın çolbuyu eşitle!
Eğer bu mal (kurbanlık) uygun
değilse,*

Kömkörö tüşsiin.

Kâse ters düşsün.

(Eğer kâse ters (ağız aşağıya doğru) düşerse seçilmiş olan hayvanı tarlaya bırakırlar. Kâse doğru (ağız yukarıya doğru) düşerse şaman dualarına devam eder):

*Örgöözüine piriksin,
Örköjine tabışsin.
Pu yazagan mal uçun
Munañ köp mal perzin.
Pu albattının yurtuna
Uur, yobol kidirbey, yakşı yatsın.*

*Saraya biriksin,
Hörgüçlüye ulaşsin.
Bu sunulan mal için
Daha çok mal versin.
Bu halkın evlerine
Hastalık ve acı gelmesin,
onlar iyi yaşasınlar
Uzun ip yaratsın (hayvanlar
için),*

Uzun yele yayap perzin,

Uzun ip yaratsın (hayvanlar

*Ulu arkıt pıçın perzin,
Maldı pıçıp,*

*Bol kürk yaratsın,
Malı biçip keserken,*

*Paştı kojup yatsın.
Katuu taştuu kança sürgek,
Yaş ağaştuu Çaptı-Kaan!
Pu yazagan parılga
Çaptı-Kaanga tabışsın.
Tuu ötküre közüün körüp,

Yer ötküre köksün sanap,

Yaraştıra mal yayap,

Yakşınak yurtun pıçın pergen.
Kaçandaa polzo,
Ezen amır yatsa,

Kara paji kartaygança yadar.*

Kaçandaa polzo, yañdaganga yadar.

Yurttaki Akşam Ayini

*At karaktuu Kaan-Suyla,
Ayrı tildüü Kaan-Kele!
Aygır yalduu Kaan-Çaptı-Kaan!
Pu parılğanı tabıştır!
Anañ altın yargı surap tur.
Agar yurtka ak pııyandı tilep kör,
Astıkpastañ pek yaya,
Ayrılbaz paş amır pıç!*

*Kaçandaa yañdaganga yalbargança
turar.*

*Yañdaganga yakşı kör,
Yarbarganga pııyan per.
Ak yükeli kadıluu*

*Başları eklesin.
Kaba taşlı sürgek ne kadarsa,
Yaş ağaçlı Çaptı Kaan!
Bu sunulan kurban
Çaptı Kaan'a ulaşsın.
Gözleri ile dağın arasından
bakıp,
Düşünce ile yerin arasından
geçip,
Yeterince (insanların ihtiyacına
göre) malı yarattı,
Yurtları güzelce biçip kesti.
Ne zaman olursa olsun,
Rahat ve sağlık içinde
yaşayarak,
Kara başlarımıza ak düşünceye
dek yaşayacağız.*

İnancımız daima var olacak..

*At gözlü Suyla Kaan,
Çatal dilli Kele Kaan!
Aygır yeleli han, Çaptı Kaan!
Bu kurbanı ulaştır.
Ondan altın karar iste.
Halk için ak merhamet iste,
Günahsız sağlam yarat,
Ayrılmaz başını sakın biçip
kes.
Daima inandığı (Tanrıya) dua
ederek durdular.
İnanana iyi bak,
Tapan merhamet göster.
Meyilli ak yükeli:*

*Artalıştan yemelip,
Ajuu yerden şidelip.
Kara ağaştı aralap,
Katuu taştı yakkalap.
Kança süirge yalbarıp,
Katuu puudak çögödüp,

Pay toluudan ülejip,

Parılgadan alıp;
Agartuudu süriin yayap perzin.
Adıtuud: öjäuü pıçıp perzin.
Üç sıranın pek yayazın.

Üzüü odın çoktuu pıçsın!
Kunukpaska Kuday,

Açınbaska Altay.

Altayım tep pajırıp turum!

Ürgüiyaa pek yayazın!

Üye-bile amır pıçsın!
Katuu kelze yakarzın!
Kayır kelze tıykarzın
Ok tagınbas kuyak polzın!
Yuu tıgınbas çerüü polzın.*

Çoğalıyor (halk için bereket)
tartı yerden,
Dayanıyor geçit yere.
Kara ormanı aralayıp,
Sert taşları kenarlayıp.
Birkaç süirge yalvararak,
Diz çöküp yalvararak sert
puudaklara,
Şeref hediyesinden payını
alarak,
Kurbandan (parça) alarak;
Kutsal süir¹ünü yaratsın
Mallı mülklüyü biçip kessin.
Çadırın üç kazığını sağlam
yapsın.
Sıcak ateşi biçip kessin.
Üzülmeye gerek yok, çünkü
Tanrı vardır.
Acı çekmeye gerek yok, çünkü
Altay (vardır)
(Ve ben) Altay'ım deyerek dua
ediyorum!
Ebediyen sağlam (halk)
yaratsın,
Nesilden nesle mutlu yaratsın!
(Hastalık) gelirse kovsun!
Acı (hastalık) olursa korusun.
Ok geçirmez zırh ol.
Düşmanın yenemediği ordu
olsun,

¹ Süir: Ölüm sırasında ayrılan hayvan ruhu. (Kurban töreninde hayvanın etini değil de süirünü kurban ederler) Çev.

Yaş agajı elgen,
Yajıl pürü yayılğan.
Eder kuştıñ ünü bile yalbardım,

Emdi keler yılga,
Ezen amır etkey-pide?

Ak yarıktıñ altına,
Pu Altayım üstüne,
Amır yakşı yürgey-pidem?
Karaltaa kidirbey

Kandiy yamanga tübaltpey

Kaçandaa kara pajım kalğança,
Albatıma yakşı yürgey-bidem?

Aar yurtka amır bolgı-bidem?

Yakkaladıñ meni tutturbaska,

Yakşı yayap pergey-bide?
Yamanga meni kiydirbey,
Yajım yedip ölgöynem?
Pu ak yarıktıñ altına,
Ak sağışla yürerge

Pu albattımınñ altında
Yamanı yok yakşınak yürgeynem?
Pu yañdap yatkan Kodayım, pir
alkıñ perzin.
Pu alkatkan albattım, komudabay,

Eğilen yaş ağaclar,
Açılan yeşil yapraklar...
Öten kuşların sesi ile
yalvarıyorum,
Şimdi, gelecek yılda
(Bizi) sağlıklı ve rahat yaşatır
mı?

Ak ışığın (gökyüzü) altında,
Bu Altay'ımın üzerinde,
Rahat ve iyi yaşayacak mıyım?
(Beni) karanlığa (yoksulluğa)
sokma,

Kötü olan hiçbir şeye
karıştıрма;
Kara başım var olduğu sürece,
Halkın arasında huzurlu yaşa-
yacak mıyım?
Halk arasında rahat olacak
mıyım?
Yakama kimse yapışmasın
diye,

Beni güçlü yaratır mı?
Kötülüğe bulaştırma beni,
Uzun ömürlü olacak mıyım?
Bu ak ışığın altında
Rahat vicdanla yaşamak
(istiyorum)
Bu halkım ile kötü bir şey
olmadan yaşayacak mıyım?
Bu inanılan (tapılan) Tanrı bir
tek merhamet versin.
Bu ululayan halkım
kırılmadan,

*Kaçandaa sügümçülüü yürzün.
Aylık polgon adım yaman polbozın!*

*Albattımdı alkap turarımda,
Alkijım yetsin!
Pu pajırıp yatkan Kudayım,
Meniñ uçun piyani yetsin!*

(Ara Ve Yurt Sahibi İle Şamanın Sohbetinden Sonra)

Ye, pu aylangan yurtuu amır polzın!

*Ebirgen yurtum ençüü bolzın!
Pu albattı-kijir yakşı yatsın!*

Pu pala parkka ençüü amır yatsın!

Kiynimnen yaman ayttırbazın!

*Em yanın yadım.
Yurtka yamun neme kirbezin!
Poyına aar yurtuna tabış!
Altın ayrıña pirik!
Art pogoçını alkap aş!
Akkan sudı amır keç!
Ak adamnıñ eezi,
Ar kumaktıñ uluzı,
At karaktuu Kaan-Suyla!
Adam Yezim, yetti buura!
Altın köldüñ üç buura!
Ees paştuu Abuu-Kaan!
Üç ejiktuu üjebe!
Taş yakkaluu Ala-Kaan!*

*Ebediyen neşeli olsun.
İsmim bir aylık yol mesafesinde
kötü olmasın!
Halkım için dua ederken,
Dualarım kabul edilsin!
Bu taptığım Tanrım,
Benim hatırıma bir merhamet
göstersin!*

*Bu yuvarlak yurt huzurlu
olsun!
Yuvarlak yurtum rahat olsun!
Bu kurban sunan insanlar iyi
yaşasınlar!
Bu çoluk çocuk rahat ve huzur
içinde yaşasın!
Sonra beni kötü
hatırlamasınlar!*

*Şimdi (eve) dönüyorum.
Yurta kötü bir şey girmesin!
Aileye (iyilik) ulaşsın!
Altın çatalına katılsın!
Hayırlısıyla geçidi geç!
Akan dereyi hayırlısıyla geç!
Ak babamın sahibi,
Yüce kumların halkı,
At gözlü Suyla Kaan!
Yezim Baba, yedi buğra!
Altın gölün üç buğrası!
Yüksek başlı Abuu Kaan!
Üç kapılı Üjebe!
Taş yakalı Ala Kaan!*

*Kan yakkaluu Kaan-Sumultı!
Kazır taykam Kayır-Kübü,*

*Kaan-Çamal!
Katu tuum, Kara-Köl!
Taylarım alkap tartkan.
Tarak tiştüü Kaan-Adıgan,
Aygır yaldıu Kaan-Çolobo!
Altı ejiktüü Ak-Kaya!
Uç üyeliü Küren-Art,
Yajıl tondu Aba Sas,
Eelgerlüü Yajı-yaş,
Kaptal tondı Kaan-Çobor,
Tarak tiştüü Kaan-yojo,
Kaya tuşken Kaan-Çoo,
Kar'ay yüstüü eeni.
Uç müyestüü Kara-Kaya,
Yes küree Yezim-piy,
Yayap koyor tujunda,
Alkap turgan kaçça taykam pu.
Poyımın altı ayraa tabışsın!
Alır otko piriksin!*

*Kan yakalı Sumultı Kaan!
Korkunç dağlarım, Kayır,
Kübü,*

*Çamal Kaan!
Güçlü dağım, Kara Köl!
Dayılarım ululayarak çektiler.
Tarak dişli Adıgan Kaan,
Aygır yelesi Çolobo Kaan!
Altı kapılı Ak Kaya!
Uç parçalı Küren Art,
Yeşil kürklü Aba Sas,
Hastalık gönderen Yajı Yaş,
Kürklü Çobor Kaan,
Tarak dişli Kan Yojo,
Geriye bakan Çoo Kaan,
Kara ay yüzlü yaşlı kadın
Uç boynuzlu Kara Kaya,
Bakır yerli Yezim Piy,
Beni yarattıkları zaman,
Bu ululanan dağlar vardı.
Altı kazığımıza katılınsınlar!
Korkunç ateşe katılınsınlar!*

3. Ülgen'in Oğlu Karşıt İçin Yapılan Ayin

Şamanın Yola Çıkmadan Önce Evinde Okuduğu Dua

Albattı kiji amadan keldi.

Munıñ uçun bajın bilgen Bayanam!

Paştan turgan yaan Kudayım!

*Pu albattın uçun meni baştap
Alkatsın!*

Yer tenere büderde,

Kurban sunan halk rica ile

geldi.

Bunun için başımı yöneten

Bayan'ım!

(Beni) yönlendiren Ulu

Tanrım!

Bu halkın hatırına, beni

yönlendirerek, hayır versin!

Yer ve gök yaratıldığından beri

Yañdap kalgan yañıbıs,
Yetti üyaden turguza bajırıp kalgan,
Yañdap kalgan Kudaybıs.
Pu albattı surap kelerde,
Mumun uçun ak yarık, ay kün tep,

Munun uçun amadap yalbarıp yat
albattı.

İnandığımız dinimiz vardır;
Yedi nesil inançlı olarak kaldı
Taptığımız Tanrımız
Bu halk rica ile geldi,
(Seni) ak ı ışık, ay ve güneş
adlandırarak;
Bunun için halk inançla
yalvarıyor.

Çadıra Gelince Yayık İçin

Alır ottıñ eezi!
Al yalgınıñ uluzı!
Ayrılbastın yayagan,
Astıkpastın bıçıgan!

Alır ottuu Ak-yayık!
Teñeredegi kuday!
Munun uçun yalbarıp yadım.

Korkunç ateşin sahibi!
Korkunç alevin başı!
Ayrılmaz ruhun yaratıcısı,
Günahsız (temiz) ruhu (hayat)
biçip kesen!
Korkunç ateşli Ak Yayık!
Gökteki Tanrı!
Bunun için yalvarıyorum.

Teñere'ye (Ülgen'in Oğlu Karşıt'a)

Ülgen Biyden ayrılğan,
Üç tekpiştüü Bay Karşıt!
Ozogi ulus püderde,
Adam Ülgen, tep yalbarıp turgan!
Ozogi yañıbıs püderde
Artkan kalgan üreni,
Anı-taa-ok yañdap turubıs.
Yer yeris püderde,
Yetti öbökö yañdap kalgan yañıbıs.

Ülgen Biy'den ayrılan,
Üç basamaklı Bay Karşıt!
Eski halklar yaratılırken,
Ülgen Baba diye yalvardılar!
Eski inanç oluşurken,
Biz kalan çocuklar da,
O zamandan beri inanıyoruz.
Kainatın yaratılışından beri
İnancımız yedi nesil boyunca
kabul edildi.

Kurbanlık Hayvanların Yıkanması

As üürden taldap aldım,
Aydar maldan şüdüim.

Küçük sürüden seçtim,
Otlanan hayvanlardan seçtim
(ruhlarımla danışarak belirttim)

*Tençerede Kудay körör bolzo,
Üstünü ayak salıp yadım.
Alça tüşün tep.
Tençerede kудay munı körbös polzo,
Pu salgan ayak kömkörö tüşün;
Pojudın yadım.
Munı körgönü çın bolzo,
Pu maldı tayıp turum.
(Davula vurur)*

Eğer gökteki Tanrı kabul
ederse (bu hayvanı),
Üstüne kâse koyuyorum.
Ayağı üstüne düşsün diye.
Eğer gökteki Tanrı kabul
etmezse,
Bu koyduğum kâse ağzı aşığı
düşsün;
Ve bırakıyorum (hayvanı).
Eğer (kurban) kabul edildiyse,
Bu hayvanı kurban ediyorum.

Yıkama Töreninden Sonra Şaman Çadıra Girer:

Yayık'a

*Ayas Kanka baştazın,
Olbös yurtta bek yaya,
Oçpös ottı çöktü bıça,
Ölböskö baştı bek yaya,
Yamanka baştabai,
Yakşızılıktı beriger!
Koltuk altınan korobozın,
Edek altınan endelbezin.
Paştın suzun¹ suradım,
Paş kojıralın tiledim.
Eki boyı ezen bolzın!*

Ayas Kaan'a giden yoluda
rehber ol,
Ölümsüz yurdu (halkı) yarat,
Sönmeyen ve alev alev yanan
ateşi yarat,
Sağlam, ölümsüz baş yarat,
Kötüye götürmeden,
İyilik verin!
Koltuk altından (çocuklar)
azalmasın,
Etek altından yanılmasın.
Baş için bereket istiyorum,
Başların çoğalmasını diledim.
İkisi de sağlıklı olsunlar!

¹ Suz kelimesi, V. Verbitskiy'nin, Altay ve Aladağ Türk Lehçelerinin Sözlüğü'nde (Kazan, 1884) s. 310-311: "suzı" olarak geçer; V. V. Radlov'un, Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde ise, c. IV, 781: "sus" olarak geçer.

Endelbesten surap turp:
Pala suzun berzin,
Mal kudın yayazın!
Palalu bolup yatı kay nem?
Malım ezen turgay ne?
Paş kudun bıçızın!
Yobol tep neme yok polzın
Kaçan amır yadarka surap turum,

Kandiy yaman neme tabılbazın.
Yabınganım yukka boldı,
Yastanganım yabıs poldı.
Yaraştırı yayap pergey bedi,
Yakşınak pıçıp koygoy bedi?

Yalbarğanım Tenjere,
Yaltanganım Ayas-Kaan!
Erten çıgar Kün aldı,
Enjir tiyer Ay aldı-
Ayas Kaanın yargızı.
Yaraştırı yayaçı,
Altaydı keerkedip yayagan
Albattını tenj yayagan.
Emel ağaşı pürlendi.
Yırluu köök etti.
El albattı ezen bolup yadarda,

Emel ağaşı pür yaydı.
Yayaçı tep yalbarıp turum.

Kusursuz olandan istiyorum:
Çocuklar versin,
Malın bereketini versin.
Çocuklu olarak yaşarlar mı?
Malım rahat içinde durur mu?
Başın bereketini yaratsın!
Acı denilen şey olmasın.
Daima rahat içinde hayat
istiyorum,

Kötü bir şey olmasın.
Örtüm ince oldu,
Yastığım alçak oldu.
Bütün bunlar rahat olurlar mı?
Bütün bunlar iyi şekilde
yaratılır mı (Yayıık)?

Yalvardığım Tanrı,
Korktuğum Ayas Kaan!
Erken doğan güneş,
Akşam parlayan ay-
Ayas Kaan'ın belirttiği.
Endamlı güzelliğin yaratıcısı,
Güzellik içinde Altay'ı yaratan,
Halkını eşit yarattı,
Sedir ormanı yapraklandı.
Guguk kuşu ötmeye başladı.
Halk huzurlu yaşamaya
başladığında,
Sedir ormanı yapraklarını açtı.
Sana yaratıcı diyerek
yalvarıyorum

Paş Tutkan'a Akşam Ayini

Ak yedekke orolgon albattı kiji

Halk arasından ak dizgine
takılan kişi

*Em munaŋ oyto burulup yan!
Anıŋ üleji oyto yanza
Em keletten koŋur küste, -
Pir elik Kudaŋ oo berzin!
Perildi. Op Kuruy!
Yayık, Teŋere see yayap perzin!*

*Şimdi buradan eve dönsün!
Kısmeti, döndüğünde
Gelecek yılki konur güzde, -
Tanrı ona bir teke versin.
Verildi. "Op Kuruy!"¹
Yayık ve Teŋere sana hakketti-
ğini versinler!*

Karlık'a

*At başınca,
Ala Karlık!
Koy başınca,
Koŋur Karlık!*

*At başı kadar
Ala Karlık!
Koyun başı kadar,
Konur Karlık!*

Puudak

1.

*Üç olbuktuu² Pay-Kayŋ!³
Yalagalu⁴ Pay-Tepseŋ!
Ol albattının etkeniŋ
Ak karalaŋ şılayttan.*

*Üç olbuklu Pay Kayŋ!
Yalagalı Pay Tepseŋ!
Bu halkın ettiğinin
Beyazlığı ve karanlığı
araştıran.*

*Albattının azrap yatkan malın
biletten,
Yurttap yatkan yurtunun
Yakşı yamanın biletten.
Ol etken nemeni*

*Halkın beslenen hayvanlarını
bilen,
Çevrede yaşayanların
İyiliğini ve kötülüğünü bilen.
Bu (kurbanlık) hayvanı da*

¹ *Kuruy*: Tanrıya seslenirken kullanılan ünlem (krş. Moğol. halh.urg. "hore!" Oyratça. "hore-hore!"). N. P. Krş. V. V. Radlov ve V. Verbitskiy'nin sözlüklerinde "op" ve "kuruy".

² *Olbuk*: Moğolca'dan alınmış bir kelimedir. "Keçe" (üstünde oturan) anlamına gelir N. P. Yakutsk. *Olboh*, oturmak için saygın bir yer, saygıdeğer misafirler için ayırmıştır, oturacak yer. E. K. Pekarskiy, *Yakut Dili Sözlüğü*, s. 1814. Karşılaştırınız. *Olpok* (kara-kirg.) zırh; *olpak* (taranç.), zırh, başlık. V. V. Radlov, *Opit Slovarja...* c. I, sütun 1096.

³ *Pay Kayŋ*: Gür yapraklı bir akağaç. Canlı varlık olarak kabul edilir.

⁴ *Yalaga*: Milli Kalmuk şapkasına bağlanan kurdele.

*Kança yepseldi biletten.
Mal azrayttan kijiniŋ
Tebezi anda turup-yat.
Pala azrayttan kijiniŋ,
Palazı anda turup yat.*

2.

Yerdiŋ üstün sayıp yatkan Soloŋı!

*Ayluu Kündüü Teŋere!
Altoon segis Ak-soloŋı!
Albattını yayap yatkan,
Ada öbökö Teŋere!
Aylıktuuı bıçıp yatkan
Enem, akka-Ayas-Kaan!*

Kat alıŋkan Kazır-Buura!

3.

*Kaylap turgan Üç Sürgek.
Kuu yalkın eezi,
Kuu altam uluzı!

Pu kuçıyaktı –
Yaş ürendi yayap koygon.
Yer üstünde albattını bıçıp yatkan.
Yayap yatkan yayuuçı,
Yarık kündüü Teŋere.
Pıçın yatkan bıçuuçı,
Pu teŋerede yaŋıs Kuday!
Ol erdineni bıçıgan –
Teŋerediŋ yargızı.
Pu el albattı yalbargan,
Ada eneniŋ yaŋı.*

*Ve değişik hazırlıkları da bilen.
Mal besleyen kişinin,
Otlağı orada duruyor.
Çocuk büyüten kişinin,
Çocukları orada duruyor.*

Yeryüzüne saplanan

gökkuşağı!

*Aylı güneşli gökyüzü!
Altmış sekiz ak gökkuşağı!
Halkı yaratan
Ata ve babaların gökyüzü!
Mutlu insanları yaratan
Ar nem ve ağabeyim Ayas*

Kaan!

Kat kat yükselen Kazır Buura!

*Uğuldayan Üç Sürgek.
Solgun yıldırımların sahibi,
Solgun adımların (yıldırım
ışlıtların) başı.
Bu kuşları (çocukları)
Genç meyveleri yaratan.
Yeryüzünde halkı kesip biçen,
Yaratan yaratıcı,
Parlak güneşli gökyüzüm.
Kesip biçen kesici,
Bu gökyüzündeki tek Kuday!
Erdine (mutluluk) biçen -
Gökyüzünün talihi.
Yalvaran bu el ve halkı,
Baba ve annelerin inancı.*

Gökyüzünde, Üçüncü Sürgek'teki Dua

*Pu ak yarıktı cmandap keldim,
Albattı biyanın yetkey-ne tep.*

Pu albattı slerdi küzep

*Takıp turu.
Teñereniñ ejigiy,
Altın ejik açılzın!
Ak küre biriksin!*

*Kümüş üygen sugulzun,
Külar er salınsın!
Altın noktom
Oytto aylanıp
Amır otko tabışsın!
Alkış perip kalınar...
Op kırıy, op kırıy, op kırıy!
Op kırıynıñ kırıy!
Al otkongo² biriksin,
Altı ayraa tabışsın.
Albattıga bir biyanı berişsin.*

*Ak Yayık sen pektep tut
Ol-ok kuruydı!
Ağar başı amır bolzın,
As üürü ençüü bolzın!
Ak Yayık, sen bektep tut!
Op kuruy, op kuruy, op kuruy!*

*Bu ak dünyayı isteyip geldim,
Halka merhamet gösterilir mi,
diye.*

*Bu insanlar sizleri¹ bekliyorlar
ve*

*Kurban veriyorlar.
Gökyüzünün kapısı,
Altın eşik açılın!
Ak (küre) yerleşim yerine
katılın!*

*Gümüş dizgin takılın,
Tunç eyer salınsın!
Altın dizginim
Geri dönsün
Ve barış içinde ateşe ulaşsın.
Hayır dualar edip kalın...
"Op kırıy, op kırıy, op kırıy"
"Op kırıyın kırıy!"
Yabani ateş hanına katılın,
Altı çatalına ulaşsın.
Halka bir merhamet
gösterilsin.*

*Ak Yayık, sıkı tut
Bu kırıy!
Ağaran başı huzurlu olsun,
Küçük aile mutlu olsun!
Ak Yayık, sıkı tut!
"Op kırıy, op kırıy, op kırıy"*

¹ Şaman burada Ülgen'in temsilcisi utkunçı ile karşılaşıyor.

² Otkon < "ateş" + kan "han". Karşılaştırmz. Moğol. *odkan kalakan eke* "ateş anası, ateş çarışesi" N. P.

Puudaklardan Dönüşünde

Palagaluu Pay-Kayın...

At kulaktuu ala-kas.

Üç palaluu konur kas,

Alır otko tabıştırızın,

Al yalinga biriktirzin!

Ayrılbaz tınımdı,

Aşpas pajımdı

Amır edip tabıştırızın!

Ayılga altı ayraa oyto tabıştım!

Pu tenjeredin yargızı-bıla

Kas oyto tabışsın! tep.

(Davula vurulur)

Kısa bir aradan sonra şaman sonuç kısmına geçer.

Çaluu'ya

Emdi amırap yookton tokunagar,

Erten tañın aldı-bıla küñ çıksa,

Altın çolbu tenjep turugar,

Ak şiree ködürüger.

Anı burup yazap slerge

Tenjep berer.

Dallı, gür yapraklı Pay Kayın...

At kulaklı ala kaz.

Üç yavrulu konur kaz,

Yanan ateşe ulaştırısın,

Korkunç aleve katsın!

Ayrılmaz tınımu,

Geçmez başımı

Bariş içinde (geri) ulaştırısın!

Ayıldaki altı çatala geri

döndüm!

Bu gökyüzünün yargısı ile

Kaz geri dönsün, diye!

Şimdi rahatça uyku için durun

(körmös),

Yarın, şafaktan önce, güneş

çıksa,

Altın çolbu'yu denk edin,

Ak tahta çıkarın.

Onu (hayvanı) burup

(öldürüp) hazırlarlar

Ve sizlere eşit edip¹ (kısmet)

verirler.

Sabahleyin, Hayvanı Boğmadan Önce

Endi tañ adarda,

Kün çıgarda,

Sünezini tabışsın!

Şimdi, tan attığında,

Gün çıktığında,

Ruhu (hayvanın) ulaşsın!

¹ Eşit etmek = layık kabul etmek

Tört şarkılıuu Bay Kayınını

*Orı yanına koştolıp,
Yülin bolgon ak yügele,
Kadılıp yat.
Yürek bolgon tör-bakkan,
Aruu aldınını şidelip yat.*

*Altay keçken Ak-Keçkil,
Agararda ak-koyon,
Arba aldınan baştap turu.*

Ülegerlüü ala şonkor, at-karçıga,

*Ak pulutka şidelzin!
Ayga, Künge tabışsın!
(Üç üyelü üle tekpiş tebilzin).*

*Ulbürektüü kuş pörüük silkinip,
Ayas Kaanga şidelzin!
Üç yalama yayılıp*

Ak yarıkka yalbarıp yadım.

Kurban Taşı Yanında Okunan Dua

(Bu dualar şamanistlerin adak olarak şarap verdikleri sırada okunur; şaman, verilen her adaktan özel serpmiş işlemi yapar)

Yurt Sahibinden

*Pu Kudayım tep sananarda,
Azraganın ak südüün azıp aldı,
Anı kijee amzatpay,
Yaman bijar etpey tomdop yat.*

Dört belikli başlıklı Bay

Kayın'ın

*Sağ tarafına koşup,
Beyin olan ak yügelede
Uzanıp yatın.
Yürek olan ön direğe,
Aydın olan senin önünde
dayanıyor (hayvan)*

*Altay'dan geçen Ak Keçkil,
Ve ağaran ak tavşan,
Çağırışın (kurban etme
sırasında) başında oluyor.
İşaretli ala şalın ve ala doğan-
at*

*Ak buluta dayansın!
Aya ve güneşe ulaşsın!
(Üç basamaklı merdivene ayak
basılsın).*

*Tüylü kuş şapkası sallanarak,
Ayas Kaan'a dayansın!
(Benim) üç kurdelem
dalgalanıyor.*

Ak ışığa dua ediyorum.

Başka İnsanlardan

<i>Art pogoçı ajıp keldi,</i>	Dağ geçidini aşıp geldi.
<i>Ağın sudu kəçip keldi.</i>	Coşkun nehri geçip geldi.
<i>Kudayım tep sananıp keldi albattı.</i>	Kuday'ım diye halk geldi.
<i>Pu albattı uçun men slerge,</i>	Bu halk adına
<i>Tomdop yadım.</i>	Ben sizlere kurban veriyorum

Kâse ve Et Atarken

<i>Ye, bu amdagan barılgazı,</i>	İşte bu istediğiniz kurban,
<i>Tenhere yarağan bolzo,</i>	Göke layık olduysa,
<i>Pajı ezenbe?</i>	Başlarımız esen olur mu?
<i>Pala amırba?</i>	Çocuklarımız huzurlu olur mu?
<i>Amır ençüü Kuday yaxşı körgön bolzo,</i>	Barış ve huzur veren Kuday bunu beğenmişse,
<i>Pu alça ayak yaxşı tüşsün!</i>	Bu kâse ayakları üzerine düşsün!
<i>Pu tabışpagan, körbögön bolzo,</i>	Bu kurban kabul edilmediyse,
<i>Kömkörö tüşsün!</i>	Kâse ağzı üzerine düşsün!
(Kâse atılır)	

Yurtun İçinde

<i>Pu tenhere yetken</i>	Göke ulaşan bu (kurban):
<i>Maldın ürsü, tomu, üleji.</i>	Malın yağı ve en iyi parçası.
<i>Kudayımın yargızı otko yedijip</i>	Kuday'ımın yargısı ateşin
<i>turzun!</i>	yanında olsun!
<i>Albatta tabijip turzun!</i>	Ve halka ulaşsın!

Yurtun On Köşesine (Et Dolu Tabak İle)

Yeraltındaki Ruhlara (Körmös)

<i>Pu Kudaydın üleji,</i>	Bu Kuday'ın payı,
<i>Munañ alıp turzun!</i>	Ondan alın!

Ocağın Etrafında

<i>Ada çakkan ot alğın.</i>	Babanın yaktığı alevli ateş.
-----------------------------	------------------------------

Ene kömgön taş oçok.
Uç burgalgan bos tüdüün,
Ayas Kaanga tomulgan.
Uziüü çakkan yalır odım,
Yer-yenjske ebir kör!
Ak Yayıktañ Altay yargı surap turzun!

Aydañ künnen bir bijanı yedişsin!

Yalır otko tabışsin!

Çaluu'nun Eve Dönüşünde Okunan Dua

Pu aylangan yurtuñ
Amır bolzın!
Kaçandaa yamanga yukturbay
Yakşı yatsın.
Em men tenjerezine kamdap alkadım.

Em yanıp oytto aylım tep,
Sananıp yadım.
Yer üstünde kança albattı alkıjın

Onço yakşı berzin!
Emdi yanıp yadım.

Annenin gömdüğü taş ocak.
Üç kere burulan boz tütün,
Ayas Kaan için yükselen.
Sıcak çıkan alevli ateşim,
Kainatın etrafına dolan!
Ak Yayık'tan karar istesin

Altay!

Aydan güneşten merhamet
yetişsin!

Alevli ateşe ulaşsın!

Döndüğümüz bu ev

Refah içinde olsun!

Asla kötü bir şey bulaşmasın,

İyi yaşasın!

Bundan önce göğün şerefine

ayın yaptım.

Şimdi eve dönerken,

Evimi düşünüyorum.

Yeryüzünde ne kadar halk

varsa,

Herkese iyilik versin!

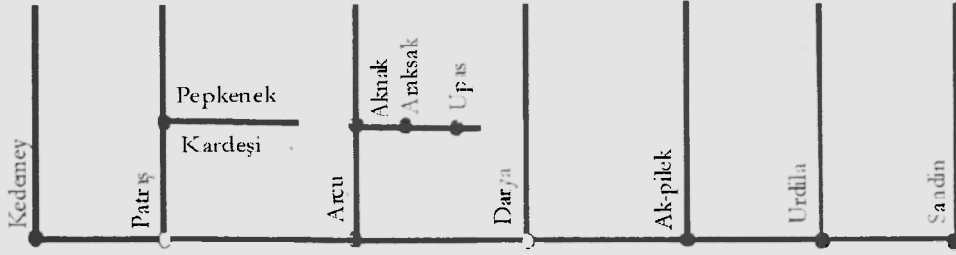
Şimdi (eve) dönüyorum.

YEDİNCİ BÖLÜM

ALTAY ŞAMANLARININ SOY AĞAÇLARI VE TANRILAŞMIŞ ATALARI¹

Kürtü Art (Katun Nehri'nin sol kolu)

Togus boyundan olan *Şaman Kedemey*, yirmi beş yaşındadır. Altı senedir *manyaksız* ayin yapmaktadır. Sadece temiz töslere, yani *Ülgen*'e, *Ülgen*'in oğullarına, Altay dağının ruhlarına ve kendi şaman atalarına kurban sunmaktadır.

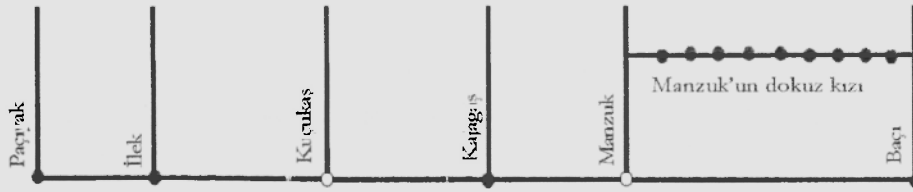

(Baba tarafından soy ağacı)²

Şaman Kedemey'e etkisi olan ata şamanlar (tös): *Sandin*, *Ak Pilek* ve *Urdila*dır. *Manyaksız* ayin yapan *Ata Sandin*, Teletska Gölü'nün kıyısında yaşamıştı. *Sandin*'nin çaluusu kurdeleli iki küçük tüñürçektir.

Ak Ayrı, (Katun Nehri'nin sol kıyısı)

Irkıt boyundan olan *Şaman Paçıyak*, yaşlı biridir.

(Baba tarafından soy ağacı)

¹ Altay şamanlarının soy ağacı 1910'da Altay seyahatinde kaydedilmiştir. 1912'de bu kayıtkar yeni hikâyelerle tamamlanmıştır. Aynı zamanda ata şamanlar hakkında öğretmen N. Ya. Nikiforov'un birkaç yazısı da eklenmiştir.

² Birinci soy ağacı, şamanın baba tarafından soyunu; ikincisi ise, anne tarafından soyunu işaret eder. Yan çizgilerle erkek ve kız kardeşlerin soyu gösterilir. Soy ağacındaki erkek ve kadın şamanlar siyah yuvarlak olarak işaretlenmiştir.

Paçıyak, manyaklı bir şamandır. Sadece kara töslere; *Erlık* ve onun oğullarına ayin yapar.

Şaman *Paçıyak*'ın atası *Ulgen*'e gözü yaralı bir at kurban etmişti. *Ulgen* bu yüzden ona çok kızmış ve tüm soyuna temiz töslere kurban etme yasağı getirmişti.

Paçıyak Şaman'ının aylında erkek tarafında şaman ata *Öldyök*'ün tasviri (*çaluu*) vardır. Tasvir, kırmızı püsküllü sarı kumaştan üç düz sicimden (*çaçak*) yapılmıştır. Tasvirin uzunluğu 40 cm.'dir.

Çantı boyundan olan Altaylı *Tokpadan Tokpan*, 5. Altay düçinadandır ve şaman değildir.

Tokpadan'ın aylında kadın şaman *Sandi* ya da *Sandep*'in kurdeleli tasviri vardır. Tasvir, erkek tarafında asılı olup dokuz tane kurdele (*yalama*) ve kenarlarda asılmış lacivert *arçuullardan* oluşmaktadır. Tasvirin kurdeleleri (*yalama*) ortasmdan ve aşağısından püsküller ile süslenmiştir.

Çaluunun uzunluğu 35 cm., genişliği 30 cm.dir, *arçuul* ise kare şeklinde olup kenar uzunluğu 16 cm.dir.

Kadın şaman *Sandep*, *Kergil* oymağındandır; duldur ve çocuğu yoktur. Soyot boyundandır.

Sandep, önceleri *Kuyum Nehri*'nin kıyısında yaşamış, sonra ise erkek kardeşleriyle birlikte Kan nehrinin kıyısına taşınmıştır. Orada hastalanmış, vücudunda kötü kokan yaralar çıkmış. Erkek kardeşleri onu aşağılamaya başlamış ve *Kadır-kabak* veya *Kayrakanın kuy* mağarasına yollamışlar. Sütüyle beslenmesi için de beş keçi vermişler. *Sandep*, mağaranın yanından geçenlerden uzaktan uzağa tuğla çayı dilenmiş.

Sandep yaşadığı dönemde şöyle demiş:

Meni karındaştar uurulu tep, yeskindi, Kardeşlerim hastasın diye beni
terk ettiler.

Ölgön tujumda, kaji-daa kiji, Ölümümden sonra yabancılar,
Karındaş-taa kiji polzın, Ya da kardeşlerim olsun,
Turguluzu polorım. Beni ayağa kaldırsınlar (tasvi-
rimi yapıp ona saygı
göstersinler)

Altaylı şamanlar *Sandep*'i evcil hayvanların hamisi sayarlar. İnekler hastalandığında *Sandep* için yeni tuğla çayının ilk demini serperler.

Biri hastalandığı zaman *Sandep*'e ya beyaz koyun, ya da kara keçi kurban ederler. Geleneksel tören yapıldığında etin bir kısmını küçük parçalara ayırıp *Sandep* için atarlar, geri kalan eti ise orada bulunan insanlar yerler. Kurbanlık hayvanın kemikleri, diğer kurbanlarda olduğu gibi yakılmaz, tarlaya atılır.

Sandep İçin İlk Dua

<i>Kannın içi Kabak-tayka turguluu</i>	<i>Kan Nehri'nin kıyısında, Kabak</i>
<i>Candi ede kam ede!</i>	<i>taygasında yaşamış olan,</i>
<i>Ak malga biyanduu edeger.</i>	<i>Sandep teyze, kam teyze!</i>
	<i>Siz hayırlı mal için</i>
	<i>uğurluydunuz.</i>
<i>Aruu töziñ Abu-Kaan ede.</i>	<i>Temiz töşün Abu Kaan idi.</i>
<i>Ay tañdakta tepkindüü eden.</i>	<i>Ayın doğuşunda yerin var.</i>
<i>Albatta biyanduu edeger.</i>	<i>Kurban sunanlara uğur</i>
	<i>getirdiniz.</i>
<i>Elin çaka piidiip kalgan edeger.</i>	<i>Halk yaşadığı sürece böyle</i>
	<i>olur.</i>

Sandep İçin İkinci Dua

<i>Albatta edirgen...</i>	<i>Kurban verenler tarafından</i>
	<i>sayılan...</i>
<i>Yetti yüke ködürtken.</i>	<i>Yedi nesil sana tapmıştır.</i>
<i>Tamgaluu kara çay cuuzinduu,</i>	<i>Mühürlü kara çay içeceğindir,</i>
<i>Ak koy barılgaluu.</i>	<i>Ak koyun kurban senin için.</i>
<i>Kara bajıma biiyan per!</i>	<i>Kara başıma merhamet et!</i>
<i>Ayılım içiyneñ yaboli çıgarba.</i>	<i>Evimde hastalığa yer verme.</i>
<i>Ayılımnıñ içineñ slerdı kündülep</i>	<i>Evimde sizi sayarım.</i>
<i>yadırım.</i>	
<i>Poyım ölüp kalgajım,</i>	<i>Eğer öleceksem,</i>
<i>Palam seni kündülezin.</i>	<i>Çocuklarım seni saysınlar.</i>
<i>Kaçan seni unutpayn,</i>	<i>Seni asla unutmam,</i>
<i>See bajırıp yüireyn.</i>	<i>Sana taparım.</i>

Ata Şaman Öndiyek

Öndiyek'in her birinde püsküller (çaçak) olan ve üç sarı sicimden meydana gelen bir çaluusu vardır.

Öndiyek, Soyot boyundandır. İlk önce Kemçik Nehri'nin kıyısında yaşamış, sonra ise Altay'a göç etmiştir. Öndiyek'ten Altay'da Paktıyak soyu kalmıştır.

Öndiyek, korkunç ve kindar bir şamandır (uktuu yaan kam/soylu ve saygın kam).

Altaylıların anlattıklarına göre, rahmetli ata Öndiyek, geceleri ayın yapar, hatta aylara girermiş. Eğer ayın yapan Öndiyek'i, ayılda duyan olursa, ayıl sahibi büyük bir felakete uğramış, hatta ölebilmemiş de.

Öndiyek'e kurban olarak beyaz koç verilir.

Öndiyek'e Dua

Yetti ejiktüü yer-su.

Ene yeris Kaan Altay,

Kabak-tayka, kattuu tuum!

Karım-tayka – eelüü tuum!

Edirgeniñ üç öñçök...

Sumultıñ üç ıyıkka

Teep yürgen yerin ol.

Öndiyektiñ yetti çolmon,

Epkin tuun ol ede.

Kattuu tur kazılğanıñ ekki ıyık...

Kayra tüşken kazılğandu,ı,

Ekki emçektüü, ekki Çamal...

Çaptı boyundan olan Kaçi-Kam, Altaylı ata şamandır.

Yedi eşikli yer-su (ülke).

Anam, vatanım Kaan Altay'ım,

Kabak taygam, heybetli dağım!

Karım tayga, sahipli dağım!

Uç tane harman öñçök...

Uç tane Sumultın ıyık üzerinde

(Önceden) yol yürüdün.

Öndiyek'in yedi şafağı;

Güçlü rüzgârlı dağın.

Korkunç dağın senin iki ıyık

(kırmızı) kuzukulağı ile...

Geri sarkan (siyah)

kuzukulaklı,

İki memeli, iki Çamal...

Tasviri, kumaştan şeritli (çaçak) üç kurdele ve yan tarafında asılı kumaş parçası (arçuul) ile yapılır.

Kaçi-kam, şamanlarda değişik istekler uyandırır, kulagına kiji bolup, aydar berer (insan kulağına bir şeyler söyler; konuşma yeteneği verir).

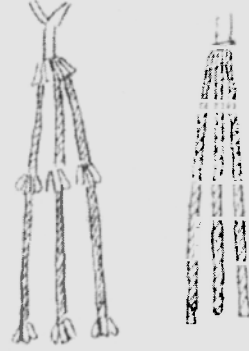
Kaçi-Kam'a üç senede bir koç kurban edilir.

Akıt-Kam, şaman atadır. *Kergil* boyundandır. Çocukların hamisidir. Çocuklar sıtmaya (*kara yan*) yakalandığı zaman *Akıt'a* kurban olarak kara teke verilir.

Tasviri kurdelelerden yapılır, *arçuulu* yoktur (res. 98; krş. res. 99).

Satıya veya *Sat*, ata şamandır. *Kergil* boyundandır. Yaşlı kadın *Satıya*, *Kabak Kam*'ın karısıdır. Onun *çalıusu* kurdele tutamı (*yalama*)dır.

Adak olarak *saba* (kırmızı tulumu) verilir. İçki olarak iki kazanda şarap yapıp *Satıya*'nın tasvirine serperler.

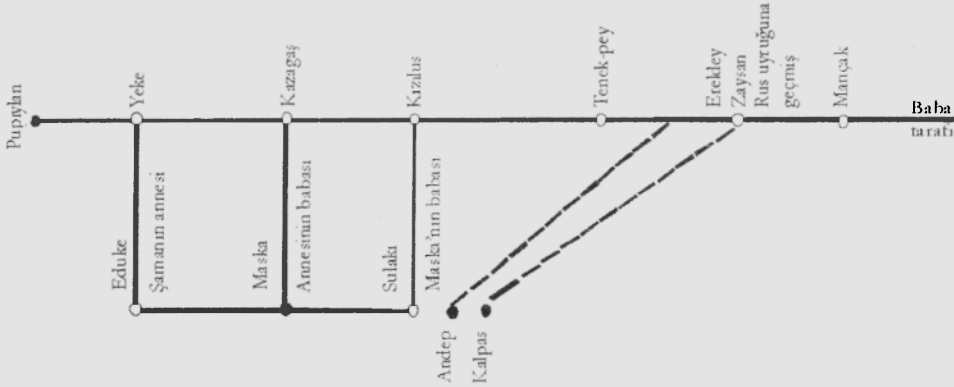

Resim 98-99

Sema Nehri'nin Kolu Olan Çiçke Çargı Bölgesi

Mundus boyundan olan *Şaman Pupiylan*, kırk yaşındadır; yirmi iki senedir ayin yapmaktadır ve 1. Altay düşinadaandır.

Manyaklı şaman olan *Pupiylan* sadece *kara töslere* ayin yapar.

Şaman Pupiylan'ın tösleri *Şaman Anden* ve *Şaman Kalpas*'tır.

Pupiylan'ın anne tarafından atası olan *Şaman Anden*'in çocukları olmazmış; çocuklarının olması için dayısı *Kalpas*'tan ayin yapmasını istemiş. Bundan kısa bir süre sonra *Anden*'in karısı bir erkek çocuk doğurmuş. O za-

mandan beri *Pupıylan'*ın anne tarafından akrabaları *Kalpas'a*, daha sonra da *Anden'e* saygı göstermeye başlamışlar.

Kalpas, Oyrat hükümdarlığında yaşamış. Oyrat görevlilerinin emri üzerine *Kalpas'ı* diğer sekiz şamanla birlikte ateşe atmışlar. *Kalpas*, ateşin içinde başka bir şamanın üzerine yatmış ve onunla birlikte uçmak istemiş. Fakat bunu yapamamış, çünkü altında yatan şamanın *Kalpasla* birlikte uçmak için yeterli gücü yokmuş. O zaman *Kalpas* sonuna kadar ateşin içinde yatmış ve ölümden sadece kendini değil, kardeş şamanı da kurtarmış.

Görevli, yedi ağızlı körük ile yeni bir ateş yakmalarını ve içine de *Kalpas'ı* atmalarını emretmiş. Ama *Kalpas* yine ölmemiş; önce ağarmış, sonra ise koyu kırmızı bir renk almış.

Bunu gören görvli: "Sen gerçek bir şamansın", demiş.

Şamanlar, dualarında (*alkış*) *Kalpas'a* şöyle derler:

Künge küybes küren taş,
Ayga küybes altın taş.

Güneşte yanmayan esmer taş,
Ay ışığında yanmayan altın
taş.

Kalpas'a Dua

Kızıl tildin ermeni,
Kıl yaaktın topçuzu,
Ala köstin çolmonı,
Ay kulaktın şınıltı!
Yakka tongo ee bolgon,

Yal yürekke belge salgan!

Üstüğü bakkan Ülgen-ayaz,
Ülgen-ayazın alkanıp,
Yerdin tözi yetti
Abuu kaanga alkangan.
Yetti sarı at kölgöliü,
Yetti saḡay salımduu.
Künge küybes küren taş,
Ayga küybes altın taş!

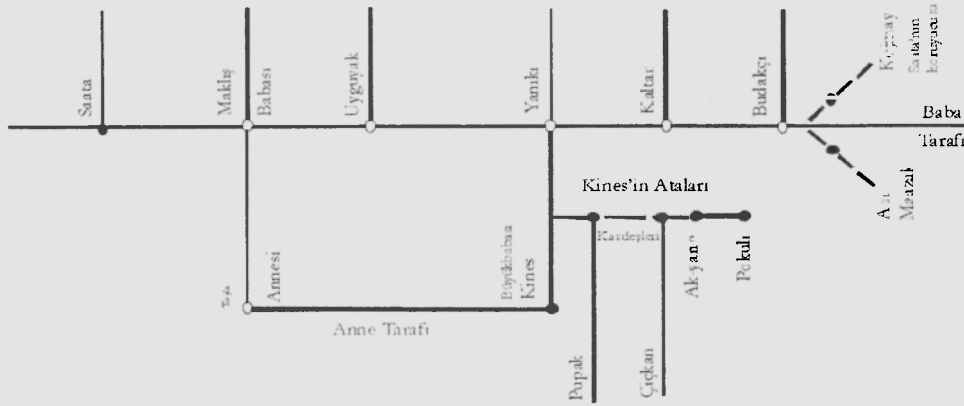
Kızıl dilimin belâgatı,
Kıllı yanaklarımın düğmesi,
Ala gözlerimin şafağı,
Ay kulaklarımın çınlaması!
Yakalı kürkün sahibi
olmuşsun,
Kalbin ortasına konuşma
gücünü yerleştirmişsin!
Yüksek Ülgen ışık'ı dinleyerek,
Ülgen ışık ile ünlü olmuşsun,
Yeryüzünün dibine ulaşmışsın,
Abuu Kaan'a ululamışsın.
Yedi sarı koşum atlı,
Yedi saygın yerli.
Güneşte yanmayan esmer taş,
Ay ışığında yanmayan altın
taş.

*Abugayım Kalpas kam!
Erkendü er mundus.
Samuraluu say mundus!
Yetti saray alkaylı.
Yetti maat tudungan,
Yetti maat tudunala,
Yetti aymakka alkıjı yetken.
Arakıda suzınduu,
Ak koy teedilii.*

*Amcam Kalpas Kam!
Erkin kahraman Mundus.
Bilgelik kitaplı sayın Mundus
Yedi saygını ululayalım.
Yedi bahse giren,
Yedi bahsi kazanan,
Yedi oymağa himmeti ulaşan.
Şarap içecekli,
Ak koyun kurbanlı.*

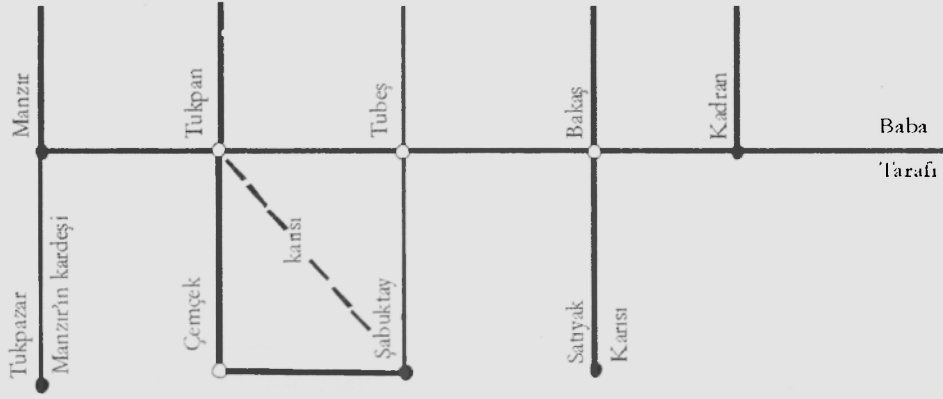
Anos Nehri'nin Ağı (Katun Nehri'nin Sol Kolu)

Küzen boyundan olan kadın şaman *Santa*, otuz yaşındadır. Ayin yapmaya evlenmeden önce, daha yirmi yaşındayken başlamıştır. Kadın olduğu için üstüğü yapamayan *Sata*, manyaklı bir şamandır.

Anos Nehri'nin Ağı

Manzır, Altaylıdır. Ayin yapma yeteneği vardır. Soyu:

Manzır'ı etkileyen (*kebelip yat*) ataları. Kaçı (Çaptı boyundan), Tatar (Çaptı boyundan), Satıyak (Nayman boyundan) ve Şabuktay (Nayman boyundan)dır. Manzır, altı seneden beri bu ata ruhların etkisi altındadır, fakat inatla ayin yapmaktan kaçırır. Ara sıra nöbet geçirir; nöbetten sonra şarap serper. Bunu yaparken de ruhlara şöyle seslenir:

Ay küniüm yargızı,
Abugaym Kaçı-kam!
Togus üye toglogon,
Ton söögimdi şılagan,

Abugaym Kaçı-kam!
Ay küniüm yargızı,
Ülgen uulu Ürtü-Kan.
Üç tekpiştüü Bay-Karşı,
Üç üyelüü Ak-Yayık,
Erkin tözim Er-kanım!
Yargı yerim yılım kaya.
Kıygı yerim kızıl kaya.
Erkin töstön epkelgen,
Er kanımnanı bıçılğan,
Tatar-kamdı tartındım
Uçar enem Satıyak,

Ayımın ve güneşimin yargısı,
Amcam Kaçı Kam!
Dokuz göbeğimi sayan,
Soyumu sonuna kadar
araştıran,

Amcam Kaçı Kam!
Ayımın ve güneşim yargısı,
Ülgen'in oğlu Ürtü Kaan.
Üç basamaklı Bay Karşı,
Üç boğumlu Ak Yayık,
Erkin tözüm Er Kanım!
Mahkeme yerim düz kaya.
Bağıрма yerim kızıl kaya.
Erkin töşüne bağlı olan,
Er kanımdan bıçılan,
Tatar Kam'ı çektim ben.
Uçan annem Satıyak,

Erkin tözim Er-kanım,

Tös taaym Şabuktay.
Yetti armakçı yelelüü,
Yes kayrıçak kögüstüü,
Yetti yeren kölkölüü,
Yer büderde bıçılğan,

Abugaym Tatar-kam,
Attuu çuuluu yaan kam.
Ayda künde kıygıluu,
Ak ayasta yargıluu.

Orö körüp kıy tegem:

Pajırganım Pay-Ülgen,
Ülgen uulu Ürtü-Kan,
Üç tekpiştüü Bay-Karşı.
Ünüm yedip alkagam,

Üç üyelüü Ak-Yayık.
Yargı alıp yaynagam,
Erkin tözim Er-kanım.
Ay küñüm bıçıgan,
Abugaym algakan,
Kaçı kamnıñ kattuu töş,
Erkin tözim ol ede.
Abugaydın yölöngön,
Tömön körüp kıy tegan,

Erlik uulu Biy-Maattır.
Kaçı-kamnıñ alkagan,

Benim sağlam temelim Er
Kanım!

Tös dayım Şabuktay!
Yedi armakçı¹ yeleli,
Bakır kutu göğüslü,
Yedi süt veren sarı kısıraklı,
Yer yaratıldığında yapılmış
olan,

Amcam Tatar Kam,
Ünlü, sayın, yüce kam,
Ayda güneşede bağırın,
Mavi gökyüzünde kararını
veren,

Yukarıya bakarak
bağırıyorum:

Taptığım Bay Ülgen.
Ülgen'in oğlu Ürtü Han,
Üç basamaklı Bay Karşı,
Sesim yetip, şükranlarımı
sunarken,

Üç boğumlu Ak Yayık!
Acı çektim, karar aldığım da
Erkin tözüm Er Kan'ım.
Güneş ve ayın yarattığı,
Amcamın ululadığı,
Kaçı Kam'ın sağlam temeli,
Benim erkin temelim o idi.
Amcamın dayanağı olan,
Aşağıya bakarak seslendiği
kişi,

Erlik'in oğlu Biy Maattır.
Kaçı Kam'ın ululadığı,

¹ Armakçı: *Manıyakın* yenlerine dikilmiş tüyler (çevirenler)

Kattuu tözim ol ede,
Erlik uulu Biy-Maattır.
Maattırdan çeçilgen,
Mattırdın togus kıs.
Ay küniüm yayagan,
Agar töstün yargızı.
Aç pelime oroloton,
Ayrı butka tolgotonon,
Ayra baspas kijenim,
Askatabas kuyagım,
Aydın künniñ yargızı;
Peş orolgon çaçtuular,
Peş püktelgen beldüüler,
Kazır kamnıñ tayanğan.

Kaçı-kamnıñ yölöngön,
Aydan künniñ ayrılğan,
Agar töstön bıçılğan.
Yargı yokto yaynagam,
Arik yokto enjigem.
Tayanganım yaan kam,
Tartınganım ulu kam.
Yer püderde pıçılğan,

Yetti adamnıñ alkagan,
Aydan künniñ ayrılğan.
Altı adamnıñ kıyırğanı.
Togus üye kuzaktar.
Toñ söögimniñ yazagdır.
Kıms kanım koyltkan,

Kızıl edim pijırgan,
Ay küniüm yargıcı:
Abugaym Kaçı-kam,

Benim sağlam temelim de odur
Erlik'in oğlu Biy Maattır.
Bahadırdan çözülmüş olan,
Bahadır'ın dokuz kızlarından.
Ayımı ve güneşimi yaratan,
Ak töslerin kararı.
Zayıf belimi saran,
Ayrı bacaklarımı saran,
Aşağıya düşen zincirlerim,
Dayanıklı zırhım,
Sizsiniz güneş ve ayın kararı;
Beş örgülü saçlılar,
Beş kıvrımlı belliler,
Siz, korkunç kamın

dayanağsınız,

Siz, Kaçı Kam'ın temelisiniz,
Ay ve güneşten ayrılan,
Temiz töslerden yapılan,
Vazifem olmadan acı çektim
İstemedem acı çektim.
Dayanağım büyük kam,
Kendime çektiğim ulu kam.
Yer yaratıldığında yapılmış
olan,

Yedi atam tarafından ululanan,
Aydan güneşten ayrılan,
Altı atamın çağırdığı.
Dokuz kıvrımlı zırhlar,
Temiz kemiklerimin süsüdür.
Kanımı kımız gibi

koyulaştıran,

Kızıl etimi pişiren,
Ay ve güneşin yargıcı:
Amcam Kaçı Kam,

Uça bereçi Satıyak,
Ulu taaym Şabuktay,
Yaan kamım Tatar-kam.
Al sanagam yarıdıgaar!
Altın sınıım sergedi.
Ala tartkan arakı
Altıgarga teñdeyn.
Kakpaktuudıñ ürsüneñ,

Kazandudıñ teedi,
Kaçı-kamga çaçayn.
Al sanaam kubultpa,
Altın sınıım sabıltpa.
Araayn tokunat,
Toñ yürekke tokunat,
Tokus üye eele,
Kara bajım kurçajıp kop,
Kança özögim yazagı,
Araayn tokunap köp!

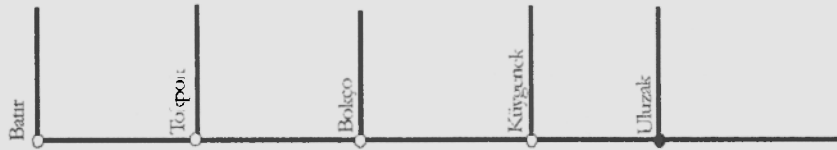
Uçu veren Satıyak,
Büyük dayım Şabuktay,
Büyük kamım Tatar Kam.
Kara düşüncemi aydınlatın!
Altın bedenim dinçleşti.
Yapılmış şarabı
Size sunarım.
Kapağın altında birikmiş

sıvıyı,

Kazanın buharını,
Kaçı Kam'a serpiyorum.
Düşüncemi yoldan çıkarma,
Altın bedenini sallandırma.
Yavaşça dur,
Temiz kalbine dokun,
Dokuz nesle sahip ol,
Kara başımı sar,
Bütün içimin süsü ol,
Yavaşça dur!

Kuyum Nehri

Kergil boyundan olan ve şaman olmayan Altaylı Batır'ın soyağacı.

Batır'ın ayılında, erkeklerin tarafında Tayada ve Ulluzak adlarında iki tönjürçek asılıdır:

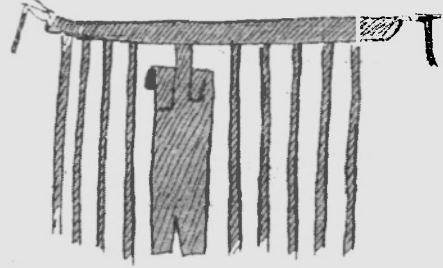
Tayada, Batır'ın annesi olan Soskoу tarafından babasının ayılından getirilmiştir.

Kadınlar tarafında ise, kadın şaman Arjaan'ın tasviri (tönjürçek) vardır (Odın'ın karısının çeyizi).

Diğer tasvirlerin ortasında *Kürmüş*'ün *çalusu* vardır (res. 100 ve 101).

Resim 100-101

Resim 102

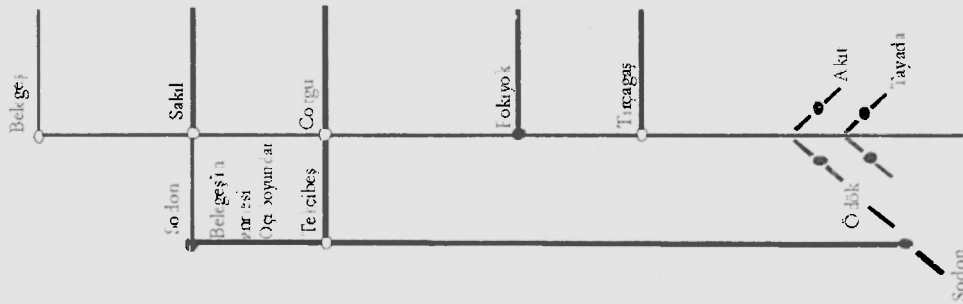
Ayıl kapısının sol tarafında, şeritle2rden yapılmış *Erlik*'in oğlu *Karaş*'in tasviri bulunur. *Yalama*, kaba keten kumaştan yapılmış ve daha sonra kömürle siyaha boyanmıştır.

Çalunun uzunluğu 30 cm., genişliği ise 28 cm. dir (res. 102).

Erlik piidin elçizi,
Kara yılan kamçılıu,
Türü yılan tiskindüü;
Kara kaltar atuu,
Kara kumduş töjöktüü,
Erlik uulu Karaş-piy.

Erlik Piy'in elçisi
Kara yılan kamçılı,
Canlı yilandan dizginli;
Kara demir kırı atlı,
Kara kunduz yataklı,
Erlik'in oğlu Karaş-Piy.

Altaylı *Beleş*'in ayılı, *Mundus* boyundan, 1. Altay düşinadan (şaman değil).

Ayıl'da, kadınlar tarafında karısı *Toyçi* (Kergil boyundan)'nin çeyizi olan şaman *Akıt*'ın *tönürçeki* vardır.

Tönürçekin uzunluğu 19 cm., genişliği 17 cm., yüzünün (*püdüji*) çapı ise 6 cm.dir.

Akıt'a kurban olarak boz renkli at, koyun, yaban tekesinin kemikleri, *sabu* ve şarap verilir. *Akıt* şamanın *tösü* *Yezim Biy*'dir.

Ata şaman *Tayada*'nın (*Todaş* boyundan) *tönürçeki* *Tayada*, *Belegeş*'in karısı tarafından. Altaylıların anlattıklarına göre eğer *Tayada* ayıldan kötü ruhu (*yaman körmös*) kovamazsa, çok kızıp kendisi insanlara saldırır, onlara hastalık gönderir. Kurban olarak ona *Akıt*'a verdiklerinin aynısını verirler.

Ayıldaki tasvirlerin ortasında, *Kürmüş*'ün ağaçtan yapılma tasviri vardır. Uzunluğu 20 cm bedeninin genişliği 3 cm, başının çapı ise 4 cm'dir (res. 103 ve 104).

Ata şaman *Tokıyok*'un *tönürçeki* *Tokıyok*'un öz kardeşi olan *Ödök*'ündü. O da şamandı. Ayın sırasında *Tokıyok* çadırın bacasından (*tiünük*) uçarak dışarı çıkmış ve diğer ayılın üstüne konmuştu. *Ödök*, ayın yaparak insanların bütün hastalığını iyileştirmiş. *Tokıyok* ve *Ödök*'ün *tösleri* *Abuu Kaan* idi.

Kadın şaman *Sodon*'un *tönürçeki* (ayıl sahibinin annesine ait).

Sodon, on bir sene önce ölmüş. Öldükten sonra ruhu, *aruu tös Abuu Kaan*'a gitmiş. Ayın yaparken bir şaman, *Sodon*'un akrabaları tarafından sayılmaya layık olduğunu anlamış.

Sodon'un ölümünden üç sene sonra ona *tönürçek* yapılmış. *Sodon*'a kurban olarak diğer atalara verdiklerinin aynısı verilir.

Çaptı boyundan olan Altaylı *Podnop*'un ayılında *Tukeek* vardır. Ata şaman *Ülüp*'ün tasviri (*Podnop*'un karısının çeyizidir). *Ülüp*, şaman dualarında üç bacaklı olarak adlandırılır: (*Üç puttuu bay – Ülüp*) Tasvir 25 cm büyüklüğünde beyaz kumaştan yapılır. Aşağıda bacaklar için yırtmaçlar vardır. Bazen bacaklar torba şeklinde yapılır, içi külle doldurulur. Yukarıya, ortasına sakalı tasvir eden sincap kuyruğundan üç parça dikilir. (bk. res. 105; krş. res. 108b).

Üç puttuu bay Ülüp!

Porbo kara sagaldıuu,

Polot kara kılıştıuu,

Ülgen biyden yarıldın,

Üç bacaklı bay Ülüp!

Kara sakallı,

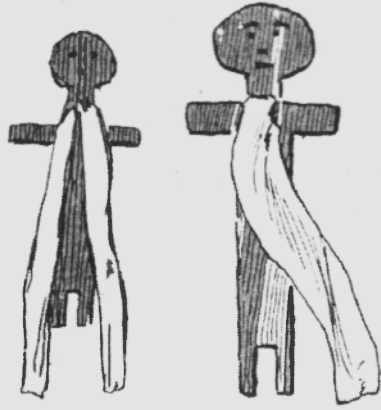
Kara polat kılıçlı,

Ülgen Biy'den ayrıldın,

Üç ayastan çaçıldın,
Aylga kurçuluu,
Ağar başka biiyanduu!

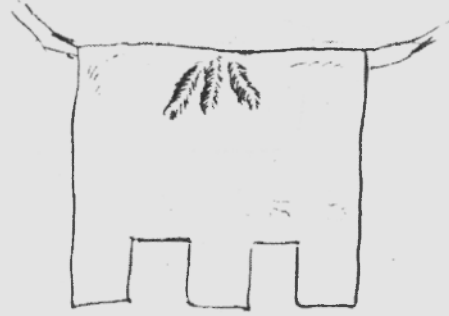
Üç aydınlıklardan saçıldın,
Ayıl için (sen) çembersin,
Ağaran başa (sen)
merhametsin!

Ata şaman Kaçi Çaptı boyundandır. Tasviri üç sicimden yapılmaktadır. Dul olan kadın Sandu'nun (Irkit boyundan) ayılinda aynı tasvirin çingiraklı şekli bulunmaktadır. Çingirak şaman manyağının parçasıdır.

Resim 103

Resim 104

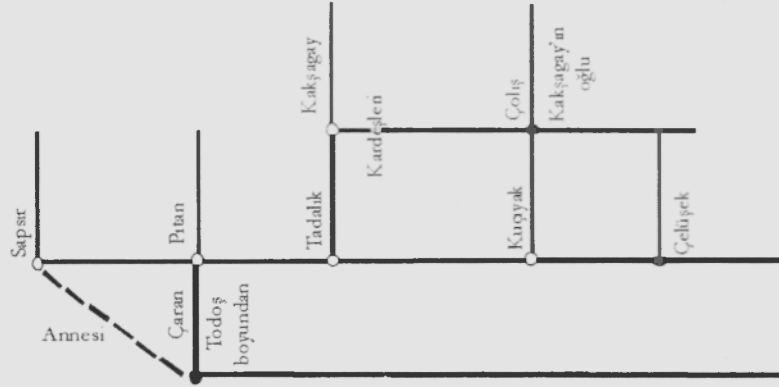

Resim 105

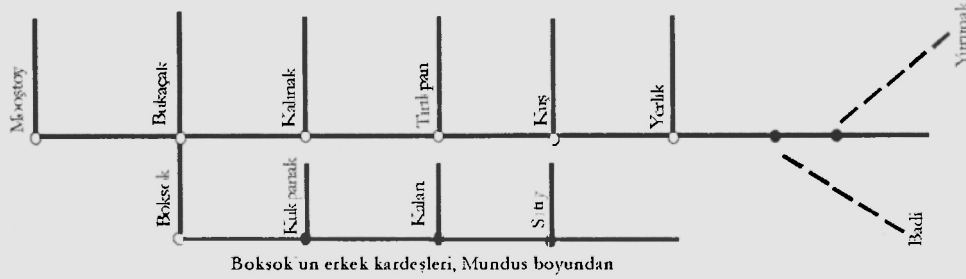
Kuyum Nehri (Katun Nehri'nin Sağ Kolu)

Nayman boyundan olan Şaman Sapsır yedi yaşındadır ve bir senedir ayin yapmaktadır. Sapsır'ın orta boyda bir de davulu vardır. Sadece kendi ayılinda ayin yapar. Halka açık olan ayine (kamdık) katılmamıştır; bunun için davulun üzerinde resim yoktur (tegin çaluu/basit davul). Sapsır, bazen kendi ayılinda iki saat süren ayin yaparken davula vurur, çığlık atar, fakat belli bir şey söylemez.

Yaşlı şamanlar Sapsır'ın on beş yaşına varıncaya kadar bu şekilde ayin yapacağını söylerler.

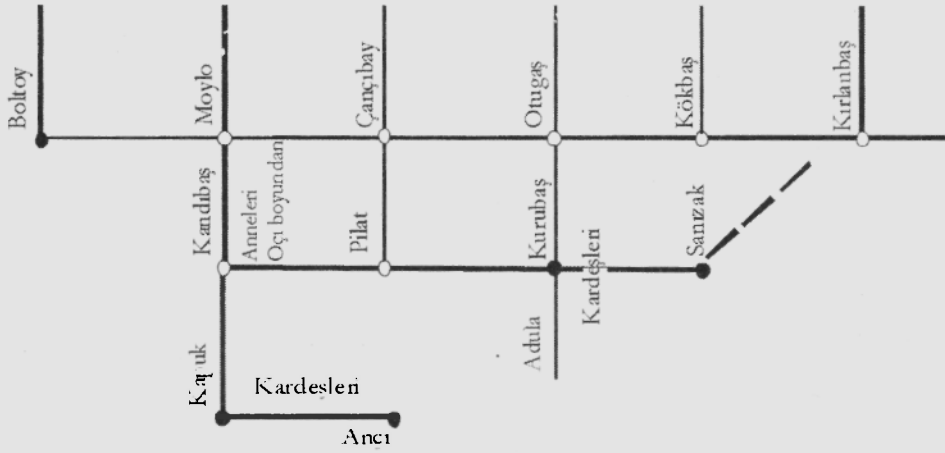

Otuz yaşında olan Şaman Mooştay, Ülüp boyundandır. 1. Altay düçinadandır. Yedi senedir ayin yapmaktadır. Ayine başlamadan beş sene önce kalbinden ve boğazından hastalanmıştır. Nöbetler geçirirdi, nöbetler sırasında kendinden geçerdi. Ayin yapmaya başladıktan sonra hastalık kaybolmuştur.

Mooştay'ın koruyucu ataları Badi Şaman ve Yurunak'tır.

Tonjoon boyundan olan Şaman Boltay, yirmi yaşındadır ve üç senedir ayin yapmaktadır. Bu süre içinde bir kere nöbet geçirmiş, nefessiz bir şekilde bulunmuştur; bedeni ölmüş gibi mırmırmış ve sertleşmiş, ağzından köpükler gelmiş. Boltay'ı bulanlar göğsünün üzerine davul koyup ona sopa ile vurmaya başlamışlar. İki saat sonra şaman nefes almaya başlamış, bilinci ve gücü yerine gelince ayin yapmaya başlamış. Herkes, ata şaman Kurubaş'ın Boltay'ı manyak dikmekte acele etmemesi yüzünden hastalandırıldığına inanır. Bilgileri topladığımızda, şaman Boltay'ın manyakı parça parça olarak hazır duruma gelmişti.

Boltay'ın hamileri (tös kam): Sanızak, Kurubaşı, Adula, Kırık ve Ançık'dır.

Sanızak Altaylı şamandır. Yedi kardeşi varmış. Bir gün kardeşleri tifo (yadın)ya yakalanmış. Kışın Sanızak Ülgen için üstüğü yapmıştı. Altaylılar genellikle kışın Ülgen'e ayin yapmazlar, çünkü gökyüzünün donup buz tuttuğuna inanırlar. Kışın gökyüzüne çıkılamaz. Fakat Sanızak bu engeli aşmıştı. Kurban sunma sırasında Sanızak ay şekilli balta ya da diğer rivayete göre çamaşır teknesi yapımında kullanılan nacak almış ve buzları kırarak üçüncü gökyüzüne kadar ulaşmıştı. Orada Ülgen ile görüşmüş. Ayin sırasında çadırına büyük buz parçaları düşmüştü.

Sanızak'ı büyük şaman gücü sayesinde, dualarda "gökün oğlu" (teñeri uulı) olarak adlandırırlar.

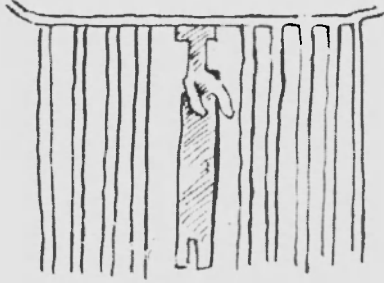
Sanızak uzun bir ömür sürmüş ve sık sık kendinden geçmişti. Altaylılar onun ayinlerini çok sever ve yaşlı olmasından dolayı güçsüz düşen şamanı boğa postu üstünde kendi ayılarına sık sık getirirlerdi.

Sanızak'a Dua

Ay maltañdı kıstanıp,
Ak ayaska temdengen.
Ülbüregiñ silkiniñ,
Üç ayaska temdengen;
Ülgen biyge çögödögön,
Teñri uulı tedirgen.

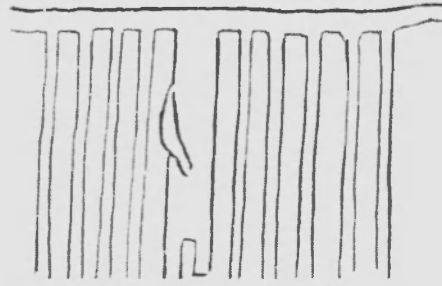
Baltanı kemerine takıp,
Göge doğru yol aldın.
Şapkanın tüylerini sallayarak,
Gökün üçüncü katına gittin;
Ülgen Biy'in huzuruna çıktın,
Göğün oğlu diye adlandırıldın.

*Tepke alıp oynotkon
Ülbürektüü Saңызak.*

Resim 106

*Tepkenin desteğini alıp çaldın
Ülbürekli Saңызak!*

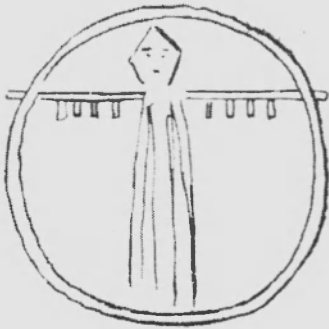
Resim 107

Saңызak, manyaksız şamandır. Saңызak'ın tasviri kurdeleden yapılır. Kalbaçak şamanın çaluusu: Şeritli dokuz yalama ile ortasında paştanı ya da eezi (res. 106) vardır. Kurubaş şamanın çaluusu için (res. 107; krş. res. 108c ve 109) bakınız.

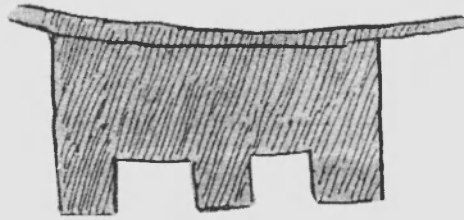
Sema Nehri'nin Kolu Olan Çiçke-Çargı Nehri,

Şaman Taştan, Tonjaan boyundandır ve kırk iki yaşındadır; yirmi iki yaşından beri ayin yapmaktadır.

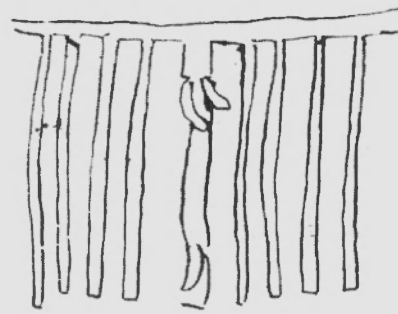
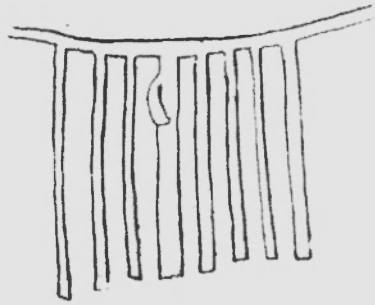
Popüler bir şaman olan *Taştan*, kendi koruyucu ruhları hariç diğer ruhları da kendine çekmiştir. Anlatılanlara göre ayin sırasında davul ve *orba* yardımıyla gökyüzünden ateş düşürürmüş.

Resim 108a

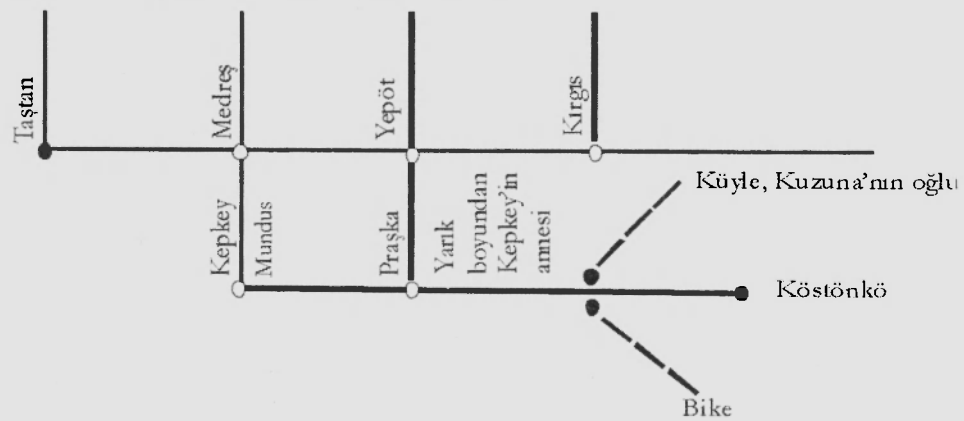
Resim 108b

Taştan, manyaklı şamandır, fakat kendi manyakı yoktur, diğer şamanlardan alır. Gökyüzü ve cehennemin tüm ruhlarına ayin yapar. *Taştan*’ın hamileri olan kan ruhları: *Küle Kam*, *Biyke Kam* ve büyükannesi *Praška* tarafından *Köstönkö*’dür.

Şaman ata *Badi*, *Ülüp* boyundandır. *Şaman Badi*'nin dokuz davulu vardır.

Kırgızların Altay'a saldırdıkları sırada *Şaman Badi* üç kere öldürülmüş, ama her seferinde dirilmiştir. Sonunda onun gözlerini oymuş ve karnını da yarmışlar. Kalbi tüylenmiş bir şekilde bulunmuş, baş armağının içi de ayrılmış, yani tüylüymüş. Tüylü kalp. Altaylıların inançlarına göre baş parmak çizgilerinin yoğun olduğu bölge kalpmiş.

Şaman Badi'yi öldüren Kırgızlar şöyle demişler:
Sürekey yakşı uul emtir, Güya iyi bir delikanlıydı
Yüreginde tüktüü, Yüreği ve
Ergeginde tüktüü! Başparmağı tüylü biriydi!

1. Altay Düçinadan Olan Demiçi Aspina'nın Ayılı,

Yımlı (ata), kadın şaman. Onun töcü *Kemdik* (Kemçik) boyundandır.

Çaluusunun adı *taykanın sarı çaluud*dur. Tayga'ya (tös Aspina) kurban verildiğinde *tepsi'*nin (çamaşır teknesi) içindekileri bu çaluunun üzerine serperler.

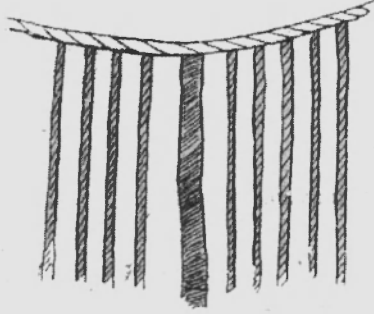
Yımlı, hayvanların hamisi ve kapıların bekçisi (*ejiktin sakcızı*) sayılır. Çaluusu Altaylı'nın gıda malzemelerinin, özellikle de sütün bulunduğu kadınlar tarafma asılır.

Çaluu, ipe bağlı olan dokuz şerittir. Ortadaki büyük şerit kürk yerine kullanılır (res. 110).

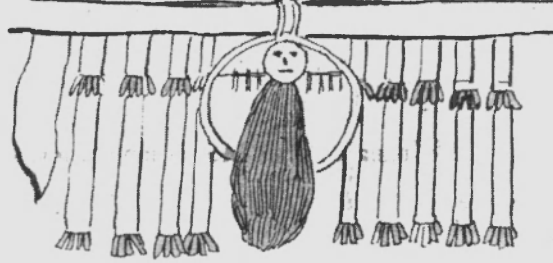
Ata şaman *Biy Çakır*, hayvanları kurtların saldırısından korur. Ayin sırasında şaman, *Biy Çakır*dan hayvan sürülerine iyi sahip olmasını ve onların yanına kurtları ve kuzgunları yaklaştırmamasını rica eder. Şaman bu sırada tokmak ve davulu kullanarak *Biy Çakır*'ın yardımı ile belli hareketlerle kurtları kovar¹.

Biy Çakır'ın çaluusu iki ayrı çaluudan oluşur: a) *yalama*, b) *tönürçek*. *Tönürçek*in sağ tarafına *bayrı* asılır (res. 111).

¹ Altaylılar kurt uluduğu zaman, "*Kuday'dan yiyecek istiyor*" (*Kudaydan mal surap yat*), derler. Kurt, yalnız *Kuday* buna izin verdiğinde malı boğazlar. Altaylılar saygıdan dolayı, çok nadir zamanlarda kurda *Pörü* derler, genelde ise diğer saygılı isimleri tercih ederler: *Aratu*, *okoyok* veya *abakay* gibi Kurt malı boğazladığı zaman, Altaylılar hayvanın başını alıp kafatasının üzerine kömür ile dizgin çizerler. Bu işlem, mal sahibinin mal sıs'u (cenin) takip ettiği anlamına gelir.

Resim 110

Resim 111

Alkış Sö's [Dua]

Kudanın uulu Ay-Çakır

Ada Kudam biy kiji.

At sugadı köldik yer,

At aylanbas mejel yer...

Sarı tañdak körüştiü,

Yetti canay kıygıluu.

(Yol beltiri bay-terek).

Slerge barkı berip turu bis.

Dünürün oğlu Ay Çakır

Dünürüm memur biri,

Göl yeri, at suvatı,

Atın uğramadığı tepelik yer...

Sarı tan görüşlü,

Yedi kanarya ötüşlü.

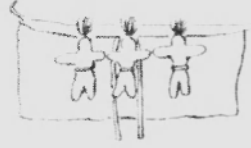
Bay terek yola uzan...

Size kurban veriyoruz.

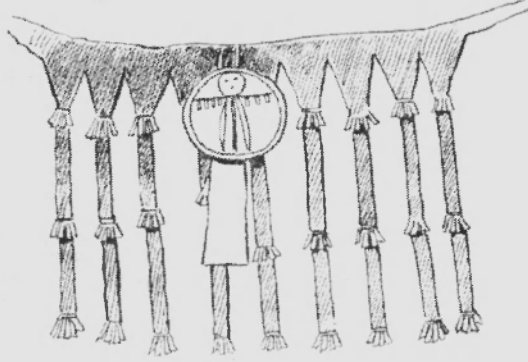
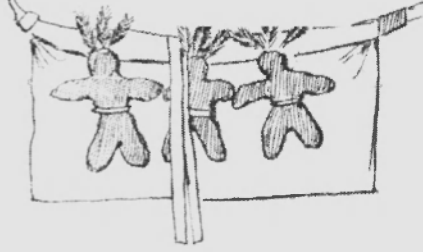
Çaluu: Abu-kannın kıyandar ya da aga-kıstar (Abu Kan'ın kızları). Beyaz kumaşın üzerine başlarında puhu kuşu tüyleri olan üç kukla; ülbürek dikilir. Kuklaların kıyafeti kırmızı kumaştan yapılır. Kemerleri ise pullarla süslenir. Çaluunun ortasına uzunluğu 36 cm; genişliği 26 cm olan (res. 112 ve 113) iki beyaz şerit (yalama), saç örgüleri (kedegi) asılır.

Todoş boyundan *Yarbiçak Şaman* vardı. *Tösü* *Abu Kan* idi. Bu tasvirlerle sahipti, tasvirler ondan *Aspin'e* geçmişti.

Resim 112

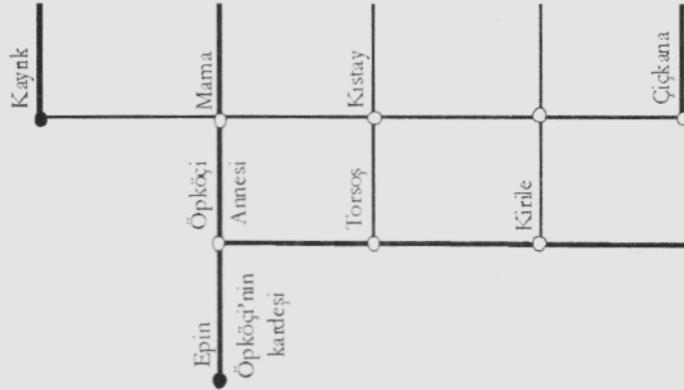

Resim 113

Resim 114:Şaman Aspinin çaluusu; hanımının çeyizi?

Kergil boyundan olan *Şaman Kayrık* 1. Altay düçinadandır ve otuz iki yaşındadır. Yirmi üç yaşındayken ayin yapmaya başlamıştır. *Kayrık*'ın hami ruhu dayısı şaman *Fpin*'dir. *Epin* hayattayken *Kayrık* hastalanmış, *Epin* onun için davul yapmış ve ayin yapmasını söylemiştir. *Kayrık*, *manyaklı* şamandır.

Şaman Şagay Irkit boyundandır ve on altı yaşındadır. Dört yaşından beri nöbet geçirmektedir. Hâlâ dayısı *Demişçi Bolıtya*'nın evinde saklanan davulu ve *manyakı* daha o yedi yaşındayken yapılmıştı.

Şagay'ı Çabaş Şaman ile Tarhan Şaman atalar etkilemiştir.

Çabaş Şaman, soyuna (Oçı boyu), kendisine kanlı kurban sunulmamasını, yalnız süt ve şarap serpilmesini ve ayıllarda şerefine *yalama* asılmasını vasiyet etmiştir. Bunun dışında o: "Eğer soyumda şarlatan şamanlar olursa onlara saygı göstermeyin, tasvirlerini (*çaluu*) de yapmayın. Kehanete ihtiyacınız olduğunda, bunu iyi şamanın ruhundan isteyin" demiştir.

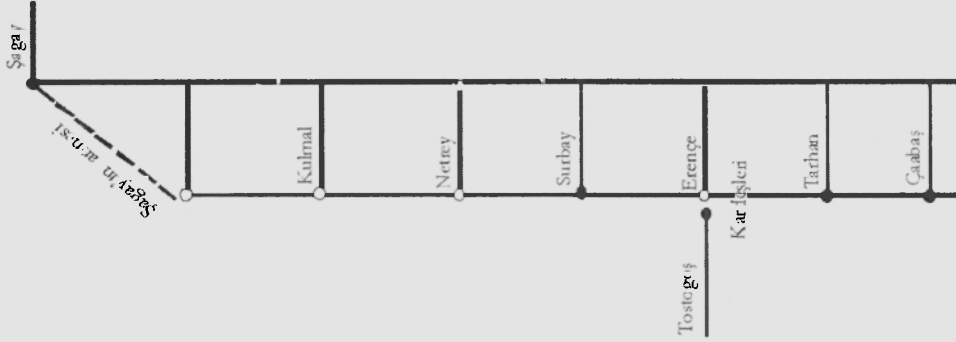

Resim 115

Şaman Çabaş'ın yaşadığı zamanda, Oyrat hükümdarı Han Nam, bütün şamanların ateşe verilmesini ve halkın her yüz baş hayvanından onunun *alman* (vergi) olarak alınmasını emretmişti. Fakir olduğundan dolayı vergi ödeyemeyenler han için çalışmak zorundaydı. Halk bu karardan memnun kalmamış ve katliamla biten bir isyan çıkarmıştı. Çabaş, akrabaları ile birlikte yaşadığı yerlerden kaçmış ve Rus çariçe II. Yekaterina'nın uyruğuna geçmiştir.

Nalbantlar, Rus uyruğuna geçtikleri zaman vergilerini demir ile öderler. Nalbant insan başı büyüklüğündeki demir parçasını, dul kadınlar ise birer şişe yağı (*kuuk sardü*) vergi olarak verirlerdi.

Çabaş'ın *çaluu*su at kulağı oyukları dikilmiş olan kumaş parçasıdır (res. 115).

Tostogoş: Hanın emri üzerine *Tostogoş* da diğer şamanlarla birlikte bir çadırda ateşe verilmişti. Herkes yanmış, fakat *Tostogoş* çadırın bacasından uçarak çıkıp kurtulmuş, Altay'da Şamanizm'i yeniden canlandırmıştı. Han ve adamları onun şaman gücüne şaşırmışlardı.

Tostogoş'a Alkış Sös

Ak taay Tostogoş!
Ak-adadın eezi,
Nökörlü, Ak adam.
Üç örköştüü ar kumak...
Yer kulaktuu Yezim-biy.
Yetti ejiktüü Kügürt-Kaan.
Süt köliñe yinü etken,
Sümer tayka tepkiş salgan.

Alton ekki ay solorı
Arka moynga kadatkan.

Yett'on ekki yer solorı
Yen bajına kadatkan.
Yakşılıktı seskende,
Ak köbölök polup uçattan.
Yamandıktı seskende,
Ay kara taş çıñdayttan.

Ak dayı Tostogoş!
Ak davulun sahibi,
Yiğitleri olan Ak adam.
Üç hörgüşlü yüce kumlar...
Yer kulaklı Yezim Biy.
Yedi kapılı Kügürt Kaan.
Süt gölünü buza çevirdi,
Sümer-tayga'da¹ basamaklar

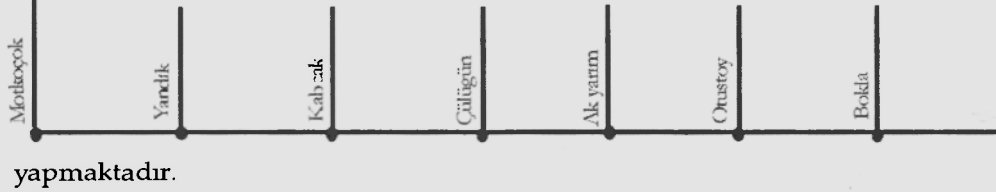
yaptı.

Altmış iki ay gökkuşağı
Omurga kemiğinde ve
boynunda yerleşti
Yetmiş iki yeryüzü gökkuşağı
Kollarının uçunda yerleşti.
İyi bir şey hissettiğinde,
Kelebek gibi uçarsın.
Kötü bir şey hissettiğinde,
Sönen aya benzer kara taş gibi
oluyorsun.

¹ Budistlerin kutsal dağ.

Elikmanara Nehri'nin Ağzı

Yetmiş altı yaşında olan Şaman Motkoçok, Yüs boyundandır. Dokuz yaşındayken ayin yapmaya başlamıştır. Manyaksızdır, sadece temiz töslere ayin

Boklı ve Otustoy'a Dua

Boklının bajırgan,
Pakkan biim baktıgan.

Boklı'nın iftihar ettiği
Pooktıhan¹ ile (ben de)
iftihar ederim

Pajırganım kara kuş!
Üç müüstüü Kara-kaya,
Altı ayrımdı sakıgan,
Al otkon küdügen,
Pala barka sakıgan,
Malı kujun sakıgan!

Seslendiğim kara kuş!
Üç boynuzlu Kara Kaya,
Çadırın altı desteğini koruyan,
Korkunç ateşimi gözleyen,
Canımı, çocuklarımı koruyan,
Mal ve kuşları koruyan!

Şaman Motkoçok'un ayılinda kadın Şaman Kanaa'nın çalıusu vardır. Ayrıva, on üç tane yalama ve yan tarafında ise çalı horozunun kuyruğu asılıdır.

Kanaa, Soyon boyundandır.

Kanaa, önce Kemçik Nehri'nin kolu olan Alaş Nehri'nin kıyısında yaşamış. Bii Nehri'nin kolu olan Opşi Nehri'nin kıyısında yaşayan Altaylı Kökön satış yapmak için o taraflara gidermiş. İşte orada Kanaa'ya göz koymuş. Ona duygularını açmış, hep sadık kalacağına söz vermiş. Kökön, işlerini bahane ederek memleketine dönmüş, en kısa zamanında Kanaa'yı almak için Alaş'a döneceğine de söz vermiş. Kanaa, bir sene sonra Kökön'ün kendisini kandırdığını anlamış.

Kana, kadın şaman idi. Üzerine manyakı giyip davula vurarak kuş gibi Üç Mongol (Uymen tepesi), al ajıktüü albagan (Loji tepesi), Çolmon (Kuma Nehri), Adıgan (Elikmanar, Kuyum), Ak Kaya (Kuyum nehrinin üzerinde), Üç

¹ Baktıgan, Pooktıhan ve Oktugan: Oklu Han.

Müüstüü Kara Kaya (Tırgı tepesi, *Töjöö*) dağların üstünden Altay'a uçmuş ve *Kopşu Nehri*'nin kıyısına inmiş idi. Yol boyunca bütün şaman eşyalarını topraklarından geçtiği için haraç olarak dağ ruhlarına vermişti. *Kana*, *Kökön*'ün ayılma geldiği zaman *Kökön* korkup yatağının perdesinin arkasına saklanmış. *Kanaa* şöyle demiş: "A, *çanağaş*!¹ Benimle evleneceğine söz verdin, neden sözünü tutmadın?" *Kökön* susmuş.

O zamanlarda *Kökön*'ün ayin için *sabas*ı hazır duruyormuş. *Kanaa* davulu ısıtıp ayin yapmaya başlamış.

Kanaa, Altay'da *Kökön*'ün yanında kalmış. Kadın usulüne göre saçlarını örmüştü (*tülep*).

Belli bir zaman sonra *Adıganı*'dan ona şaman eşlerini geri vermesini rica etmişti. *Adıgan*, eğer *Kanaa* çocuksuz kalmayı kabul ederse, her şeyi geri vereceğine dair söz vermişti. *Kanaa* buna razı olmamıştı. Tekrar *Alaş*'a gidip oradan davul, *orbu* ve *manyak* getirmişti. Onun *manyak*ını örnek alarak Altaylılar da kendilerine *manyak* dikmeye başladılar. Bundan önce *manyak*ları yoktu.

Kanaa'nın *Kopşa Nehri*'nin kıyısı ile *Kuragaç* ve *Sema* nehrlerinin kıyısında yaşayan *Adula* adlarında ikisi de şaman olan iki oğlu vardı. *Kuragaç*'tan çağdaş Çerpev zaysan Tobokovlar (*Komdoş* boyu) ve anne tarafından *Motçok* şamanının soyu türemiştir.

Kanaa'ya Alkış Söş

Uçar ene *Kanaa*!

Altı ayırbıstı saktağan,

Alançıktı saktağan,

Al otkon küdügen,

Pala barka küdügen,

Malga kuşka çağılba.

Uçan ana *Kanaa*!

Altı direğünizi koruyan,

Çadırımızı koruyan,

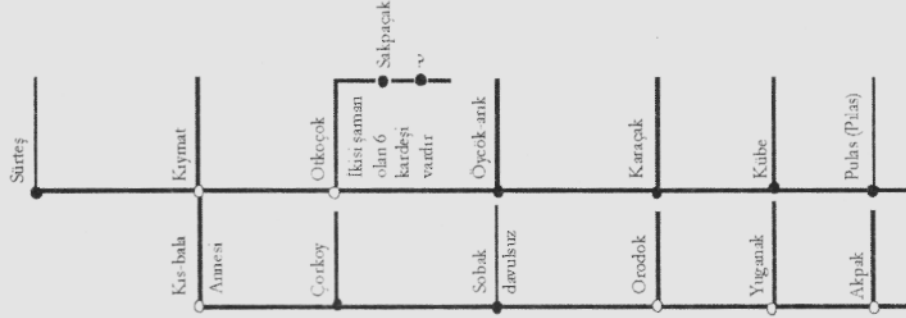
Korkunç ateşinizi gözleyen,

Çocuklarımıza göz olan,

Mal ve kuşlara zarar verme.

Küzen boyundan olan *Şaman Sürteş* yirmi beş yaşındadır ve dört yaşından beri ayin yapmaktadır. *Manyaksızdır*. Biri anne tarafından ata şaman olan *Çorkoy*'dan kalma, diğerini de kendinin yaptığı iki davulu vardır. Ancak birinci davulu kullanılmamaktadır.

¹ Kayak (küfür olarak kullanılır).

Sürteş'in Koruyucu Atası Olan Pılas'a Alkış Sös

Pılas kamnıñ tayanğan:

Uçar kuştıñ kanadı,

Uçtu bajı üç bura,

Pay terektüü badaluu,

Pay sektüü oynduu.

Tay yüreçek tayaktuu,

Talba kuran tepşeliü.

Tapçak kayñ olottuu.

Yarım kaya yadımduu,

Yörüm kaya örgöştüü.

Adalarım tudungan,

At karaktuu Kaan-Suyla!

Pılas Kam'ın dayanağı:

Uçan kuşun kanadı,

Üç buranın sivri uçları,

Bay tereke yerleşen,

Zengin sek oyunlu.

Tay¹ özünden dayaklı,

Teke eti dolu tabaklı,

Kayında oturaklı,

Yarım kaya yataklı,

Yarım kaya hörgüçlü,

Atalarım (seni) tuttular,

At gözlü Kaan Suyla!

Kuyum Nehri'nin Ağzı

Şaman Kapşagay, Tölös boyundandır, otuz yaşındadır ve on iki senedir ayın yapmaktadır.

¹ Akasyanın bir çeşidi.

Kapşagay'ın hami tösleri Demit, Papa, Torbagan ve Önrök' tür.

Töslere Alkış Sös

<i>Taydaların tayangan</i>	Dedelerine (anne tarafından)
	dayanan,
<i>Yan adam alkagan.</i>	Dedemin (baba tarafından)
	ululadıkları.
<i>Ag (ak) adanın uluzı,</i>	(Siz) Ak babanın
	adamlarısınız,
<i>Aruu tözim eezi.</i>	Temiz tözlerimin
	sahiplerisiniz.
<i>Üç örköştüü kaan-adam</i>	Üç hörgüçlü Kaan Adam,
<i>Yek tözim Yezim-biy,</i>	Sağlam tözüm Yezim Biy,
<i>Abuu-Kaan, altın köldiñ eezi.</i>	Altın gölümün ve Abuu
	Kaan'ın sahipleri.

Moştoy Şaman'ın babası olan yaşlı Altaylı'nın ayılında ata şaman Ülüp'ün eski davulu vardır. Davul, aune soyundan onuncu şaman olan Moştoy'a miras olarak kalmıştır. Altmış sene önce onu yeni davulla değiştirip eskisini ormana atmışlar.

Ata *Ülüp* bekâr bir kadından doğmuş. Annesi, bu ayıbını saklamak için çocuğunu kabuğunu önceden kestiği kayın ağacının altına bırakmış. İşte *Ülüp* bu ağacın suyu ile beslenmiş.

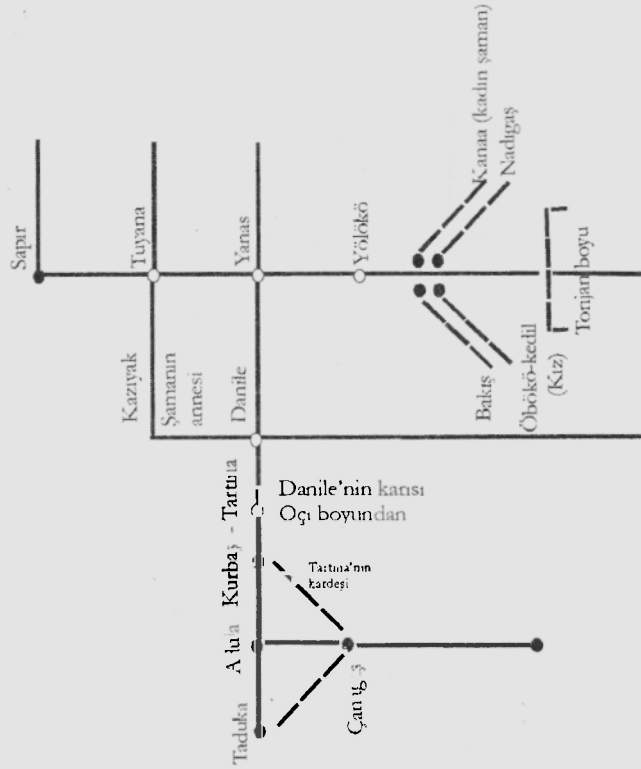
Şamanistlerin inanışlarına göre *Ülüp* ayıldaki çocukları korur, malın çoğalmasını sağlarmış. Eski bir ata olarak halkı düşünür ve onlara hayatlarını sürdürecekleri şeyleri gönderirmiş.

Ülüp'e Alkış Söş

Üttüü taştan ayrılgan,	Delikli taştan ayrılan,
Uç puttuu bay Ülüp!	Üç bacaklı Bay Ülüp!
Şaltıraktuu bala surayttan,	Oynayan çocukları (bebekleri) isteyen.
Şarkırada-kiştede mal surayttan,	Kışneyen hayvanları isteyen,
Uzun yeke şitkaazın surayttan,	Düğümlü uzun dizgin isteyen,
Ulu arhıt köjorgö surayttan,	Katıklı büyük tulum isteyen,
ÜzÜlgendi ulayttan,	Tükeneni (soyu) canlandıran,
Ültüiregendi kabıştrattan,	Terk edenleri kavuşturan,
Ayrılgandı biriktiretten,	Ayrılanları birleştiren,
Astıkandı yuunadattan,	Kaybolanları toplayan,
As paşka biiyan beretten,	Fakirlere yardım eden,
Amır tınga alkış peretten.	Huzurlulara dua eden.

Kurtuu Köl (Mayma Nehri'nin Ağzı)

Tonjan boyundan olan *Şaman Sapır*, yirmi altı yaşındadır ve on beş yaşından beri ayin yapmaktadır. Ayine başlamadan önce hastalanır ve sık sık nöbet geçirir; kendinden geçer. Ata *Kurubaş*, davul yapması ve *manyak* dikmesi için *Sapır*'ı ikna eder.

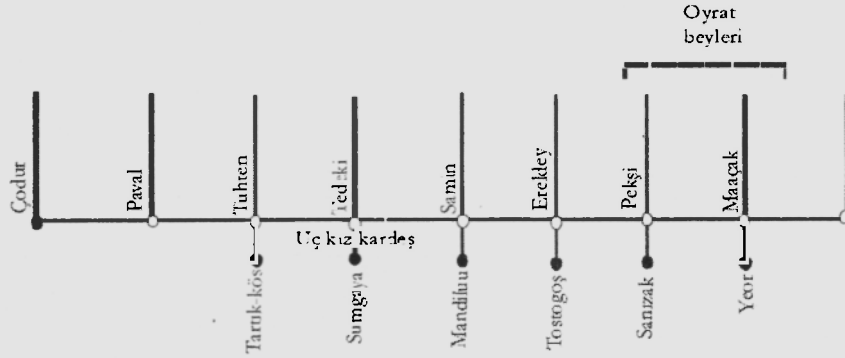
Sapır, manyaklı şamandır ve bütün töslere ayin yapar. Ayin sırasında tokmak ile davuldan ateş çıkarır (şamanistler bunun gök ateşi olduğunu sanırlar). Boğazından pipo, konura (davulun askıları) gibi demir eşyalar çıkarır. Bazen de burnundan yılan çıkarır.

Okuma yazma bilen *Sapır*, çok popüler bir şamandır. Rica üzerine halka açık, gösteri şeklinde ayinler yapar.

Sapır'ın hami ataları *Kanaa*, *Nadıgaş*, *Bakış* ve *Öbökökedil*dir.

Mayma Nehri

Çodur, *Mundus* boyundandır ve manyaklı bir şamandır. O, bütün töslere ayin yapmaktadır. *Çodur*, Çin uyruğundan Rus uyruğuna ilk geçen ve Ulalı civarında Kırgız Başbuğ Koçkorbay ile savaşan Altaylı zaysan Ereldey'in torunudur.

Şaman Çodur'a etkisi olan atalar: Tostogoş, Sanızak ve Yeor'dur. Çodur, şamanlık yeteneklerini ve manyakı ise doğrudan Yezim Biy'den (dağ) almıştır.

Yeor, Tartık-Kös ve Sumgaya'ya Alkış Sös

Yezim adaa tayangan,
Yes-küree yölöngön,
Kıl soloñı sayltkan,
Kükürçiden yargı algan,
Küygükçiden yargı algan,
Abaganıñ ak tojonıñ alkap kalgan,
Altın köldiñ biy kelep...

Köl eezi Kök-puga...
Sun eezi Suway (Suvat)-Kaan.
Yüs baytalda kökölüü,
Yüs Mundusta tedilüü,

Küren attıñ mañday,
Kür Mundustıñ agazı.
Çokur attıñ mañday,
Çoon Mundustıñ agazı.
Uçar küyer Sumgaya,
Uktuu yaan Tartık-kös,
Uktuu töstüü Yeor-kam!

Yezim babaya dayanan,
Bakır toprak tabyaya yaslanan,
Kıl gökkuşağını diken,
Kükürçiden yargı alan,
Küygükçiden ses alan,
Abakanın buzlarını ululayan,
Altın gölün kıyısındaki

tepeler...

Göl sahibi Kır Boğa...
Su sahibi Suvat Kan.
Yüz kısırak kurbanlı,
Yüz Mundustan [şarap]

hediyeli,

Dor atın alnı,
Güçlü Mundus'un amcası,
Alaca atm alnı (gibi)!
Kalabalık Mundus'un amcası.
Uçan ve yanan Sumgaya,
Soylu yüce Tartık Kös,
Soylu, asil Yeor Kam!

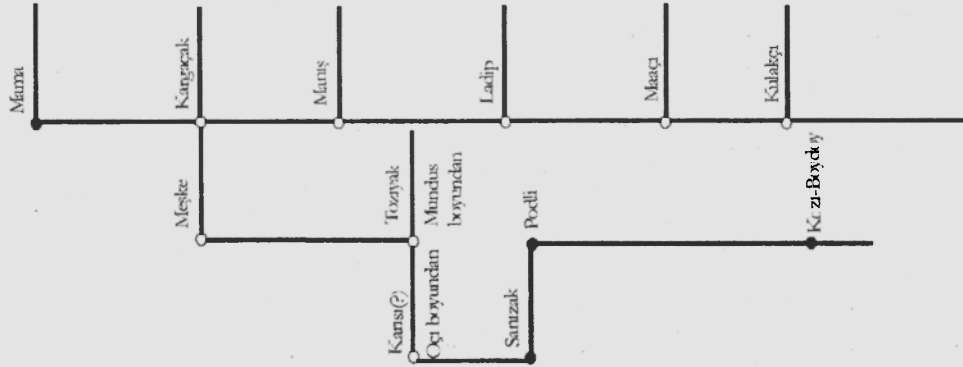
Ata-Ruhlara Diğer Alkış Sös

<i>Abuugaym Yeor-kam,</i>	<i>Amcam Yeor Kam,</i>
<i>Yetti ejiktüü Yezim-biyge yölöngön,</i>	<i>Yedi kapılı Yezim Biy'e</i> yaslanan.
<i>Uçar edem Sumgaya,</i>	<i>Uçan teyzem Sumgaya.</i>
<i>Ulu edem Tartık-kös,</i>	<i>Büyük teyzem Tartık Kös,</i>
<i>Üç ölüp tirilgen.</i>	<i>Üç kere ölüp dirilen.</i>
<i>Albis edem Mandilüü,</i>	<i>Albis¹ teyzem Mandilüü,</i>
<i>Yıldız yudur tonduular,</i>	<i>Yıldız gibi süslü kürklüler,</i>
<i>Yılan manyak keptüülep.</i>	<i>Yılan gibi manyaklı kıyafetliler.</i>
<i>Tös taym Tostogoş!</i>	<i>Öz dayım Tostogoş!</i>
<i>Aruu taykam Abuu-Kaan.</i>	<i>Temiz dağ Abu Kaan.</i>

Beş-Piltir'e Kavuşan Çiçke Nehri

Şaman Mama, Tonjon boyundandır ve elli yaşındadır. Yirmi sekiz yaşındayken ayin yapmaya başlamıştır. Manyaklı şamandır.

Hamileri olan atalar: Sanzak, Pödlü, Kozıy Boydoy.

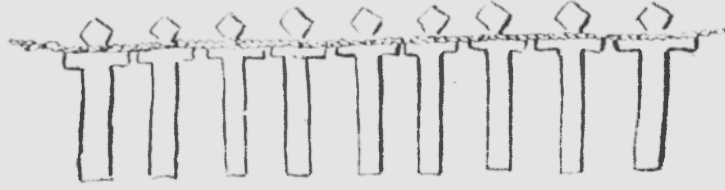
Bakış: Şaman Mama'nın ayılında ata şamandır. Altaylı Ladip'in karısı aracılığı ile Soyotlardan alınmıştır. Artık üç nesil boyunca ona saygı gösterilir.

¹ Krş. Teleütçe *almus* 1) rivayete göre bir zamanlar Altay'da yaşayan kılı insanlar, 2) kötü ruhlar, *Erlık*'in hizmetkarları (Radlov, *Opit Slovarya Türkskih Nareçiy*, I, 439-440).

Bakış, insanlara fazla zarar vermez; göz, boğaz ve sırt ağrılarına o sebep olabilir.

Bakış'a kurban olarak tay ya da şarap verilir.

Çaluusu kendir ile bağlanmış dokuz tane küçük tasvirdir. Tasvirler kaba ev yapımı kumaş parçaları (*yalama*) ile örtülür ve kırmızı renge boyanır. Uzunluğu 13 cm, genişliği ise 2 cm' dir. (res. 116).

Resim 116

Günlük konuşma dilinde tasvirlerle *togus paş* (dokuz baş), şaman dualarında ise *yaşıl tonduu togus kış* (yeşil kürklü dokuz kız) denir. Onlar aynı zamanda *Kayr Han*'ın ya da *Kayr Tayka*'nın kızları (*kıyandar*) sayılır. *Kayr Tayka* Teletsk Gölü civarında bulunur.

Kıyandar, kızlar, ilk başta şamanın şahsı ile alakalı olurlar. Onlardan şamana özel güç geçer. Bu güç sayesinde şaman kendinden geçince sıcak közleri eline alır, onları ağzının içine koyar ve bunlar ona ne acı ne de zarar verir, ya da ayıldan kötü ruhu kovarken bir yerden başka bir yere su dolu kazan, çamaşır teknesi, torba veya diğer ağır eşyaları atar.

Şamana verilen güçten dolayı tasvirlerle bir de *kamnın yilbizi* (şaman gücü) ya da *togus paş togus tayka yilbizi* denir.

Şaman Bakış da bu resimlere sahipti; sonra onlar onun akrabalarına geçmiştir.

Şaman Bakış hamileri *Ekey* ve *Kadıl* adlarında iki kadın şamandır. Günümüz şamanları *Ekey* ve *Kadıl* için şöyle bir alkış okurlar:

Ekey, Kadıl¹ ekki kaat,

Ekey ve Kadıl, iki kadın,

¹ *Kadıl*, bir iskambil kâğıdı olup kupa kızıdır. Bazı şamanlar, kadın şamanlar *Ekey* ve *Kadıl*'ın kız kardeş olduklarını sanırlar.

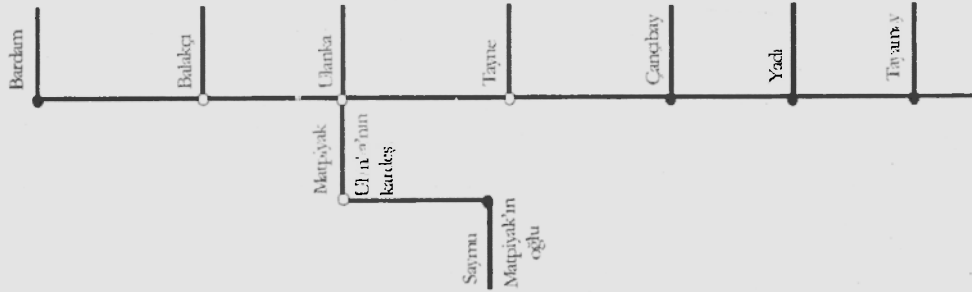
*Kadı-t-kiji uçar-kam!
Azrayr malı epçü bolorı kandıy?*

*Kiñdiktüü, kirbiktüü bala bıçarı
kandıy?
Askarbaska mal yayap pereri
kandıy?
Kajılarga baş yayap pereri
kandıy?*

*Kadın kişi uçar kam!
Beslenen hayvan rahat içinde
yaşar mı?
Kirpikli, göbekli çocuk
yaratır mı?
Mal eksilmesin diye bir şey
yaratır mı?
Birilerinin kârına başlar yaratır
mı?*

Peş-Peltir Nehri

Baba tarafı Çaptı boyundan olan kadın şaman *Bardam*, yirmi yaşındadır ve iki senedir ayin yapmaktadır.

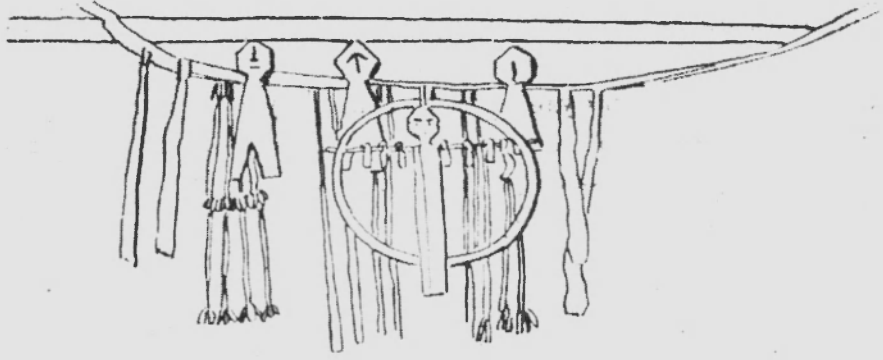
Bardam Şamanın koruyucu ataları: *Tayamay*, *Yadı*, *Çançibay*¹dir. İsimleri geçen üç atanın hamisi dağ ruhu *Abuu Kaan* idi.

Kadın şaman *Bardam*, evliliği süresince *Mundus* boyundan olan kocasının ataları *Tartık-Kös*, *Mandilü*, *Sumgaya* ve onların tösleri olan *Yeor*, *Kazakaş* ve *Sanzak*'ı kendi tarafına çekmişti. Sözü edilen son ata olan *Sanzak*, *Bardam*'ın annesine dayısından geçmişti.

Sonbaharda, ilk kar düştüğünde *Tayamay*, *Ullgen*'in oğlu *Bırçu Kaan*, *Altay Kümüş tayka*, kara tös *Kiila Kaan* ve *Kaan Tura* için siyah bir at kurban vermişti. Kurban verdikten sonra daha önce hasta olan şamanın ailesi iyileşmişti. *Tayamay*'ın ölümünden sonra akrabaları sağlıklarına kavuşmalarına karşılık

¹ Yukarıda: *Çançibay*, aşağıda: *Çaçınbay*.

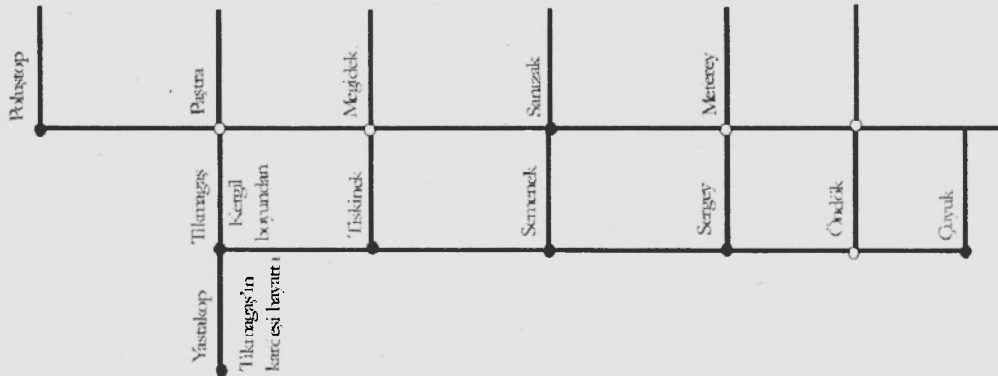
şükranlarını belirtmek için *Tayama*'yı Altay'dan ikinci *Kürmüş* olarak kabul etmişlerdi.

Resim 117

Çaçınbay hayatlayken kendi ruhları aracılığı ile şaman *Takay* ile mücadele etmiştir. Mücadele sırasında *Çaçınbay* şaman gücünü kullanarak *Takay*'ın karnına dokuz demir (*koşura*) saplamıştı. *Takay* bu yüzden ölmüştü. Onun ölümünden kısa bir süre sonra *Çaçınbay* da ölmüştü.

Şaman *Poluştop*, *Oçı* boyundandır ve otuz yaşındadır. Baba tarafından hamî ataları: *Sanzak*; anne tarafından: *Çuyuk Sergey*, *Semenek*, *Tiskinek* ve *Poluştop*'un öz annesi *Tıkmagaş*'tır.

Çalkanduu boyundan olan Ata şaman *Çuyuk* önceleri Altay'da, *Lebed Nehri* kıyısında yaşamış, sonra ise *Ullalu*'nun arkasına taşınmıştır. *Ebeke* ve *Kadıl* adlarında şaman olan iki kız kardeşi vardı. *Çuyuk*'un hamî töüsü *Yezim Biy* idi

(*Yezim taykadan sungan Çuyuk/Yezim tayka* ile hızla giden *Çuyuk*), kız kardeşlerin töüsü ise *Alaş ve Kemçiktir*.

Ebeke, Kadıl ekki edelüü sıyınduu,

*Ebeke, Kadıl; büyüklü küçüklü
iki bacı,*

Alaş pula Kemçik tayga tayangan.

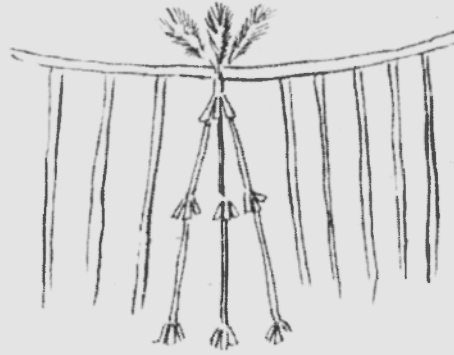
*Alaş ve Kemçik dağlarına yas-
lanmış.*

Çuyuk'un çalusu şeritlidir, ortasında süslü üç sicim vardır. Sicimlerin üstünde baykuş tüyleri (*ülbrek*) (res. 118) vardır.

Kapçal boyundan olan bir hırsız, *Çuyuk*'tan şeritli *Yayık* tasvirini çalıp kaçmış. *Çuyuk*, hırsızın peşinden *Erlık*'in oğlu *Saldam Kirey*'yi göndermiş. Hırsız, bütün malları elinden alınarak yoksul kalma cezasına çarptırılmıştır.

Şaman Poluştop, karısının atası olan kadın şaman *Arjan*, *Şaman Badi* ve *Kök Ölö*'yü kendi tarafına çekmiştir. Ata şaman *Kök Ölö*, *Altay*'a *Soyot* ülkesinden gelmiştir. Soysuz ve çocuksuzdur. Hayattayken, halk için *tedi*; yükselten, ululanan, olacağını söylemiştir.

Öldükten sonra insanlar ve hayvanlara ölüm getirmeye başlamıştı. Fakat onu sayanların çadırlarına refah ve mutluluk getirir.

Resim 118

Kök Ölö'ye kurban olarak at verilir. Refah içinde geçirilmiş kışa karşılık şükran belirtmek için ilkbaharda onun tasvirine çiçekler (küçük ateş) asılır.

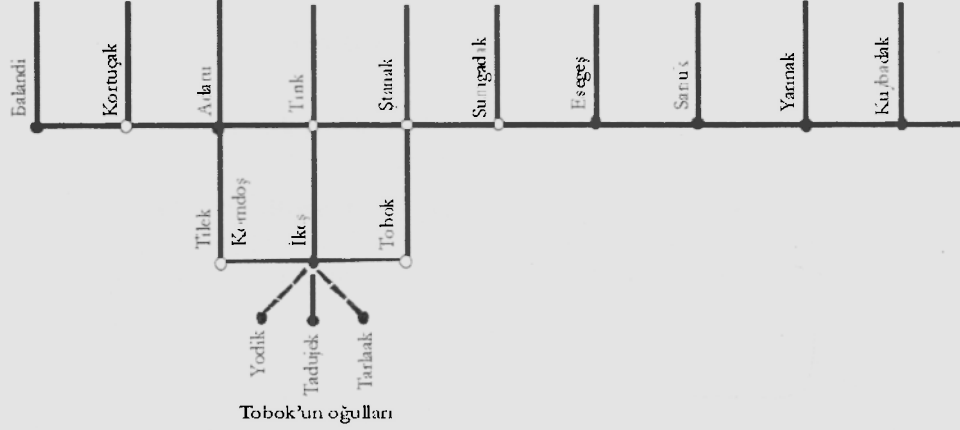
Çopoş Nehri.

Şaman Balandi, *Yarik* boyundandır, otuz yaşındadır ve *Çernev* Türklerindendir.

Baba tarafından hami ataları (*kam tö*s): *Kuybadak*¹, onun tösleri *Yezim Tayka*, *Kögödi* (kadın şaman), *Bakı*, *Adaru*, *Edegeş*, *Sarıuk*, *Yarınaktır*; *Tilek* adın-

¹ Orijinal metinde *Kuybadıyak*.

daki büyükanne tarafından tösleri ise *Kanaa*, *Kajagay* (kadın şaman), *Tayada* ya da *Kuragaş* ve dört erkek kardeşi, *Tobok*'un oğulları: *Ikeş*, *Yödik*, *Tadujek*, *Tarlaak*tır.

Kuybadak ve Diğerleri İçin Alkış Söş

Uktuu töstüü Kuybadak,
Ulu Adam tujunda tartıngan!

Soylu, asil Kuybadak,
Dedem zamanında kendine
çekilen!

Uktuu töstüü Bakı-kam,
Ulu enem Kök edi¹,
Ak tayım Tay-ada,
Uçar edem Kaana,
Aktuu çuuluu yılan-baş,
Ak taayım Tiş.

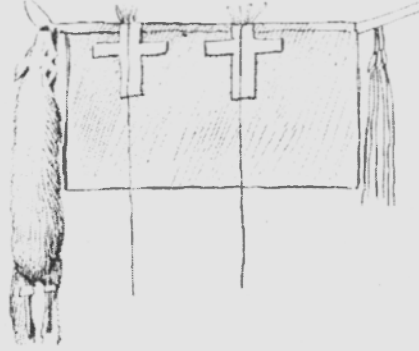
Soylu, asil Bakı Kam,
Büyük anam (teyze) Kök
Ak dayım, Tayada,
Uçan teyzem, Kaana,
Dürüst, ünlü Yılanbaş,
Ak dayım, Tiş!

Balandi Şaman'ın ayılında *Abuu Kaan*'ın iki kızının *çaluu*su vardır. Bu *çaluu*yu *Todoş* boyundan *Çi* on *sau* anan annesi babasının ayılından getirmiştir. Bu *çaluu* *Abuu Kaan*'ın töcü olan ata şaman *Mamra*'nın idi.

Çaluu, 2.5 arşınlık kare şeklindeki kaba kumaş parçasından ibarettir. Yukarıda, baş süsleri (*ülbrek*) ve sarkan pullu örgü ip (*kedegi*) olan haş şeklinde iki kukla vardır.

¹ Metinde: Kök edi ve Kögödi; *Tayada* ve *Tayada*, *yılan-baş* ve *Yılanbaş* şeklindedir.

Kumaşın sağ tarafında tavşan postu (*paştanı*), sol tarafında ise birçok şerit (*yalama*) vardır (res. 119).

Resim 119

Altay Şamanizminde *Abuu Kaan*'ın kızları *Kayr Haan*'ın kızları ile aynı öneme sahiptir.

Biy Nehri'nin sol kıyısında ve kollarında yaşayan Çernev Altaylıları atalarına tasvir yapmazlar. Onların ayıllarında sadece başının biri aşağıda, diğeri yukarıda olan, iki başlı ahşap bir surete, *Kanım*, rastlanır. Tasvir genç kayın ağacından yapılır ve kırmızıya boyanır. Büyüklüğü yarım arşındır. Kumaş parçası ile (*altın ton*) örtülür.

Ayinin anlamına göre, *Kanım* ev, mal ve hayvanların hamî ruhudur, Çernev Altaylıları ile Katun nehrinin arkasındaki Altaylılar için de *Kürmüş* kadar öneme sahiptir.

Kanım, sık sık *Ala Bars*, (Ala Kaplan) olarak da adlandırılır. Bu isim, Çernev Altaylılarının aynı şekildeki, yani iki başlı (*ekki baştuu*), fakat çok daha büyük olan davul tokmağına da verilir (res. 120).

Kanım'a Alkış Söş

Altı köstüü ala-Barıs!

Yetti köstüü yele-Barıs!

Üç örköştüü otka-kaanım,

Pay terekte baduluu,

Pala mörküt münüttüü,

Altı gözlü Ala Barıs!

Yedi gözlü Yele Barıs!

Üç hörgüçlü otka-kaanım,

Bay terekte yerleşmiş,

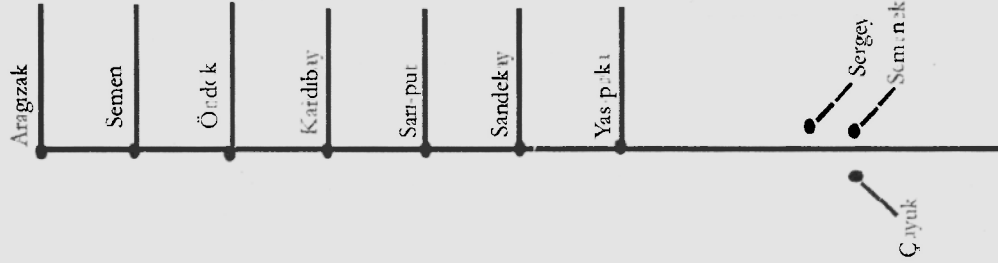
Kartal yavrusu binitli,

Resim 120

Tay-yürüçek tayaktuu, Genç sedirden dayaklı,
Talbar kuran yimektiü. Talbar kuran¹ yemekli,
Ulgen kızı ala-Barıs, Ulgen'in kızı, Ala Barıs!
Ay kanattuu karkuş Ay kanatlı Karakuş Kaan!
Kaan,
Kayr-kaanın togus kıs, Kayr Kaan'ın dokuz kızı
[gibisin]
Yetti köstüü yele-Barıs! Yedi gözlü Yele Barıs!

Şaman Aragızak, altmış beş yaşındadır ve Kergil boyundadır. Sadece üç senedir ayin yapmaktadır. Ata şaman Yes Puka'nın ona gönderdiği nöbetler sonucunda ayin yapmaya başlamıştır.

Aragızak şamanın manyakı vardır. Ayin yaptığı ruhlar:

- a) Tenjerezi Karçıt (Ulgen'in oğlu)
- b) Altay Suul Şakşak (dağ)
- c) Kara tös Padış Kiray (Erlik'in oğlu) ve
- d) Kam tös Yes Puka'dır.

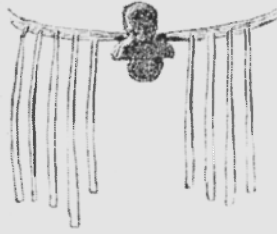
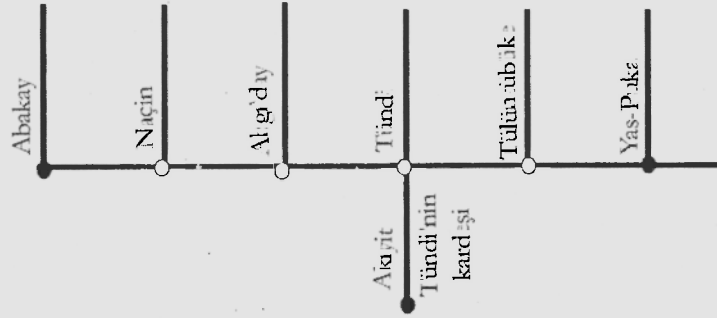
Kara Turuk Nehri

Şaman Abakay, kırk bir yaşındadır ve Kergil boyundandır. Abakay, 12 yaşındayken ayin yapmaya başlamıştır. Manyakı yoktur.

Ayin yaptığı ruhlar: Tenjeri Ülgen,

¹ Talbar kuran: En iyi tekenin etinden yapılan yemek (Çevirenler)

Altay Yezim Biy,
Kara tös Maattır,
Kam tös Akıyt'tır.

Resim 121

Resim 122

Şaman *Abakay*'ın ayılında Soyon boyun-
dan olan *Kemçikli* kadın şaman *Manyak*'ın, *manyakı*
vardır.

Çaluusu, kurdelelidir, ortasında insan
tasviri vardır. Tasvirin altında anlamı olmayan bir
halka bulunmaktadır (res. 121).

Ata Şaman Tarhan

Tarhan Şaman çok eski zamanlarda Çin'e
götürülmüş. Orada şamanlığı yüzünden üç kere
başı kesilmiş, fakat bir mucize eseri olarak başı her
seferinde bedeni ile tekrar birleşmiş. Bu yüzden
halk ona *Tarhan Böö*¹ demiş.

¹ böö: Şaman (Moğolca.)

Tarhan ve diğer Altaylı şamanlar Çin'den döndükten sonra yeniden Oyratlıların zulmüne uğrarlar. Oyratlar kamıştan bir çadır yaptırıp, içine *Tarhan* da dahil şamanları koyarak çadırı ateşe verir. Bütün şamanlar yanar, yalnız şamanlar *Tarhan* ve *Kaçi* çadırın bacasından uçarak çıkıp kurtulurlar. Bundan sonra halk *Tarhan*'a yeni bir ad verir: *Tostogoş*.

Tarhan'ın çalıusu tay kulakları diziliniş sicimlerden oluşmaktadır (res.122). Buna her sene yeni kulaklar eklenir.

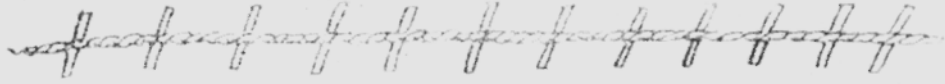
Ak Yayzan

Ak Yayzan, atadır, ama şaman değildir, *Irkı*t boyundandır. Kırgız Başbuğ *Koçkorbay* ile savaşmıştır. *Mukur Tuyaktu*u nehrinin ağzında birçok Kırgız'ı öldürmüştür. Ölümünden sonra ona kurban olarak *koçkor*,¹ *koçkor* olmadığı zamanlarda ise koyun verilmeye başlanmıştır. Bundan başka kurban sunma sırasında *Ak Yayzan* için hamurdan *koçkor* figürleri yapıp onları melez ağacının dallarına asarlar. Ağacın altında ise dört sırik ile sundurmadan oluşan kurbanlık yeri yapılır.

Şamanistlere göre *Ak Yayzan* çok korkunçtur. Ona uzun süre kurban verilmezse halkın başına felaket gönderir. Onu sayan ailelerin malı eksilmez, saymayanların ise malı çoğalmaz.

Ak Yayzan'a kurban sunma sırasında siyah ve kırmızı kurdeleden *yalama* yapılır, onlar kendire geçirilir ve yanında kurban sunulduğu melez ağacının etrafına sarılır (res. 123).

Ak Yayzan sık sık yolcu (atlı) kılığında girip dağ tepelerinde *oboo*² civarında diğer yolcuların karşısına çıkar, onlara şarap (*arakı*) ikram eder, sonra kaybolur. Şarabı içen hastalanır. *Ak Yayzan*'ın gölgesi *Çuy*, *Başkaus* ve *Ulymon* nehirlerinin ağızlarından *Pesçanaya*, *Sema* ve *Katun* nehrinin sol kıyısına kadar olan bölgede dolaşır.

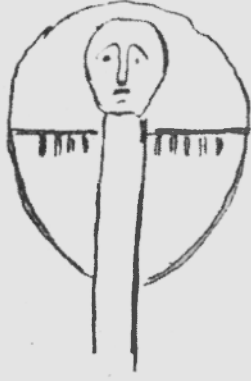
Resim 123

¹ *Koçkor*: Koç (Radlov, II, 618).

² *Oboo*, höyük; özellikle dağ yollarındaki taş yığınlarına denir. Bu taşlar, yoldan geçen yolcular tarafından yolu sorunsuz bir şekilde geçtikleri için dağ ruhunun şerefine teker teker konur. (Radlov, Sözlük, I, 1159).

Ata Şamanlar

Adıyok: *Kergil* boyundandır, *Katun Nehri*'nin kıyısında, *Anos* civarında *Askat*'ta yaşamıştır. Ölümünün üzerinden on üç sene geçmiştir. *Askat* nehrinin kıyısındaki yüksek bir yerde gömülmüştür. Mezarlığı eski görünümünü hâlâ kaybetmemiştir. Mezarın üstündeki davul yerinde durmaktadır. Erkek kardeşleri, annesi ve karısı *Askat*'ta yaşarlar.

Resim 124

Adıyok Şaman hayattayken son derece mütevazı biriymiş. Geceleri dağlarda ve ayılı civarında ayin yaptığı duyulmuş. *Elikmanar* nehrinin kıyısında yaşayan akrabaları ona *tönürçek* yapmışlar. Şekline göre bu *tönürçek* büyük *tönürçek* sınıfına girer.

Ata şaman *Aydu*: *Soyon* boyundandır. *Katun* nehrinin sol kolu olan *Aşiyaktuu* nehrinin kıyısında yaşamıştır. *çaluusu*, büyük *tönürçek*ti.

Ata şaman *Közörök*: *Yarık* boyundandır.

Tönürçeki büyüktür.

Ata şaman *Kam Kürmes*: *Tönürçeki* orta büyüklükte (res. 24; krş. res. 108a).

Ata şaman *Pörögös*: *Kergil* boyundandır. Bebekken kundaklanmasına rağmen gece ayakları başının, başı da ayaklarının yerine gelmek suretiyle beşiğinde ters dönermiş. Annesi bu duruma çok şaşırır. *Tönürçeki* orta büyüklüktedir.

Ata şaman *Kötöyok*: *Mundus* boyundandır. *Tönürçeki* orta büyüklüktedir.

Sarı Han, Çernev Altaylılarının dağ ruhudur. *Çaluusu* kare şeklinde sarı kumaş parçasıdır; kenar uzunluğu bir dirsek boyundadır.

Sarı Han, güney-doğudan rüzgârları gönderir. Altay'da güney-doğudan rüzgâr esince uzun süre hava kapalı olur. Altaylılar, havanın kapalı olmasını *Sarı Han*'ın gücüne bağlarlar.

Sarı Han'ın tasviri çadırın girişine, kapının kadınlar tarafındaki yanına konulur.

Askat. *Katun Nehri*'nin sol kıyısı.

Ağustos, 1912.